

genootschap

voor

129

1992/3-4

geschiedenis

handelingen

BIJDRAGEN

- F. BECUWE, *De bouw van het Veurnse Capucijnenklooster (1605-10). Een bijdrage tot het zeventiende-eeuwse bouwbedrijf in Veurne.* 155-187
- L. VAN BIERVLIET, *Archief van W.H. James Weale in de Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief van West-Vlaanderen.* 189-212

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- A. SCHOUTEET, *De Brugse schilder Pieter vander Boeierie 1548-1550.* 213-214
- A. DEWITTE, *Het stedelijk weefsel omheen de Brugse Sint-Donaaskerk, 1e helft 13e eeuw.* 215-222

BOEKBESPREKINGEN

- M. DE PAEPE, M. DE VROEDE, J. LORY, F. SIMON, *Bibliografie van bronnen voor de geschiedenis van het voorschools, lager, normaal- en buitengewoon onderwijs in België, 1830-1959 (K. De Clerck)* 223
- T. VAN HOUTD, N. GOLVERS, P. SOETAERT, *Tussen woeker en weldadigheid (M. Cloet)* 224-225
- C. VAN DE WIEL, *Onderwijsdocumenten uit de 19de eeuw (L. Valcke)* 225-226
- J.G.J. VAN BOOMA, J.L. VAN DER GOUW, *Communio et mater fidelium - Acta des Konsistoriums der niederländischen reformierten Flüchtlings-gemeinde in Wesel, 1573-1582 (D. Van der Bauwhede)* 226-229
- A. VAN DEN ABEELE, M. CATRY, *Makelaars en handelaars (A. Vandewalle)* 229-232

KRONIEK 233-257

BOEKENSCHOUW 259-313

DE BOUW VAN HET VEURNSE CAPUCIJNEN-KLOOSTER (1605-10). EEN BIJDRAGE TOT HET ZEVENTIENDE-EEUWSE BOUWBEDRIJF IN VEURNE

F. BECUWE °

1. Inleiding

Doorgaans wordt de 17de eeuw voor de Zuidelijke Nederlanden als een "ongelukseeuw" afgeschilderd. In werkelijkheid was de situatie ietwat genuanceerder. De eerste decennia van de 17de eeuw getuigen van een werkelijke economische heropleving na de jarenlange politiek-militaire onrust van de late 16de eeuw. Aan deze gunstige trend kwam echter vanaf 1635 geleidelijk een einde met de oorlogsverklaring van Frankrijk aan Spanje, waarbij de Zuidelijke Nederlanden de inzet vormden. Maar liefst vijf oorlogen, waarvan er vier door Lodewijk XIV ingeleid werden, teisterden vanaf dan onze gewesten. In de 18de eeuw, waarvan de beginjaren evenzeer door wapengeweld overheerst werden, zette deze malaise zich verder door. Een economische heropleving liet op zich wachten tot het midden van de 18de eeuw.

De economische bloei in de eerste helft van de 17de eeuw was aanvankelijk evenwel niet meer dan een herstel of heropleving na een decennia lange periode van onrust en spanningen. Tussen 1560/1570 en 1590/1600 was de politiek-militaire toestand in de kasselrij Veurne immers alles behalve rustig. De voortdurende troepenbewegingen en de daarmee gepaard gaande opeisingen bemoeilijkten het economische leven. Omstreeks 1580 woedde de oorlog er zelfs dermate, dat Veurne-Ambacht nagenoeg volledig verwoest werd¹. Velen van hen die de oorlog overleefden, verlieten ingevolge de enorme levensduurte en de besmettelijke ziekten de streek. Na 1590 kon

° Lic. geschiedenis, Fortem 43, 8690 Alveringem.

1. Een interessante detailstudie over het gewicht van de oorlog werd gemaakt voor de parochie Vinkem : P. Vandewalle, Vinkem, in : *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 112, 1975 : 131-152.

deze regio zich geleidelijk herstellen². Met de aanleg van de fortengordel rond het calvinistische Oostende in 1599 trad er tot 1635, en in mindere mate tot 1644, een zalvende rust in³. Het economische leven kon opnieuw onbelemmerd zijn gang gaan. Dankzij immigratie en een zeer hoog geboortencijfer kwam ook de populatie vrij spoedig op peil⁴. Deze economische heropbloei hield tegelijk een hausse van de evenzeer conjunctuurgebonden bouwsector in⁵. De bouwwoede was zelfs zo groot dat de meester-metselaars bij aanbestedingen soms een dermate hoge prijs instelden dat de bouwwerken noodgedwongen aan vreemdelingen uitbesteed werden.

De grote bouwactiviteit die de Veurnse geestelijkheid, hierin veelal door de lokale overheid ondersteund, aan de dag legde, was daar ongetwijfeld niet vreemd aan⁶. Oorlogsomstandigheden hadden diverse abdij- of kloostergemeenschappen gedwongen de veiligheid van de stad Veurne op te zoeken. Vanaf 1603 bouwden de Veurnse premonstratenzers hun refugehuis in de Roggestraat, waarin ze sinds 1583 een nieuw vast onderkomen gevonden hadden, uit tot een volwaardige abdij⁷. Vanaf 1640 bouwden de Veurnse norbertinessen,

2. P. Vandewalle, *De geschiedenis van de landbouw in de kasselrij Veurne, 1550-1645*, doctoraatsverhandeling R.U. Gent, 1979, I : 429 & 437.

3. P. Heinderycx, *Jaerboeken van Veurne en Veurnambacht* (uitgegeven door E. Ronse), Veurne, 1853, IV : 115-116.

4. P. Vandewalle, *De geschiedenis van de landbouw ...*, I : 446. Nopens de immigratie van vreemdelingen, kort na de grote ontvolking omstreeks 1584, zie L. Van Acker, *Immigratie van Franstaligen in westelijk Vlaanderen na 1585*, in : *Biekorf*, 86, 1986 : 113-130.

5. Voor meer informatie over de 17de-eeuwse gebouwen in Veurne, zie : A.-M. Delepiere & M. Lion m.m.v. M. Huys, *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. 8n. Provincie West-Vlaanderen. Arrondissement Veurne*, Rijksdienst voor Monumenten- & Landschapszorg, Gent, 1982; J. Termote, *De bouwkunst in het Veurne-Ambacht van de 17de eeuw*, in : *De Gidsenkring*. Orgaan van de Westvlaamse Gidsenkring, 26, 1988, 3 : 29-24 & 40; K. Ramboer, *Baksteenarchitectuur in de kasselrij Veurne vóór 1650*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, R.U. Gent, 1973; F. Vromman, *Oude monumenten en gevels te Veurne*, in : *West-Vlaanderen*, 1953, 2 : 194-199; over de 17de-eeuwse bouwactiviteit in de stad Veurne is een uitgebreide bijdrage in voorbereiding.

6. Over de bouwactiviteit van de wereldlijke overheid en van particuliere zijde is een bijdrage in voorbereiding.

7. F. Becuwe & J. Termote, *De Sint-Niklaasabdij van Veurne. Een bouwhistorische en topografische benadering*, in : *De Gidsenkring*. Orgaan van de Westvlaamse Gidsenkring, 24, 1986, 5 : 14-33; F. Becuwe, *Van toevluchtshuis tot abdij. Grondinname en bouwgeschiedenis van de voormalige St.-Niklaasabdij te Veurne in de 17de eeuw*, in : *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 126, 1989 : 79-100.

die zich omstreeks 1593 binnen de stad vestigden⁸, een nieuw klooster aan de zuidzijde van de Vleeshouwersstraat⁹. De drie gasthuizen, die evenmin aan de oorlogsdestructie ontkwamen, werden in het begin van de 17de eeuw binnen de stad samengetrokken in het Sint-Janshospitaal aan de zuidzijde van de Houtmarkt. In 1607 en de daaropvolgende jaren werd het bedehuis herbouwd en werden de hospitaalgebouwen hersteld op kosten van de lokale overheid¹⁰. De kloosters die zich van meetaf aan in de stad bevonden en meestal arm waren, grepen de tijdelijke hoogconjunctuur aan om eventueel op kosten van de overheid allerlei bouw- en renovatiewerken te laten uitvoeren. In de beginjaren van de 17de eeuw werd met subsidies van de stad en kasselrij een groot gedeelte van het zwartenonnenklooster herbouwd¹¹. Aan het cellebroedersklooster voerde de schaliedekker Servaes Boudraen met zijn knechten in 1608 dakwerken uit op kosten van de kasselrij¹². Een stedelijke toelage van 500 lb. pars. maakte in 1629 nogmaals "eenighe nootsaeckelicke wercken" mogelijk¹³. Van het klooster van de grauwezusters werden met financiële steun van de lokale overheid in 1618 verscheidene gebouwen, waaronder de gastenkamer¹⁴, en in 1632 het kapeltorentje hersteld¹⁵. Nieuwe, al dan niet contrareformatorische stichtingen konden eveneens op de vrijgevigheid van de lokale overheid rekenen. Het huis aan de noordzijde van de Beestenmarkt dat de jacobijnen in 1577 door een schenking verkregen, werd in 1636 door de stad herbouwd¹⁶. De bouw van het

8. P. Heinderycx, *Jaerboeken ...*, IV : 72-73.

9. Zie daaromtrent J. Termote, M. Timperman & J. Van Acker, *Tweehonderd jaar Norbertinessenklooster in Veurne (1618-1783)*. Monografie en catalogus van de gelijknamige tentoonstelling gehouden in Huize Rutsaert van 10 t/m 17 september 1989, Veurne, 1989 : 27-30 & 59-62.

10. P. Heinderycx, *Jaerboeken ...*, IV : 39; F. De Potter, E. Ronse & P. Borre, *Geschiedenis der stad en kastelnij van Veurne*, Gent, 1873-75, II : 55.

11. F. Vandenbergh, J. Van den Heuvel & G. Verhelst, *De Zwartzusters van Brugge, Diksmuide, Oostende, Veurne en Brazilië*, Brugge, 1986 : 269-270.

12. Voor het werk en de levering van de schaliën, de schalienagels, het stoplood en het soldeerlood ontving hij 129 lb. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 48 f° 26r° (1608-09)).

13. F. De Potter e.a., *Geschiedenis der stad ...*, II : 77; F. Becuwe, Het klooster van de Cellebroeders te Veurne op het einde van de 18de eeuw, in : *Biekorf*, 88, 1988 : 366-377.

14. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 58 nr. 32r° (1618-19).

15. F. De Potter e.a., *Geschiedenis der stad ...*, II : 90.

16. F. De Potter e.a., *Geschiedenis der stad ...*, II : 348-349.

capucijnenklooster en -pesthuis tussen 1604 en 1611 werd volledig door de magistraat gefinancierd.

Ofschoon de vroeg-17de-eeuwse bouwijver zich nog steeds, zoals in sommige andere steden¹⁷, weerspiegelt in het architecturale erfgoed van de stad Veurne dat de destructie van Wereldoorlog I getrotseerd heeft, werd het 17de-eeuwse bouwbedrijf in Veurne, evenmin als in Vlaanderen, tot nog toe weinig systematisch behandeld. Vlaamse architectuurhistorici diepen in hun bouwhistorisch onderzoek uiterst zelden de diverse aspecten van het bouwbedrijf uit.

Met dit begrip wordt het geheel van werkzaamheden en krachten dat vereist is voor het tot stand komen van bouwwerken, aangeduid. De protagonisten hierin zijn de bouwheer of opdrachtgever, de bouwmeester of architect en de aannemer. De opdracht aan een bouwmeester of architect, die op basis van het door hem ingeleverde ontwerp met kostenbegroting toegekend wordt, vormt het uitgangspunt van de bouw. Via openbare of onderhandse aanbestedingen worden de levering van de bouwmaterialen en de uitvoering van de werken aan één of meer gegadigde leveranciers en/of aannemers opgedragen. De bij een bouwconstructie betrokken ambachten van de heiers, metselaars, steenhouwers, timmerlieden, loodgieters, leidekkers, dakdekkers, schilders, glazemakers en stucadoors, evenals de niet-georganiseerde arbeiders maken eveneens van het bouwbedrijf deel uit¹⁸.

Het ruime aanbod aan archivalische gegevens over de bouw van het Veurnse capucijnenklooster tussen 1605 en 1610 stelt ons in de uitzonderlijke gelegenheid dienaangaande een bijdrage te leveren.

Doordat de kasselrij het gehele bouwproject financierde, werden alle uitgaven aangaande de bouw van het sticht in de kasselrijrekeningen genoteerd¹⁹. Deze excerpten, aangevuld met gegevens uit het archief van de capucijnen te Antwerpen en het familiearchief van ridder Jean de Spot te Brussel, maken een vrij volledige reconstructie van een (vroeg) 17de-eeuws bouwbedrijf mogelijk. Ze laten evenwel

17. Bijvoorbeeld Gent, zie daaromtrent J. Dambruyne, Het versteningsproces en de bouwactiviteit te Gent in de 17de eeuw, in : *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 102, 1989 : 30-51.

18. E.J. Haslinghuis, *Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek der westerse architectuurgeschiedenis*, Bohn, Scheltema & Holkema, Utrecht-Antwerpen, 1986 : 73-74.

19. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nrs. 44 t.e.m. 51 (1604-1611).

niet toe architectuurtekeningen van de kloostergebouwen te maken. Iconografische bronnen, evenals onder- en/of bovengrondse materiële getuigen om aan deze tekortkoming te verhelpen, zijn niet voorhanden.

In een vorige bijdrage werd reeds ingegaan op de totstandkoming van de nieuwe stichting²⁰. De aandacht ging hierbij ondermeer uit naar de topografie van het klooster. Biografische gegevens over de ambachtslieden, de leveranciers en de voerlieden die bij de bouw van het Veurnse stift betrokken waren, werden verzameld en eveneens reeds gepubliceerd²¹.

De onderhavige studie geeft, voor zover de archivalia dit toelaten, de bouw van het capucijnenklooster tussen 1605 en 1610 weer. Dit uitgangspunt laat ons toe diverse aspecten van het bouwbedrijf te belichten. Zo wordt de figuur van de bouwmeester uitgetekend en worden de aanbestedingen en de moeilijkheden daaromtrent, evenals de diverse werken onder de loep genomen. Een kostenvergelijking plaatst de soorten werk tegenover elkaar.

De bouw van het pesthuis, de bouwmaterialen, het transport ervan, het bouwgereedschap en de totale kostprijs van deze bouwonderneming worden in andere bijdragen behandeld.

2. De bouwmeester en zijn architectonisch ontwerp

Zoals dit doorgaans het geval was, recruteerden de capucijnen ook voor de bouw van het Veurnse klooster een bouwmeester uit hun eigen rangen²². Eén van de bekendste bouwmeesters van de capucijnenorde in die tijd was broeder Masseus van Grave²³. Zijn eerste

20. Zie F. Becuwe, De stichting van een capucijnenklooster in het contrareformatische Veurne, in : *De Gidsenkring*. Orgaan van de Westvlaamse Gidsenkring, (ter perse).

21. Zie F. Becuwe, Ambachtslieden en leveranciers betrokken bij de bouw van het capucijnenstift en -pesthuis in Veurne (1604-1611), in : *Westhoek Jaarboek 1990*, Dikkebus, 1991.

22. In het algemeen wordt aangenomen dat een bouwmeester of architect degene is die een gebouw of complex van gebouwen ontwerpt, deze conceptie in tekening brengt en de realisatie ervan technisch en administratief leidt (E.J. Haslinghuis, *Bouwkundige termen*. ... : 16). Omtrent de nuance tussen architect en bouwmeester, zie idem : 16 & 76.

23. Zie de bijlage 'Bekende bouwmeesters' in P. Hildebrand, *De Kapucijnen in de Nederlanden en in het prinsbisdom Luik*, Antwerpen, 1945-56, VIII : 194-197.

ervaring als bouwmeester deed hij op in Leuven, alwaar hij in 1591-92 de leiding had over de bouwwerken van het nieuwe klooster²⁴. De bouwwerken van het sticht te Mechelen, die tussen 1600 en 1604 werden uitgevoerd, stonden eveneens onder zijn leiding²⁵. Ingevolge een werkongeval werd hij er tijdelijk vervangen door Remigius van Beauvais²⁶. Ongetwijfeld omwille van die bouwkundige kennis en ervaring maakte Masseus van Grave deel uit van de capucijnendelegatie die zich in 1604 in Veurne vestigde om er een nieuwe stichting tot stand te brengen.

Het Veurnse capucijnenklooster was voor broeder-architect Masseus van Grave niet zijn laatste opdracht. Nog in 1611 treffen we hem opnieuw aan als de bouwmeester of "pater ingeniarius" van de nieuwe stichting in Maastricht²⁷. Vanaf 1612-13 was hij in die hoedanigheid actief in de pas opgerichte Duitse ordeprovincie²⁸.

Zijn Veurnse opdracht bestond ondermeer uit het in tekening brengen en vervaardigen van een maquette van zijn ontwerp²⁹. Deze tekening en dit bouwmodel moesten niet alleen de magistraat van de stad en kasselrij Veurne, die als bouwheer optrad, een min of meer juist beeld van het op te trekken klooster geven, maar moesten de werklieden op de bouwwerf ook tot handleiding dienen³⁰.

24. In juli 1591 werd met de bouw van het Leuvense klooster begonnen. Vanaf augustus 1591 - de maand waarin hij geprofeet werd - tot aan de voltooiing van het klooster in maart 1592 had Masseus van Grave de leiding over de bouwwerken (P. Hildebrand, *De Kapucijnen ...*, I : 96).

25. P. Hildebrand, *De Kapucijnen ...*, I : 205 & 345 ("Fabricam direxit f. Masseus Graviensis, laicus ...").

26. P. Hildebrand, *De Kapucijnen ...*, V : 79 n. 1. Remigius van Beauvais leidde omstreeks 1610 ook gedeeltelijk de bouwwerken van het nieuwe capucijnenstift in Ieper (P. Hildebrand, Ieperen en de Kapucijnen, in : *Franciscana*, 1924 : 20). Remigius van Beauvais (+ 1622) was tevens één van de belangrijke schrijvers die men onder de capucijnen telde (E. Persoons, Panorama van de reguliere clerus in de 17de eeuw, in : *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, 8, 1979 : 391; P. Hildebrand, Deux poètes peu connus : les capucins Remi de Beauvais (1568-1622) et Jean Evangéliste d'Arras (+ 1654), in : *Collectanea Franciscana*, XXIV, 1954 : 159-165).

27. P. Hildebrand, *De Kapucijnen ...*, I : 357.

28. Idem, I : 283.

29. Voor de geschiedenis van het architectonische ontwerp, zie R. Meischke, Het architectonisch ontwerp in de Nederlanden gedurende de late middeleeuwen en de zestiende eeuw, in : *Bulletin Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, 1952 : 161-230.

30. A.L.J. Van de Walle, *Het bouwbedrijf in de Lage Landen tijdens de middeleeuwen*, Antwerpen, 1959 : 18 & 21.

Van het voorbereidend werk, namelijk het zoeken van een geschikt bouwterrein, was hij ontheven. Jonkvrouw Mazin had al eerder het Tempelhof in de N.O.-hoek van Veurne als bouwterrein aan de capucijnen geschonken³¹.

In juli 1605 werd "het modelle om te maecken het convent ende clooster" door pater Thomas van Baasrode³², pater Hilarius van Edingen en broeder-architect Masseus van Grave aan het kasselrijbestuur overhandigd³³. Dat dit bestuur het voorgelegde project zonder veel aanmerkingen aanvaardde, blijkt uit zijn resolutie van zaterdag 31 juli 1605 om nog dezelfde zomer op de plaats waar het Tempelhof stond, "volghens het model dies getooght" de fundamenten van het klooster te metsen³⁴. Wel stelde het bestuur daartoe op 17 augustus naast Masseus van Grave die als bouwmeester eveneens belast was met het toezicht op het werk van de ambachtslieden en op de strikte uitvoering van zijn plan, als "mede commissaris ende assistent" van keurheer Pieter de Boom een eigen opzichter aan³⁵. De taak van stadsopzichter Jacob Pierin³⁶ bestond zowel uit het toezicht over de bouwwerken, als uit het nauwgezet bijhouden van de werkuren van

31. Zie F. Becuwe, De stichting ... (ter perse).

32. Met Thomas van Baasrode ("Basserodius") wordt Thomas van Mechelen, één van de drie capucijnen die zich in 1604 in Veurne kwamen vestigen, bedoeld.

33. A.C.A., I, nr. 8502 bis.

34. Ibidem.

35. "Den 17 augusti is gecommiteert Jacques Pierin als mede commissaris ende assistent van Pieter de Boom om sorghe te draeghen van twerck vande Capucijnen" (A.C.A., I, nr. 8502 bis; AdSB, doc. eind 18de eeuw). P. Hildebrand, *De Kapucijnen* ..., I : 219 & VIII : 193.

36. Jacob Pierin (Pieren) was watergraaf (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 27v° (1605-06)) en schepen-keurheer van de stad en kasselrij Veurne in 1590, 1591, 1593, 1594, 1596, 1597, 1600, 1601-02, 1606, 1608, 1610, 1612 en 1614. Hij werd tevens de eerste syndicus van het Veurnse capucijnenklooster (P. Hildebrand, *De Kapucijnen* ..., I : 220). Hij overleed op 12 oktober 1614 en werd in zijn hoedanigheid van syndicus opgevolgd door Robert van Sassen. Na diens overlijden in 1617 werd Sebastiaan de Wieu de nieuwe syndicus. Toen deze in 1622 Veurne - tijdelijk - verliet, werd zijn functie ingenomen door schepen-keurheer Maarten Pierin, de zoon van Jacob (P. Hildebrand, *De Kapucijnen* ..., I : 350; F. Becuwe, *Ambachtslieden* Welke de familiebanden waren met een andere Jacob Pierin die, eveneens afkomstig van Veurne, van 1639 tot 1646 proost was van de proosdij van Eversam in Stavele (P. Callebert, *Prévôté des Saints-Pierre-et-Vaast, à Eversam*, in : *Monasticon Belge*, III, Flandre Occidentale, 3, Luik, 1970 : 683), konden we alsnog niet achterhalen.

De taak van een syndicus bestond er vooral in de wereldlijke belangen van een capucijnengemeenschap te behartigen.

de werklieden en het controleren en in ontvangst nemen van de afgeleverde materialen³⁷.

Het door Masseus van Grave ontworpen plan is jammer genoeg niet bewaard gebleven. Bijgevolg is het quasi onmogelijk een duidelijk beeld op te hangen van het vroeg-17de-eeuwse capucijnenstift in Veurne, evenals na te gaan in welke mate van het oorspronkelijk ontwerp werd afgeweken. De oudste afbeelding van het klooster (fig. 1) dateert van 1644 en is van de hand van Vedastus du Plouich. De betrouwbaarheid van deze iconografische bron wordt evenwel in vraag gesteld. Zo staat de capucijnenkerk ten noorden van het pand afgebeeld, terwijl die in werkelijkheid ten zuiden daarvan moet gesitueerd worden (fig. 2)³⁸. De enige gegevens over de ruimteverdeling van het klooster vinden we in de 'Fundatio conventus Furnensis' die melding maakt van zeventien cellen en vier ziekenkamers³⁹. Niettemin mag men er ons inziens van uit gaan dat dit klooster aan de toen gangbare principes nopens de structuur van een capucijnenklooster zal beantwoord hebben.

3. De onderbouw

3.1. De slopingswerken

In augustus 1605 startte men de slopingswerken van het oude Tempelhof en de door de kasselrij aangekochte huisjes. De smid Anthoine de Croix leverde daartoe de nodige houwelen⁴⁰.

Tijdens deze werken viel Pieter de Decker, die samen met andere werklieden enkele huisjes in het Tempelhof afbrak, in een kelder.

37. Hij vervulde deze taak gedurende 5 jaar en ontving daarvoor 354 lb. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 32v° (1607-08), nr. 48 f° 27v° (1608-09), nr. 49 f° 29v° (1609 -10) & nr. 51 f° 25r° (1611-12)).

38. Dezelfde bemerking betreffende de betrouwbaarheid van dit plan maakten we in verband met het celledoedersklooster te Veurne (F. Becuwe, Het klooster van de Celledoeders ... : 368-369).

39. A.C.A., I, nr. 4334 (grotendeels afgedrukt in Hildebrand 1945-56, I : 349-351). Maakt deel uit van een verslag over alle Vlaamse stichtingen dat ingevolge een verzoek om historische gegevens ten dienste van Boverius in 1628-29 werd opge maakt. Omstreeks het midden van de 18de eeuw telde het klooster achtentwintig cellen en zeven (of acht) ziekenkamers (S.A.V., Oud-Archief, nr. 1111).

40. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 46 f° 27r° (1606-07).

Daar hij door dit ongeval gewond en tijdelijk werkongeschikt was, ontving hij, ofschoon er van sociale wetgeving nog helemaal geen sprake was, van het kasselrijbestuur 7 lb. pars. smartegeld. Aan chirurgijn Pieter Mesdach, die hem verzorgde, werd 28 lb. pars. uitbetaald⁴¹.

3.2. De fundering

Het leggen van een fundering is één van de belangrijkste bezigheden bij het ontstaan van een bouwwerk. Omdat onze voorouders echter te weinig kennis bezaten om in de soms slechte ondergrond een fundament te maken dat de bovenbouw eeuwenlang kon schragen, stelden er zich dienaangaande veelal problemen⁴². Dankzij de zandige ondergrond was dit evenwel niet het geval voor het Veurnse capucijnenklooster⁴³.

De delfwerken die nodig waren om de fundamente van het capucijnenklooster te metselen⁴⁴, werden in september 1605 vermoedelijk door Maillaert Dierycx aangenomen en uitgevoerd⁴⁵. De smid Anthoine de Croix leverde daartoe opnieuw de nodige schoppen en spaden. De stenen en de aarde werden met manden, die de mandenmaker Michiel Stalpaert leverde, weggedragen. De voerlieden Jan Van Lens en Merghel Van Staen voerden de opgedolven aarde weg van het bouwterrein⁴⁶.

41. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 26 (1605-06). Een dergelijke sociale ingesteldheid van de lokale overheid was toen niet zo uitzonderlijk. Toen tijdens de bouw van het stadhuis van Oudenaarde door een arbeidsongeval één van de werknemers blind werd, nam de stadsmagistraat eveneens zijn verantwoordelijkheid op (A.L.J. Van de Walle, *Het bouwbedrijf* ... : 43). Wellicht bleef dit engagement beperkt tot ongevallen op stedelijke werven.

42. Zie H. Janse, *Bouwers en bouwen in het verleden. De bouwwereld tussen 1000 en 1650*, Zaltbommel, 1965 : 95-96 & 109.

43. De oude stadskern van Veurne, waarbinnen het capucijnenstift werd opgericht, rust op een zandplaat die uit het omringende polderlandschap oprijst.

44. In verband met bakstenen fundamenteën zie E.J. Haslinghuis, *Bouwkundige termen*. ... : 135 & H. Janse, *Bouwers* ... : 110-111.

45. Dit veronderstellen we omdat Maillaert Dierycx een vergoeding kreeg voor de "twee stonden onthouden gheweest zijnde omme anne te nemen 't bedelf vande fondamente van 't voorseyde clooster" (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 26r° (1605-06)).

46. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 28r° (1605-06).

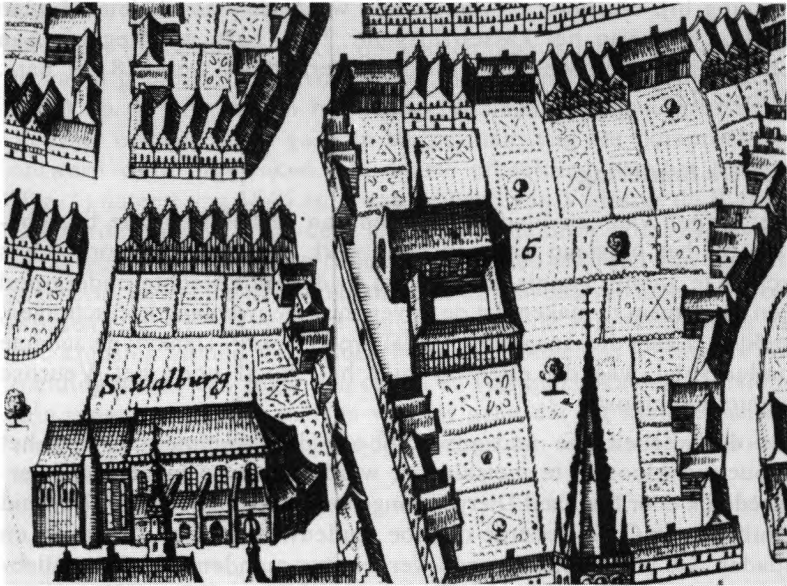

Fig. 1.- Vedastus du Plouich, Figuratief plan van de stad Veurne, getiteld "Furna vernacule Veurne", a° 1644. Afgedrukt in : A. Sanderus, **Flandria Illustrata**, 1644, II : 478-479. Detail.

In de herdruk van dit historische werk van 1735 werd de naam van de oorspronkelijke graveur door die van R. Blokhuyse en de betiteling door "Furna vulgo Veurne" vervangen (zie Verbouwe 1950 : 98-99 nr. 562).

Fig. 2.- "De caerte figuratif van 't clooster van de E.E. Paters Capucinen in Veurne met hunnen hof ende de vague erfve bij hun lieden ghepretendeert liggende nordt aen t' selve clooster" (A.d.S.B., doc. eind 18de eeuw; A.C.A., 8515).

Legende :

"A : Plein voor de kercke ende den inganck van het closter.

B : De kercke ende t' convent van t' selve clooster, grootd met den naerseijden ganck LXXIJ R[oeden].

C : Een ganck ende capelle van Onsè L[ieve] Vrouwe.

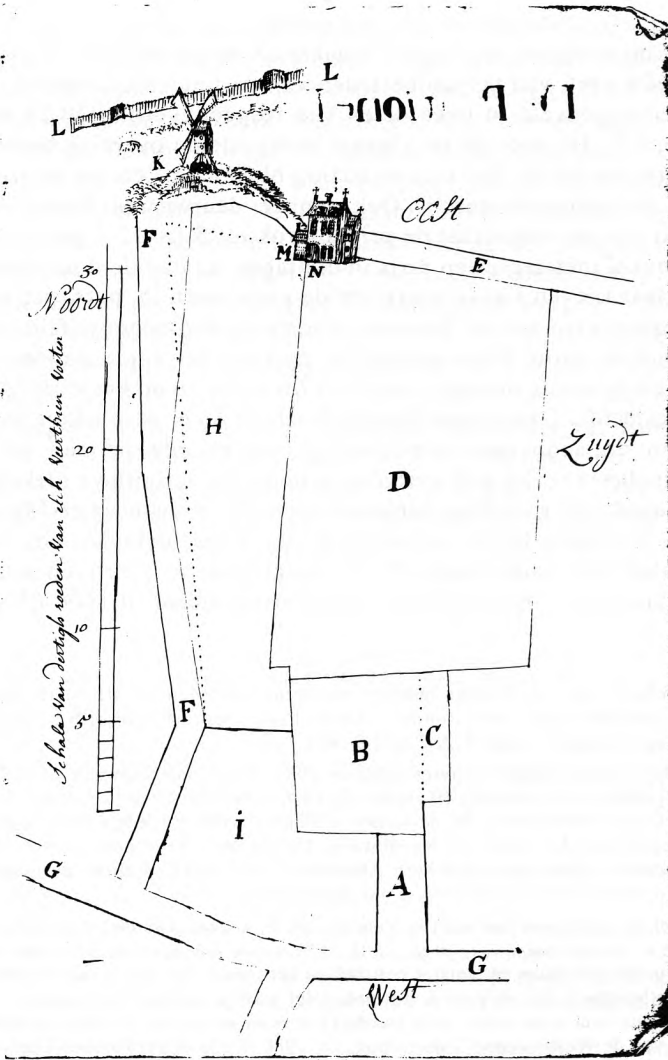
D : Den hof met t' sieckhuis, ende inrijdende poorte ten noordtoosteijsde, grootd een gemet XXV R[oeden].

E : T' stratken, commende van d' handboghden hof loopende noordtwaert tot den oostmeulen, ende in t' smissestratken.

F : Smissestratken loopende van den oostmeulen westwaert naer de noortstraete.

G : De noortstraete.

H : Ghepretendeerde platse van diversche vague erfven an anderen daer het meulenhuis ten oosteijsde opstaet, grootd JC XXXVIIJ R[oeden].

I : Platse betimmer met diversche huizen, die niet gepretendeert en woorden.

K : Den oostmeulen staende neffens de vesten.

L : Den meur van de stede vesten.

M : Het meulenhuis.

N : T' sieckhuis met de poorte.

Noteert dat de blynde linien de meuren sullen wesen die de paters soude nieuwe moeten doen maecken".

Terwijl (vermoedelijk) de arbeiders van Dierycx de nodige funderings sleuven groeven⁴⁷, maakte de magistraat op 13 september 1605 werk van het aanbesteden van de funderingswerken. Deze werden opgedeeld in twee delen van respectievelijk 230,29 m² en 5,68 m²⁴⁸. De door de magistraat voorgestelde overslag bedroeg 3 lb. pars. per roede. Tot zijn verbazing bleken de Veurnse metselaars echter niet geïnteresseerd⁴⁹. Ook wanneer deurwaarder Pieter Streele op last van de magistraat de prijs optrok tot 3 lb. 12 s. pars., stelde geen enkel metselaar een prijs in die lager lag dan de door meester-metselaar Lieven Lucas voorgestelde prijs van 6 lb. pars. per roede. De desinteresse van de Veurnse aannemers had ongetwijfeld te maken met de grote bouwwoede die zich op het einde van de 16de eeuw en de eerste decennia van de 17de eeuw in de kasselrij Veurne manifesteerde. Daar ze aan bouwopdrachten zeker geen tekort hadden, stelden de aannemers moedwillig ongehoorde prijzen in. Het kasselrijbestuur zag zich derhalve genoopt de definitieve toekenning vijf dagen uit te stellen. Intussen verzocht bouwmeester Masseus, die in Mechelen bij de aanwerving van ambachtslieden ook moeilijkheden had ondervonden⁵⁰, de magistraat te schrijven naar de metselaars van Armentiers die het klooster aldaar in 1604-05 aan 2

47. Omdat ze hun werk naar behoren uitvoerden, werden de arbeiders door het kasselrijbestuur van twee tonnen 'klein bier' voorzien (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 26r° (1605-06)).

48. "byde partien tsaemen uytbringhende 298 roeden ende daernaer noch 73 1/2 voeten, genoomen de roede op 10 voeten vierkant te meten voete wys ende bryckewys" (A.C.A., I, nr. 8502 bis). In de kasselrij Veurne werd 1 roede echter doorgaans gelijkgesteld aan 14 voeten (P. Vandewalle, *Oude maten, gewichten en muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg, Oostende*, 1984 : 52). Waarom de magistraat hier de roede op 10 voeten bracht, is ons een raadsel.

49. Over het metselaarsambacht te Veurne zijn we omzeggens niet ingelicht. F. De Potter e.a. (*Geschiedenis der stad ...*, II : 27) weten ons enkel te vertellen dat de meesterproef van Frans de Deister bestond uit het maken van een "stantvenster met een pointbooghe". En volgens J. Termote (Het poortje van het "Seminarie" (1739) en de architectuur in de eerste helft van de 18de eeuw te Veurne, in: *De Gidsenkring*. Orgaan van de Westvlaamse Gidsenkring, 18, 1980, 3 : 5) moest Jacobus Dagelet in 1720 om de rang en status van meester-metselaar te bekomen een "standvenster met schelpen" vervaardigen. Hieruit zou kunnen opgemaakt worden dat zowel in de 17de als in de 18de eeuw de meesterproef niet alleen qua vorm, maar ook qua inhoud sterk aan tradities gebonden bleef.

50. In Mechelen maakte het stadsbestuur bezwaar tegen het aanwerven van vreemde metselaars en timmerlieden, ofschoon aartshertog Albrecht daarop aandrong omdat zij niet alleen ijveriger, maar ook goedkoper waren dan die uit de aartsbisschoppelijke stad zelf (P. Hildebrand, *De Kapucijnen ...*, I : 205).

lb. 16 s. pars. per roede hadden gebouwd⁵¹. Zijn verzoek werd ingewilligd⁵². De stadsbode Anthone Ledeu werd naar Armentiers gestuurd met een brief voor het ambacht van de metselaars “omme de zelve t’ insumeren vande bestedinghe van ‘t matsement van ‘t voorseyde capuchijn clooster”⁵³. Ook naar de omliggende steden Diksmuide en Lo werd een bode gestuurd om er aanbestedingsbiljetten aan te plakken⁵⁴. De interessantste prijsofferte kwam zoals verwacht van de metselaars uit Armentiers. Het aanbestedingsprobleem was daarmee echter niet opgelost. Om een onbekende reden mochten deze ambachtlieden niet naar Veurne komen werken⁵⁵. De magistraat kon bijgevolg eind september 1605 zijn werk overdoen⁵⁶. Uiteindelijk werden de funderingswerken aan de metselaars Jacques Le Roy en Lieven Lucas voor een prijs van 3 lb. 16 s. pars. per roede toegekend. Lieven Lucas, weliswaar afkomstig van Sint-Omaars, woonde in Veurne⁵⁷. Jacques Le Roy, die geen inwoner van Veurne was, logeerde samen met zijn werklui gedurende zes weken - de tijd dat de werken duurden - op kosten van de kasselrij in de

51. In de bron zelf is er sprake van “28 stuyvers”. Voor de omzetting in lb. pars. zie P. Vandewalle, *Oude maten ...* : 66. P. Hildebrand, *De Kapucijnen ...*, I : 213-216.

52. A.C.A., I, nr. 8502 bis.

53. “insumeren” : informeren. Voor deze reis, die drie dagen duurde, kreeg deze bode een vergoeding van 7 lb. 4 s. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrij-rekeningen, nr. 45 f° 26v° (1605-06)). Voor meer informatie over ‘stadsboden’ zie A. Meulemans, *Leuvense stadsboden te voet en te paard*, in : *Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring voor Leuven en omgeving*, XXVIII, 1988 : 41-85.

54. Antheunis de Beurds ontving hiervoor 10 lb. 4 s. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrij-rekeningen, nr. 45 f° 26v° (1605-06)).

55. Vermoedelijk was Michiel Dierremaulx de metselaar uit Armentiers aan wie de werken aanvankelijk werden toegekend. In de kasselrijrekeningen (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 26r° (1605-06)) is er namelijk sprake van de terugbetaling van de wijn die door hem “hier gecommen zynde over taccepteeren ‘t matsement vande bovenstaende fondamenten” werd geschonken.

De fundatiewerken werden dus niet door metselaars uit Armentiers uitgevoerd zoals P. Hildebrand (*De Kapucijnen ...*, I : 220-221) te kennen geeft.

56. Aan enkele leden van de magistraat werd 10 lb. 10 s. pars. betaald “van opden xxvj-en september ghevachiert t’ hebben inden tweeden overslach van het matsement vande Capuchijnen midts dat die van Armentiers achterbleven ende nyet mochten comen wercken” (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 27r° (1605-06)).

57. Betreffende de immigratie van Frans-Vlamingen, Artesiërs, Picardiërs e.a. in westelijk Vlaanderen zie L. Van Acker, *Immigratie ...* : 113-130. Zie ook P. Heinderycx, *Jaerboeken ...*, III : 261.

'Meyboom' ⁵⁸. De door beide metselaars uitgevoerde werken, waarvoor de kasselrij 1.145 lb. 6 s. pars. betaalde, bedroegen naar de opmetingen van landmeter Sebastiaen de Wieu 235,6 m². Dit zou er kunnen op wijzen dat het oorspronkelijk plan strikt werd gevolgd ⁵⁹.

De bakstenen voor de fundatie werden op één last na, die door de Alveringemse jonker Francoys van Wijckhuus werd geschonken ⁶⁰, geleverd door Alaert Janssone en Joos de Vije ⁶¹. Alle bakstenen werden per boot van de steenklamp nabij Nieuwpoort gehaald ⁶².

58. De 'Meyboom' bevond zich aan de oostzijde van de Zuidstraat naast het huis op de hoek van de Klaverstraat (F. De Potter e.a., *Geschiedenis der stad ...*, I : 133; G. Dalle, Veurne op het einde van de zestiende eeuw, in : *De Gidsenkring*. Orgaan van de Westvlaamse Gidsenkring, 12, 1974, 3 : 3). In 1600/01 werd deze herberg geteisterd door een hevige brand (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 40 f° 26r°).

Voor dit logement kreeg de waard van de 'Meyboom' Pieter Potel van de kasselrij 18 lb. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 26r° (1605-06)).

59. Voor deze omrekening van de in de kasselrijrekening opgegeven '301 roeden' en '38 voeten' hebben we ons logischerwijze opnieuw gebaseerd op de al eerder vermelde bepaling van het kasselrijbestuur dat het om oppervlaktematoren gaat en dat 1 roede uit 10 voeten bestaat (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 26r° (1605-06)). Voor het opmeten van "alle de fondamente van het clooster vande Capuchynen", evenals van enig graafwerk nabij het Grote Markt ontving Sebastiaen de Wieu 7 lb. 10 s. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 25v° ((1605-06)).

60. Frans van Wychuus was heer van Fontigny en hield zijn verblijf in Alveringem, alwaar hij trouwens in het begin van de 17de eeuw het 'Hof van Wijckhuise' (thans het gemeentehuis van Alveringem) liet bouwen (zie A.-M. Delepiere e.a., *Bouwen door ...* : 34-37). Van 1615 tot 1617 was hij burgemeester-landhouder van de wet van de stad en kasselrij Veurne (De Potter e.a. 1873-75, I : 98). A.C.A., I, nr. 8502 bis. 1 Last = 20 viertel = 3.000 liter (B. Cox, *Vanden Tocht in Vlaenderen. De logistiek van Nieuwpoort, 1600*. De Walburg Pers, 1986 : 168); 1 scheepslast = 1.920 liter (id. : 168). Bij de scheepsmetingen werd er omstreeks 1600 van uit gegaan dat 1 scheepslast 4.000 pond (d.i. 1.974 kg) woog. Daar een scheepslast gelijk is aan 2 meter³ zeewater, weegt 1 scheepslast feitelijk 1.927 kg (id. : 156). Naar onze omrekeningen van de baksteenleveringen voor het Veurnse capucijnenklooster bestond 1 last bakstenen uit 9.900 stuks.

61. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 26v° (1605-06).

62. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 26v° (1605-06).

Meester Lieven Lucas, die behalve metselaar ook kalkbrander was, leverde de kalk en de kalkas voor de kalkmortel⁶³. Het gebruik van kalkmortel had tot gevolg dat in strenge wintermaanden vrijwel nooit gemetseld werd. Kalkspecie verhardde zeer langzaam, zodat het metselwerk bij onverwachts invallende vorst ernstige schade kon oplopen⁶⁴. Bij het aanbreken van de winter nam men dan ook steeds maatregelen om het onvoltooide metselwerk tegen de verwoestende werking van uitzettend ijs te beschermen. Het afdekken van het nat en nog niet verhard metselwerk gebeurde veelal met stro, riet en vorstzoden⁶⁵. Gewelven, die meestal slechts een halve steen dik waren en bijgevolg geen zware zoden konden torsen, werden met turfmoalm afgedekt⁶⁶. Ofschoon van dergelijk afdekkingsmateriaal voor Veurne niet direct melding gemaakt wordt, mag toch aangenomen worden dat ook bouwmeester Masseus zijn voorzorgen zal genomen hebben.

3.3. De eerste steenlegging

Intussen had op 14 september 1605 ter gelegenheid van de eerste steenlegging van de fundamenteen een plechtigheid plaats⁶⁷. In de Sint-Walburgakerk werd "een solemnele misse met musique" gevierd en hield de Ieperse bisschop Petrus Simons een sermoen. Daarna trok bisschop Simons in gezelschap van de abten Laurens Van den Berghe en Philips Van Damme van respectievelijk de Duinen- en de Sint-

63. De totale levering had een waarde van 871 lb. 4 s. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 26v° & f° 27v° (1605-06)). Het gebruik van kalkmortel bij de bouw van capucijnenkloosters was toen tamelijk recent, Tot omstreeks 1594 gebruikte men als mortel klei gemengd met zand. Mede hierdoor lieten de eerste kloosters qua stevigheid dan ook veel te wensen over (P. Hildebrand, *De Kapucijnen ...*, VIII : 191-192).

Kalkmortel is een mortel waarbij als bindmiddel kalk gebruikt werd. Als vul- of verschrallingsmiddel werd veelal zand toegevoegd. Na Wereldoorlog I werd voor metselwerk de kalk steeds meer door cement verdrongen (E.J. Haslinghuis, *Bouwkundige termen. ...* : 253 & 188).

Een bakstenen fundament is gewoonlijk opgetrokken in twee of meer muurblokken die telkens een klezoor terugspringen (idem : 135 & 377).

64. H. Janse, *Bouwers ...* : 31.

65. Stro werd ook gebruikt om vensters te dichtten (E.J. Haslinghuis, *Bouwkundige termen. ...* : 349); idem : 297. De vorstzoden waren meestal veenzoden.

66. H. Janse, *Bouwers ...* : 88.

67. Soms vond de eerste steenlegging tweemaal plaats, een eerste maal voor de klooster en een tweede maal voor de kerk (P. Hildebrand, *De Kapucijnen ...*, VIII : 199). Dit was ondermeer het geval in Sint-Winoksbergen (idem, I : 363).

Niklaasabdij, de kanunniken van Sint-Walburga en de voltallige magistraat, vanuit het kapittelhuis van Sint-Walburga⁶⁸, dat aan de westzijde van de Noordstraat stond⁶⁹, processiegewijs naar de plaats waar het capucijnenklooster zou worden opgetrokken⁷⁰. Zoals gebruikelijk wijdde de Ieperse bisschop er de bouwgrond en legde hij er de eerste steen van de fundamenten die door meester Lieven Lucas werd gemetseld⁷¹. Aan de abt van de Duinenabdij kwam de eer toe de tweede steen met daaronder drie pistoletten te leggen⁷². De norbertijnenabt plaatste de derde steen, waaronder hij een gouden kroon neerlegde⁷³. Namens de magistraat legden de burgemeesters Robert de Courtewille en Elooi Mazin de vierde en de vijfde steen met daaronder telkens twee dubbele albertijnen⁷⁴. Ook Jossine Mazin,

68. In de bron spreekt men van de "cannesie", waaronder men zowel een kapittel van kanunniken of een kapittelhuis verstaat (J. Verdam, *Middelnederlandsch Handwoordenboek*, 's Gravenhage, 1932 : 281).

69. Het kapittelhuis bevond zich in de Noordstraat op de plaats van het huis nr. 14 (G. Dalle, Veurne op het einde van de zestiende eeuw, in : *De Gidsenkring*. Orgaan van de Westvlaamse Gidsenkring, 11, 1973, 2 : 7).

70. A.C.A., III, nr. 7031.

71. Hiervoor ontving deze "eenen dobbel albertijn". 1 dubbele albertijn = 10 lb. pars. (zie n. 74).

72. 1 pistolet = 1/2 pistool; 1 pistool (= 2 Spaanse escudo's) = 1 dubloen = 1 (Spaanse) dubbele ducaat (met de beeltenis van Ferdinand en Isabella) = 3 albertijnen = 15 lb. pars. (H. Fengler, G. Gierow & W. Unger, *Lexicon der Numismatik*, Berlijn, 1976² : 75 & 286; *Grote Winkler Prins Encyclopedie*, 1982, 18 : 156 & n. 152). Bijgevolg : 1 pistolet = 7 lb. 10 s. pars.

73. Een gouden kroon : werd in 1540 door Karel V geïntroduceerd met een gelijke waarde als de "couronne au soleil française". Vermoedelijk werd deze munt later een hele tijd niet meer geslagen, want door de ordonnantie van 14.08.1614 wordt de "écu ou couronne" opnieuw ingevoerd. Na 1621 was de 'kroon' met de 'dubbele souverain' en de 'souverain' één van de drie overgebleven goudmunten. De waarde van één 'kroon' bedroeg toen : 3 fl. 12 s. (H. Enno van Gelder & M. Hoc, *Les monnaies des Pays-Bas Bourguignons et Espagnoles, 1434-1713*, Amsterdam, 1960 : 75, 147 & 171).

74. Robert de Courtewille was op dat ogenblik burgemeester-landhouder van de commune en Elooi Mazin burgemeester-landhouder van de wet (F. De Potter e.a., *Geschiedenis der stad ...*, I : 95 & 98).

Voor de "vier dobbel albertijnen bij desen kelenaeer ghegheven in specie an mijnen heeren beide de burchmeesters deser stede ende casselrie" werd door de kasselrij 40 lb. pars. betaald (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 27r° (1605-06)). In het document, dat in het A.C.A. (I, 8502 bis) berust, spreekt men niet van telkens twee dubbele albertijnen, maar van tweemaal 20 lb. pars. Bijgevolg : 1 albertijn = 5 lb. pars. (of een dubbele albertijn = 10 lb. pars.). Dit wordt bevestigd door H. Enno Van Gelder & M. Hoc, *Les monnaies ...* : 146-147 en E.E. & V. Clain-Stefanelli, *Monnaies Européennes et monnaies Coloniales Américaines entre 1450 et 1789*, Parijs, 1978 : 165.

die als de stichteres van het klooster werd beschouwd, droeg letterlijk haar steentje met daaronder 7 lb. 10 s. pars. bij. Na haar volgden nog diverse andere notabelen, zodat de totale inleg 84 lb. pars. bedroeg ⁷⁵. Dit bedrag werd voor één derde verdeeld onder de delvers en voor tweederden onder de metselaars ⁷⁶. De stenen van de bisschop, de twee burgemeesters en Jossine Mazin waren van Avennesteen ⁷⁷ en waren door de schilder Franchoys Hoornebout met een capucijnenkruis beschilderd ⁷⁸. Elders droegen deze stenen dikwijls het wapenschild van de stichter of weldoener(s) ⁷⁹. Schilder Hoornebout maakte en schilderde tevens het grote houten capucijnenkruis ⁸⁰. Of dit kruis zoals te Oostende ⁸¹ pas ter gelegenheid van de eerste steenlegging of reeds bij de inbezitneming van het bouwterrein ⁸² - zoals dit doorgaans de gewoonte was - op dit terrein werd ingeplant, weten we niet.

75. Of zoals in de bron staat : 7 pond groten Vlaams (lb. gr. Vl.). 1 lb. gr. Vl. = 12 lb. pars. (P. Vandewalle, *Oude maten ...* : 66).

A.C.A., I, nr. 8502 bis. Zie ook P. Heinderycx, *Jaerboeken ...*, IV : 34-35.

76. A.d.S.B., doc. eind 18de eeuw; A.C.A., 8502 bis.

77. Avennesteen is een Noordfranse witte krijtsteen, afkomstig uit de streek van Avesnes-sur-Helpe dat 18 km ten zuiden van Maubeuge en 54 km ten zuidoosten van Kamerijk (Cambrai) ligt. Deze steen, die veelal in de onderaardse groeven in het Kamerijkse gewonnen werd, werd sinds de 15de eeuw in Vlaanderen voornamelijk voor fijn beeldhouwwerk aangewend.

78. Van de 15de tot het einde van de 17de eeuw woonde en werkte er in Gent een bekende kunstenaarsfamilie Horenbout (U. Thieme & F. Becker, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, Leipzig, 1908-50, 17 : 508-509). Of de hier vermelde Franchoys Hornebout hieraan verwant was, weten we niet.

79. Dit was bijvoorbeeld het geval in Kortrijk (P. Hildebrand, *De Kapucijnen ...*, V : 251).

80. Het 'capucijnenkruis' : een houten afbeelding van het teken van de verlossing, zoals in processies en bij andere gelegenheid vóór de groep kloosterlingen werd uitgedragen. Het kruis droeg geen Christusfiguur, maar wel de lijdenswerktuigen, namelijk de lans, de spons op een lange steel en soms ook de doornenkroon en geselroeden. De wijding van het kruis gebeurde vooraleer men het als teken van inbezitneming op het bouwterrein plantte (P. Hildebrand, *De Kapucijnen ...*, VIII : 198). R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 26r° (1605-06).

81. P. Hildebrand, *De Kapucijnen ...*, I : 263-264.

82. Dikwijls ging dit ook met een kleine plechtigheid gepaard (P. Hildebrand, *De Kapucijnen ...*, VIII : 198).

4. De bovenbouw

4.1. De aanbestedingen

Na de voltooiing van de fundatiewerken omstreeks (vermoedelijk) eind november 1605 beraadslaagden enkele Veurnse gezagdragers in overleg met broeder Masseus en de stadsopzichter Pierin over de intussen ontvangen inschrijvingen op de hout- en de ijzerleveringen, het “uppermatsement” en het timmerwerk⁸³. Ten behoeve van deze openbare aanbestedingen had men vooraf voor alle nodige leveringen en uit te voeren werken een “quaerte” met alle voorwaarden opgemaakt⁸⁴ en vervolgens naar de omliggende steden opnieuw boden uitgestuurd om er aanbestedingsbiljetten aan te plakken⁸⁵.

Op 15 maart 1606 werd het metselwerk uiteindelijk voor 5 lb. pars. per roede toegekend aan Guillaume Mortru, een metselaar uit Armentiers⁸⁶. Na de zomer van 1606 treffen we deze metselaar uit Armentiers echter niet meer op de capucijner werf aan. Had men hem maar een deel van het “uppermatsement” toegekend? De verloren gegane “quaerte” of aanbestedingsbiljetten hadden hieromtrent uitsluitel kunnen geven. Hoe dan ook, vanaf het najaar 1606 ston-

83. Voor de houtleveranties gebeurde dit op 22 december 1605 en op 3 januari 1606, voor het metselaars- en timmerwerk ondermeer op 8 maart 1606 en voor de leveringen van het nodige ijzermateriaal op 22 maart 1606. Deze onderhandelingen kostten de kasselrij 76 lb. 10 s. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 27r° & v° (1605-06)).

84. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 27r° (1605-06).

85. Voor de aanbestedingen van het houtwerk werd Olivier Bouc naar Nieuwpoort en Diksmuide gestuurd, waarvoor hij 3 lb. 12 s. pars. ontving. Naar Hondschote, Sint-Winoksbergen en Steenvoorde werd Joos De Smet gezonden, die voor zijn dagen verlet 9 lb. 12 s. pars. uitbetaald kreeg. Voor een vergoeding van 7 lb. 10 s. pars. trok Jan Maes naar Ieper, Belle en Poperinge (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 26v° (1605-06)).

Voor de aanbestedingen van het metselaarswerk trokken Pieter Lopens en Leynaert De Raet naar Nieuwpoort, waarvoor ze respectievelijk 4 lb. 4 s. pars. en 1 lb. 17 s. pars. ontvingen. Intussen reisden Jan Colenbier, Joos De Smet en Jan Maes respectievelijk naar Ieper en Belle (voor 9 lb. 12 s. pars.), Hondschote en Sint-Winoksbergen (voor 4 lb. pars.) en Diksmuide (voor 1 lb. 16 s. pars.) (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 27v° (1605-06)).

86. In de kasselrijrekeningen wordt Guillaume Mortru ook wel eens aangeduid als Guillaume Montreu. A.C.A., I, 8502 bis; R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 28r° (1605-06). Zijn goedkoopste inschrijving werd door de kasselrijmagistraat bedacht met 48 lb. pars. wijn (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 28r° (1605-06)).

den voornamelijk Colaert Vander Almeye en Alaert Lucas voor het metselwerk in⁸⁷. Het timmerwerk werd opgedragen aan Victor Patvoort⁸⁸, doch verder zal blijken dat Jan Pruvoost en Jan de Goe - door onderaanneming ? - het leeuwedeel in het "hantwerck van de timmeragie" voor hun rekening namen⁸⁹. Voor de levering van al het ijzerwerk werd op 22 maart 1606 met de smid Guillaume van Eede een overeenkomst afgesloten⁹⁰. De levering van al het nodige gezaagde hout werd aanbesteed aan Adriaen Vandewalle, Niclays Morel, Pieter Woesten, Clays Steven, Marcx Capoen en Jan Valcke⁹¹. De eerstgenoemde bleef echter wel eens in gebreke door niet tijdig het nodige materiaal te leveren, waarvoor hij dan ook op het matje geroepen werd⁹².

4.2. De ruwbouw (graf. 1)

Nadat in de herfst van 1605 de fundamenten waren gemetseld, ontspan er zich op de capucijner bouwwerf na de winter van 1605-06 een grote bedrijvigheid. Samen met zijn metselaarsgezellen metselde Guillaume Mortru er volop aan de bovenbouw van het capucijnenstift, terwijl metselaarsdienders in manden de nodige bakstenen aanbrachten. Om de manden te vullen plaatsten de dienders ze doorgaans op een driepoot, zodat ze op manshoogte opgenomen konden worden⁹³. In Veurne kocht men daartoe van timmerman Jan de Goe vier vierkante schragen van Oosters hout⁹⁴. Wellicht gebruikten Guillaume

87. "De zelve over de wijn bij hemlieden ghewonnen van tselve werck neerst in ghestelt thebben bij de quaerte besproken — 24 lb. pars." (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 31v° (1607-08)).

88. Omwille van zijn goedkoopste inschrijving ontving timmerman Patvoort in een wijngift ter waarde van 84 lb. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 28r° (1605-06)).

89. Blijkt uit de betalingen voor hun werk (zie verder).

Volgens het dokument nr. 8502 bis (A.C.A.,I) werd het direkt aan Jan Provoost toegekend, doch we moeten er dienaangaande wel op wijzen dat dit dokument dagtekt van na 1609.

90. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 27 v° (1605-06).

91. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 46 f° 26v° (1606-07).

92. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 46 f° 49v° (1606-07).

93. H. Janse, *Bouwers ...* : 88.

94. De prijs van deze schragen bedroeg 12 lb. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 48 f° 27v° (1608-09)). Zie F. Van Tyghem, *Op en om de middeleeuwse bouwwerf. De gereedschappen en toestellen gebruikt bij het bouwen, van de vroege middeleeuwen tot omstreeks 1600. Studie gesteund op beeldende, geschreven en archeologische bronnen*, Brussel, 1966, I : 138-140.

Mortru en zijn metselaars deze schragen ook als steiger om half-hoge gedeelten van de muren te metselen en/of te berapen⁹⁵.

De metselwerken vorderden dermate dat reeds in de zomer van 1606 stellingen werden gebouwd⁹⁶. Tegen het einde van de zomer hadden Guillaume Mortru en zijn werklui 458,93 m² gemetseld⁹⁷.

De timmerlieden waren ook van meetaf aan op de bouwwerf aanwezig. Vóór de zomer van 1606 hadden Jan Provoost en Jan de Goe reeds iets minder dan 1/10 van alle timmerwerken uitgevoerd⁹⁸. Victor Patvoort, aan wie het timmerwerk in feite was toegekend, nam een bescheidener deel van de werken voor zijn rekening⁹⁹. De vroege verschijning van de schaliedekker Eloy de Croock bleef beperkt tot een levering van wat lood, soldeer en schalienagels en wat voorbereidend "hantwerck"¹⁰⁰.

Vanaf het najaar van 1606 tot het voorjaar van 1610 stonden de metselaars Colaert Vander Almeyne en Alaert Lucas bijna ononder-

95. A.L.J. Van de Walle, *Het bouwbedrijf ...* : 80; F. Van Tyghem, *Op en om de middeleeuwse bouwwerf ...* , I : 194-195.

96. In het voorjaar van 1607 waren deze reeds aan herstellingen toe.

97. In de kasselrijrekening van 1606-07 (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 46 f° 26v°) is sprake van 594 roeden 10 voeten (in feite bedoelt men vierkante roeden en voeten). Daar men hier veelal één vierkante roede gelijk stelt aan tien vierkante voeten, zijn we voor onze omzetting in m² ook hiervan uitgegaan. Voor deze werken werd Guillaume Mortru in twee schijven betaald. Voor de werken uitgevoerd in de lente van 1606 ontving hij 632 lb. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 28r° (1605-06)) en voor de werken die na 1 mei 1606 werden verricht, werd hem 2338 lb. 10 s. pars. betaald (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 46 f° 26v° (1606-07)).

98. Of voor 300 lb. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 28r° (1605-06)). Over het ambacht van de Veurnse timmerlieden is zo goed als niets geweten, behalve dat de oudste vermelding van dit ambacht - volgens F. De Potter e.a. (*Geschiedenis der stad ...*, II : 26) - van 1497 zou dateren.

99. Voor drie timmerwerken en drie houtleveringen in 1605-06 kreeg Victor Patvoort in het totaal 230 lb. pars. Een deel van het uitgevoerde timmerwerk betrof echter niet het capucijnensticht, maar hun tijdelijke woonst die hun door de Veurnse Zwarte Zusters ter beschikking gesteld werd (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 25v° & 27v°). Een andere karwei en houtlevering kostten de kasselrij in 1606-07 31 lb. 15 s. pars. (R.A.B., idem, nr. 46 f° 27r°).

100. Voor dit alles ontving hij 22 lb. 12 s. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 27v° (1605-06)). Over het ambacht van de schaliedekkers is tot nog toe niets geweten.

broken in voor het “uppermatsement”¹⁰¹. Van maart tot mei 1608 werden zij hierin bijgestaan door Lieven Lucas en zijn metselaarsgezellen¹⁰². Over wat het werk van Colaert Vander Almeye en Alaert Lucas precies inhield, lichten de rekeningen ons nauwelijks in. De weinige gegevens betreffen het metselen van 130,25 m² muur¹⁰³, het maken van “ingehouwen steen”¹⁰⁴ en het bouwen van twee welbepaalde muren. De ene muur had een oppervlakte van 112 m² en reikte in het westen aan de hoge muur van Pieter Arnoult en in het oosten aan de muur van Gillis Ogier¹⁰⁵. De andere muur, met een oppervlakte van 36,72 m², bevond zich achter de ziekenkamer in het klooster¹⁰⁶.

De timmerlieden Jan Pruvoost en Jan de Goe zaten intussen evenmin stil. Vanaf de zomer van 1606 tot en met de lente van 1608 verrichtten zij voor niet minder dan ongeveer 3.095 lb. 10 s. pars. timmerwerken¹⁰⁷. Daarmee was meer dan drie vierde van alle timmerwerk uitgevoerd. De resterende timmerwerken voerde timmerman Victor Patvoort grotendeels tussen half mei 1608 en half

101. Voor hun metselwerk ontvingen zij in totaal 2.448 lb. 16 s. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 46 f° 27v° (1606-07); id., nr. 47 f° 31v° (1607-08); id., nr. 48 f° 28r° (1608-09); id., nr. 49 f° 29v° (1609-10)). Zoals we reeds aanhaalden, was het metselwerk van de ruwbouw in feite aan Guillaume Mortru toegekend.

102. Meester-metselaar Lucas ontving hiervoor 123 lb. 14 s. pars. In mei 1608 werkte hij samen met één van zijn metselaarsdienders nogmaals anderhalve dag in het klooster. Hiervoor werd hem 4 lb. 4 s. pars. uitbetaald. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 31v° & 32v° (1607-08)).

103. Of 168,5 (vierkante) roeden, waarbij - zoals in de bron gespecificeerd wordt - 1 roede = 10 voeten (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 31v°). Voor dit metselwerk, dat in juni-juli 1607 werd uitgevoerd, ontvingen ze 738 lb. 5 s. pars. (d.i. 4 lb. 10 s. pars. per roede).

104. Deze karwei werd in augustus of september 1607 uitgevoerd en kostte de kasselrij 25 lb. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 31v° (1607-08)).

105. In de kasselrijrekening (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 48 f° 28r° (1608-09)) wordt als oppervlakte 140 (vierkante) roeden opgegeven. Een vierkante roede werd opnieuw gelijkgesteld met tien vierkante voeten. Deze muur werd in 1608-09 tegen 2 lb. 8 s. pars. per roede gebouwd en kostte de kasselrij aldus 133 lb. pars.

106. Of 47,5 (vierkante) roeden (1 vierkante roede = 10 vierkante voeten). Voor het bouwen van deze muur tegen 2 lb. 6 s. pars. de roede ontvingen ze uit de kasselrijkas 133 lb. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 49 f° 29v° (1609-10)).

107. Daarin zijn evenwel twee houtleveringen verrekend. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 46 f° 26v° & 27r° (1606-07); idem, nr. 47 f° 30v° (1607-08).

mei 1610 uit¹⁰⁸. In de herfst van 1610 legde hij, tussen zijn werk in het pesthuis door, de laatste hand aan het timmerwerk in het klooster¹⁰⁹. Concrete gegevens over het timmerwerk van Pruvoost, de Goe en Patvoort moeten we evenwel ontberen.

Ofschoon de schaliedekker Eloy de Croock reeds in de lente van 1606 op de capucijner bouwwerf verscheen, ging het kasselrijbestuur pas in de zomer of het najaar van 1606 voor het eigenlijke “schaelliewerck ende tegheldecken” van het capucijnenstift met Servaes Boudraen een engagement aan¹¹⁰. Daar de metsel- en timmerwerken eind 1606 dermate gevorderd waren kon Servaes Boudraen in het voorjaar van 1607 reeds de eerste schaliën en daktegels leggen. Omdat hiermee een belangrijke fase in de voltooiing van het nieuwe klooster werd ingezet, kreeg hij hiervoor een gratificatie van 10 lb. pars.¹¹¹. Vanaf dat ogenblik was hij tot eind 1608 / begin 1609 bijna ononderbroken op de capucijner werf aanwezig¹¹². De defini-

108. Gedurende twee dagen werd hij daarin bijgestaan door de timmerman Maerten Pauwels, die daarvoor 3 lb. 12 s. pars. ontving (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 48 f° 27v° (1608-09)). Voor deze werken, met inbegrip van twee houtleveringen, ontving Victor Patvoort 847 lb. 5 s. 6 d. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 48 f° 27v° (1608-09); id., nr. 49 f° 29v° (1609-10)).

109. Hiervoor werd Victor Patvoort samen met de timmerwerken aan het pesthuis vergoed (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 50 f° 27v° (1610-11)) (zie F. Becuwe, *De bouw van het pesthuis der kapucijnen in Veurne (1610-1611)*, in : *Biekorf*, 1991 : 121-127).

110. Ter bezegeling van deze overeenkomst werd hem voor 15 lb. pars. wijn geschonken (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 46 f° 28r° (1606-07)).

111. “Den selven es toegeheleyt jnt leggen vanden eerste teghelen ende schalien int voornoemde clooster — 10 lb. pars.” (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 45 f° 28r° (1606-07)). Zie over deze geplogendheid H. Janse, *Bouwers ...* : 34, A.L.J. Van de Walle, *Het bouwbedrijf ...* : 43-44 en P. Hildebrand, *De Kapucijnen ...*, VIII : 239.

112. In de lente van 1607 werkte hij samen met een “cnapen” en een “dyender” een goeie 58 werkdagen. Hun dagloon bedroeg respectievelijk 50, 36 en 28 s. pars. De totale loonkost van dit werk liep aldus op tot 335 lb. 6 d. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 46 f° 28r° (1606-07)). In de zomer van 1607 en het voorjaar van 1608 werd het werk door hem en enkele knechten deels tegen dag- en deels tegen stukloon voortgezet. Voor de “dachueren van hem en zijne cnapen ghewrocht thebben” kreeg hij 269 lb. 16 s. 6 d. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 31v° - f° 32r° (1607-08)). Voor de werken die zij tegen stukloon uitvoerden, betaalde de kasselrij hun 527 lb. 10 s. pars., plus een toeslag van 50 lb. pars. voor meerwerken (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 32r° (1607-08)). Tussen mei 1608 en mei 1609 werd hem voor bewezen diensten en een levering soldeer 70 lb. 1 s. 6 d. pars. betaald (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 48 f° 27v° (1608-09)).

tieve voltooiing liet evenwel op zich wachten tot de herfst van 1610, toen Servaes Boudraen volop aan het werk was in het pesthuis¹¹³. De schaarse concrete gegevens over de dakwerken betreffen de kerk, de sacristie, de “sepultiereganck” en het torentje van het capucijnenklooster die door schaliedekker Boudraen en zijn gezellen werden gedekt aan 10 lb. pars. per roede¹¹⁴. Teneinde hem hiervoor te kunnen vergoeden gaf het kasselrijbestuur aan de landmeters Sebastiaen de Wieu en Franchoys Zoete opdracht deze daken op te meten. Op basis van hun bevinding dat Servaes Boudraen met zijn werklui een dakoppervlak van 799,2 m² had gedekt¹¹⁵, werd hem 527 lb. 10 s. pars. uitbetaald. Omdat hierbij met enkele onvoorziene werken geen rekening was gehouden, gaf men hem op zijn verzoek nog een toeslag van 50 lb. pars. Samen met zijn knechten had hij immers aan het torentje bijkomende werken uitgevoerd en was hij gedurende twaalf dagen bezig geweest met het “hernaeghelen ende inne schicken” van het schaliedak van de kerk¹¹⁶.

Ondanks zijn betrachtingen om binnen de stad uit vrees voor brandgevaar zoveel mogelijk strodaken door harde daken te laten vervangen¹¹⁷, contacteerde de magistraat in de zomer van 1608 de strodekker Franchoys de Wynter om met zijn werklieden een gebouwtje

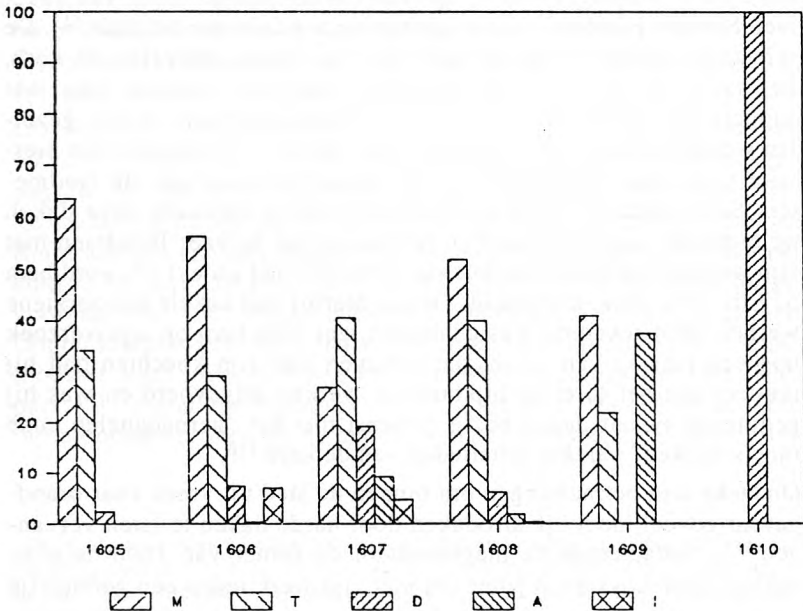
113. Voor deze laatste karwei kreeg hij 25 lb. 11 s. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 50 f° 27v° (1610-11)).

114. Met “sepultiereganck” wordt de pandgang bedoeld. Het was immers een gewoonte voorname kloosterlingen in de pandgang te begraven. Met het kloostertorentje werd ongetwijfeld het dakruitertje op het kerkdak bedoeld. Volgens P. Hildebrand (*De Kapucijnen ...*, VIII : 239) verzezen in de Vlaamse ordeprovincie pas na het eerste kwart van de 17de eeuw geleidelijk torentjes op de kloosterkerken. Veurne was hierop derhalve een uitzondering. Dat ook Ieper een uitzondering vormde, lag aan het feit dat de Ieperse capucijnen in een reeds bestaand klooster, in casu dat van de augustinessen van St.-Catharina, hun intrek hadden genomen (idem, V : 318). De inplanting van het dakruitertje op de overgang van de eigenlijke kerk en het koor stond in functie van het klokje dat de capucijnen moesten laten luiden zonder de eigenlijke kerk te betreden (idem, VIII : 238-240).

115. Omrekening van de in de kasselrijrekening van 1607-08 (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 32r°) vermelde oppervlakte van “tweevijftigh troeden ende drije vyerendeel troedts ... vande roede van xiiij voeten vyercant”.

116. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 32r° (1607-08).

117. F. Becuwe, *De capucijnen en de brand in het Veurnse Smissestraatje in 1657. Een bijdrage tot de grondinname- en bouwgeschiedenis van het Veurnse capucijnenstift, in : Getuigen in Polderklei. Huldeboek dr. historicus Godgaf Dalle, Veurne, ‘de rode bles’, 1990 : 10.*

Graf. 1. - Spreiding van de diverse bovenbouwwerken over de verscheidene bouwjaren. M = metselwerk T = timmerwerk D = dakwerk A = afwerking I = inrichting

met gluy te bedekken. Voor de gluilatten¹¹⁸, bindroeden¹¹⁹ en tenen¹²⁰ die hij daarbij nodig had, stond hij zelf in¹²¹.

118. A.N. voor 'gloy latten'. Gluy of gloy is stro voor dakbedekking (E.J. Haslinghuis, *Bouwkundige termen ...* : 150; M. Devos, H. Ryckeboer & J. Van Keymeulen, *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten. II. Niet-agrarische vaktalen. 2. De strodekker*, R.U. Gent, Seminarie voor Vlaamse Dialektologie, Tongeren, 1982 : 9-10).

119. A.N. voor 'bantroe(de)n'. Zie M. Devos e.a., *Woordenboek ...* : 13.

120. Of draden of leggarden (E.J. Haslinghuis, *Bouwkundige termen ...* : 298) : A.N. voor het in onze bron gebruikte 'wissels'. L.L. De Bo (*Westvlaamsch Idioticon*, Brugge, 1873 : 78) spreekt van : bandwissen of bindwissen, d.z. wissen of tenen om iets te binden. Zie ook M. Devos e.a., *Woordenboek ...* : 13.

121. Voor het handwerk en de levering ontving hij 42 lb. 8 s. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 48 f° 27v° (1608-09)).

4.3. De afwerking (graf. 1)

Tegen eind 1606 was de bouw van het Veurnse klooster al ruim opgeschoten. De schaliedekker Servaes Boudraen kon zich trouwens van begin 1607 af bijna onafgebroken wijden aan de hem aanbestede dakwerken. Hij werd als het ware op de voet gevolgd door de metselaar-stucadoor Colaert Vander Almeye die in de lente van 1607 in het Veurnse klooster reeds de eerste pleister- en witerwerken uitvoerde. Voor het pleisteren en witten van enkele kloostermuren ontving hij 10 lb. 8 s. pars. ¹²². Ofschoon de bronnen er geen gewag van maken, kregen ongetwijfeld ook nog andere muren een pleister- en witselbeurt. De hoeveelheid gebluste kalk die Claeys de Wynter leverde, bedroeg trouwens maar liefst 125 razieren ¹²³. In de zomer of het najaar van 1607 werden de cellen bepleisterd met leem die door Jan de Vey werd geleverd ¹²⁴. Vermoedelijk stond Colaert Vander Almeye daar opnieuw voor in. Omtrent die tijd was hij immers als metselaar nauw betrokken bij de bouw van het klooster. Eind 1607 of begin 1608 werd de capucijnenkerk bepleisterd. "Omme inde mortel te doen tot het plaesteren vande kercke" leverde Caerel Zaverij 27 pond haar, waarvan 4 pond wit koehaar ¹²⁵.

In 1607 metselden Guillaume Mortru en zijn knechten het hoofdaltaar. Ter gelegenheid van het leggen van de eerste steen werden zij getraceerd op een ton bier ¹²⁶.

Eind 1607 of begin 1608 zette de glazenier Cornelis Van de Bussche Frans glas-in-lood in de vensters van de "kercke ende cappelle" ¹²⁷. Elders in het klooster - vermoedelijk in de keuken ¹²⁸ - bracht deze

122. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 46 f° 29r° (1606-1607).

123. Onder 'gebluste kalk' verstaat men kalk die na het branden met water vermengd wordt, waardoor uit calciumoxyde calciumhydroxyde ontstaat (E.J. Haslinghuis, *Bouwkundige termen ...* : 59). Voor de gebluste kalk werd 100 lb. pars. betaald (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 46 f° 27v° (1606-07)).

124. Voor "een cogghe leem aerde dienende tot tpleisteren vande cellen" ontving Jan de Vey 8 lb. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 31r° (1607-08)).

125. Voor deze levering ontving Zaverij 6 lb. 15 s. pars. of 5 s. pars. per pond (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 32v° (1607-08)). Koe- of paardehaar voegde men aan de kalkmortel toe om de cohesie van de pleister te vergroten.

126. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 46 f° 29r° (1606-07).

127. Betreffende het gereedschap van glazenmakers zie H. Janse, *Bouwers ...* : 92-93.

128. Vanaf 1597 werden glasvensters getolereerd in de kerk (met inbegrip van het koor en de sacristie) en de keuken (P. Hildebrand, *De Kapucijnen ...*, VIII : 212).

glazenier nog “zekere nyeuwe glaseveynsters” aan¹²⁹. Met het glas dat ten behoeve van het stift geleverd werd, konden evenwel niet alle vensteropeningen gedicht worden. Men mag dan ook aannemen dat, zoals dit in het begin van de 17de eeuw in de capucijnenkloosters trouwens gebruikelijk was, verscheidene vensters nog met papier afgedekt werden¹³⁰.

Ongeveer gelijktijdig daarmee legde de kasseilegger Pieter Pottel in het capucijnenklooster een “zekere nyeuwe calsijsje”. Mogelijk wordt hiermee het looppad in de pandhof bedoeld¹³¹.

Met de 720 vaten Valensijns berd die door de Gentse koopman Jan de Crop werden geleverd, werd de kapel in de zomer van 1608 van een houten (ton-)gewelf voorzien¹³².

Nog in 1608 maakten Franchoys de Mey en Nicolais Verhaghe in het klooster twee toiletten¹³³. Of ze zich allebei op het gelijkvloers bevonden, weten we niet. Toiletten op de bovenverdieping waren in capucijnenkloosters alvast niet uitzonderlijk.

Ten behoeve van de watervoorziening werd in 1609 in het klooster een waterpomp geïnstalleerd. De Brugse loodgieter Jan de Brouwere leverde het lood en de toebehoren van deze pomp¹³⁴. Waar deze

129. Voor het inzetten en verloten van al deze glasvensters, evenals voor het door hem geleverde glas ontving Van de Bussche 333 lb. 8 s. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 32r° (1607-08)).

130. In het capucinessenklooster te Sint-Omaars werden in 1614 alle glasramen van het herenhuis waarin dit stift was ondergebracht, door “fenêtres de papier” vervangen (G. Coolen, *Rituel des Capucines de Saint-Omer*, in: *Bulletin trimestriel de la Société Académique des Antiquaires de la Morinie*, XIX, 1961, 366 : 422).

131. Voor dit werk en het leggen van een stuk kasseiweg aan de Westpoort ontving Pottel 76 lb. 10 s. pars. Beide stukken kasseiweg werden door de landmeter Sebastiaan de Wieu opgemeten en hadden een totale oppervlakte van 25 1/2 (vierkante) roeden. De prijs die per roede aan kasseilegger Pottel werd betaald, bedroeg 3 lb. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 32r° (1607-08)).

132. De bronnen spreken van “den verhemele vande cappelle” (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 48 f° 27v° (1608-09)). Daar Victor Patvoort omtrent die tijd in het klooster allerlei timmerwerken uitvoerde, nam hij vermoedelijk ook het houten gewelf van de kapel voor zijn rekening.

133. Franchoys de Mey ontving hiervoor, de delfwerken inbegrepen, 8 lb. 16 s. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 48 f° 28r° (1608-09)). Voor dit en voor andere werken die Nicholais Verhaghe samen met Chrispiaan Kyck in het klooster uitvoerde, werd 24 lb. 8 s. pars. betaald (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 48 f° 28r° (1608-09)).

134. De kasselrij betaalde hem hiervoor 162 lb. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 49 f° 29v° (1609-10)).

precies opgesteld werd, wordt evenmin aangegeven. Doorgaans stond er een waterpomp in de keuken, het washuis en de voorraadkamer van de kok. Behalve om zich voor allerlei doeleinden van water te voorzien dienden deze waterpompen in sommige gevallen ook om natte kelders droog te houden. Gezien de zandige ondergrond van de kloostersite zullen de Veurnse capucijnen hiervan wel geen last gehad hebben.

Om zich van het nodige drinkwater te voorzien legde men in de kloostertuin veelal ook een vijver aan of werd er een verbinding met een bestaande bron, beek of rivier gezocht¹³⁵. In Veurne groef men vermoedelijk in augustus of september¹³⁶ 1607 een waterput¹³⁷. Om deze waterdicht te maken gebruikte men vier tonnen tras¹³⁸. De touwslager Jacques de Fevere leverde het touw om water op te halen¹³⁹. In 1615 metselden de meester-metselaars Jacques Vanden Almeye, Allaert Lucas en Maillaert Ghyselynck net zoals te Ieper en te Oudenaarde in het midden van de kloostertuin nog een tweede waterput¹⁴⁰.

Enkele jaren na de voltooiing van de bouw van het capucijnenklooster pakte de "schipwercker" Carel Valmaere tegen een vergoeding van 7 lb. 18 s. pars. de houten dakgoten met teer¹⁴¹.

135. P. Hildebrand, *De Kapucijnen ...*, VIII : 202.

136. In deze maanden staat het grondwater het laagst.

137. Waar deze gesitueerd moet worden, weten we niet.

138. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 32v° (1607-08). Tras is een hydraulische toeslag van fijn gemalen of gestampte tufsteen (E.J. Haslinghuis, *Bouwkundige termen* : 364; H. Janse, *Bouwers ...* : 58). Sedert het begin van de 16de eeuw wordt in Nederland tras als "sement" aangeduid (E.J. Haslinghuis, *Bouwkundige termen ...* : 90).

139. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 32r° (1607-08).

140. P. Hildebrand, *De Kapucijnen ...*, V : 322 & 240; R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 55 f° 25v° (1615-16).

141. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 53 f° 26r° (1613-14). Zie A.L.J. Van de Walle, *Het bouwbedrijf ...* : 68. Pik of pek is een zwarte, kleverige en zeer brandbare stof, die achterblijft als men teer distilleert. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 53 f° 26r° (1613-14).

4.4. De binneninrichting (graf. 1)

In het voorjaar van 1607 hingen timmerman Jan Provoost en zijn werklieden in het dakruitertje op de Veurnse capucijnenkerk het klokje ¹⁴². Zoals gebruikelijk bij een dergelijke gebeurtenis kregen zij hiervoor een fooi van 10 lb. pars. ¹⁴³. De klok met “clippele” en “thooft met tyzerwerck” werden in Rijsel bij de koopman Niclays de Vingne gekocht tegen de prijs van 195 lb. 14 s. pars. ¹⁴⁴. Ze woog 74 kg ¹⁴⁵ en beantwoordde daarmee aan de richtlijnen in de orde-constituties ¹⁴⁶. Op de klok pronkte naar een ontwerp van meester-schilder Franchoys Hoornebout het gegoten wapen van de grote meenas, de stad en kasselrij Veurne ¹⁴⁷.

Terzelfdertijd begon men de capucijnenkerk en -kapel in te richten. In het voorjaar van 1607 bracht schipper Franchoys Gallyot “den burt vanden outaer” ¹⁴⁸ van de kloosterkapel vanuit Ieper naar Veurne ¹⁴⁹. In de zomer van hetzelfde jaar maakte schrijnwerker Franchoys Poucke de “cassynne van het verhemsel” boven het hoogaltaar ¹⁵⁰, die met

142. In totaal ontving Jan Provoost daarvoor 10 lb. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 46 f° 27r° (1606-07)).

143. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 46 f° 27r° (1606-07).

144. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 46 f° 29r° (1606-07). Voor het vervoer van Ieper naar Veurne stond de schipper Franchoys Gallyot in (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 46 f° 28r° (1606-07)). Over het vervoer van deze klok van Rijsel naar Ieper hebben we geen gegevens.

145. Of 148 pond (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 46 f° 29r° (1606-07)).

146. Deze stelden dat het kerkklokje niet meer dan 75 kg (of 150 pond) mocht wegen (P. Hildebrand, *De Kapucijnen ...*, VIII : 238).

147. Meester-schilder Franchoys Hoornebout had daartoe dit wapen op een stuk perkament geschilderd en naar Rijsel gezonden. Hiervoor ontving hij 40 s. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 46 f° 29r° (1606-07)).

148. Met “den burt” wordt - vermoedelijk - het altaarblad bedoeld.

149. Voor het vervoer van het altaarblad, de hogergenoemd kerkklok en andere benodigheden zoals een mand aardewerk en 9 vierkante stenen, ontving schipper Gallyot 12 lb. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 46 f° 28r° (1606-07)).

150. Een “cassynne” is een vast sterk raamwerk waarin iets geplaatst of gehangen wordt (L.L. De Bo, *Westvlaamsch ...* : 497); met “verhemsel” (“verhemelsel”) wordt de hemel boven een bed, een troon, een preekstoel of - zoals hier - een altaar bedoeld (Idem, II : 1265). R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 32r° (1607-08).

ongeveer 12 m fijn "raeu lijnwaet" werd bekleed¹⁵¹. Voorts maakte hij nog een lezenaar voor op het hoofdaltaar en vier "afluycxsels met pilaeren", waaronder dat van het hoogaltaar en dat van de kapel¹⁵². De twee andere "afluycxsels met pilaeren" plaatste men samen met twee voorraadkastjes naast het hoogaltaar¹⁵³. Voor in de kerk maakte hij een "pekstael omme het water in te doen suweeren"¹⁵⁴. De "figure van Ste. Pieter" werd eveneens door hem "besleghen"¹⁵⁵.

De schipper Benedictus de Vos bracht vanuit Ieper een tabernakel en een wijwatervat mee¹⁵⁶. In 1613 zou meester-schrijnwerker Jacques Otgheer¹⁵⁷ voor de capucijnenkerk tegen de prijs van 15 lb. pars. nog een tweede "tabernakelken van trusten vanden Heylighen Sacramente" maken¹⁵⁸. Ter versiering van de kerk en de kapel schonken jonkvrouw Jossine Mazin en Philip de Mol een beeld voor respectievelijk het hoofdaltaar en het altaar in de kapel. Door de priester Petrus de Groote werd een kelk geschonken¹⁵⁹.

Net zoals in de parochiekerken stonden er in de vroeg-17de-eeuwse capucijnenkerken doorgaans enkel rondom houten treden en enkele

151. Of 17 ellen. Voor dit linnen werd aan de weduwe van Jan Loppens 18 lb. 14 s. pars. betaald; de prijs voor één el bedroeg 12 s. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 32r° (1607-08)). "Raeu lijnwaet" : niet gebleekt lijnwaad (L.L. De Bo, *Westvlaamsch ...* : 915).

152. Wat de lezenaar betreft, spreekt onze bron over een "stappeel" ("stapeel"), d.i. een lessenaartje waarop het misboek of het Evangelie ligt op het altaar (L.L. De Bo, *Westvlaamsch ...* : 1089).

153. Onze bron spreekt van "schraepreaeykens". Een "schaepraey" ("schaprede", "schaprade" of "schap(e)ra") is een rek of kast voor vaatwerk, een potten- of voorraadkast (J. Verdam, *Middelnederlandsch ...* : 513).

154. Wat daarmee bedoeld werd, wisten we niet te achterhalen.

155. Voor al deze karweien ontving hij uit de kasselrijkas 135 lb. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 32r° (1607-08)).

156. Voor het vervoer van het tabernakel werd 45 s. pars. betaald (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 32v° (1607-08)). "Speersback" : wijwaterbak (Verdam 1932 : 562 & 561); voor het vervoer werd 3 lb. pars. betaald (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 32v° (1607-08)). Daar nergens melding wordt gemaakt van de aankoop van dit meubelair, ging het wellicht tweemaal om een schenking.

157. Zie F. Becuwe, *Ambachtslieden ...*

158. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 53 f° 26r° (1613-14).

159. De voorwaarde die Petrus de Groote hierbij stelde, was dat de kelk steeds in het klooster zou blijven. Deze voorwaarde stond in de voet van de kelk gegrift (P. Hildebrand, *De Capucijnen ...*, I : 350).

banken. De gelovigen volgden de diensten rechtstaande, of bij te grote vermoeidheid neergehurkt¹⁶⁰. In Veurne is er van het maken of aankopen van enkele zitbanken echter nergens expliciet sprake. Mogelijk werden ze door de timmerlieden ter plaatse gemaakt. Opmerkelijker is dat er, gezien de reputatie van de capucijnen als predikanten, in de bronnen evenmin sprake is van een predikstoel¹⁶¹. Biechtstoelen plaatste men in de Veurnse capucijnenkerk pas omstreeks 1633¹⁶². Aan de capucijnenstichtingen werd immers maar vanaf de twintigerjaren van de 17de eeuw geleidelijk toelating verleend om biecht te horen¹⁶³.

Begin 1607 was een deel van het klooster klaar en bewoonbaar. Ten behoeve van de kloosterlingen die er hun intrek namen, werden enkele meubelen aangeschaft. Timmerman Victor Patvoort maakte een "schapralie"¹⁶⁴, terwijl houtleverancier Franchoys Spyllebout een "partye casten ende canteelen" leverde¹⁶⁵. Schrijnwerker Franchoys Poucke vervaardigde voor de Capucijnen een "gaerderobbe omme daer inne hemluyden abytter te bewaeren"¹⁶⁶.

In de zomer van 1607 bracht de Brugse schipper Gilles de Wynt voor de Veurnse Capucijnen een horloge mee dat hun, omdat het

160. M. Cloet, *Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen tijdens de XVIIe eeuw. Tielt van 1609 tot 1700*, Leuven, 1968 : 279 & 371; P. Hildebrand, *De Kapucijnen ...*, VIII : 236. In de capucijnenkerk te Brugge stonden er in de 17de eeuw ten behoeve van de gelovigen uitzonderlijk wel kerkstoelen (idem : 236).

161. Iedere capucijnenkerk had normaliter haar eigen predikstoel (P. Hildebrand, *De Kapucijnen ...*, VIII : 237). In de 16de eeuw was de preekstoel nog van beperkte afmetingen; daarna ontwikkelde dit kerkmeubel zich tot een rijk gebeeldhouwd, op zichzelf staand monument (A.K.L. Thijs, *Van Geuzenstad tot katholiek bolwerk. Antwerpen en de contrareformatie*, Turnhout, 1990 : 115).

162. Deze werden gemaakt door de schrijnwerker Joris Otgheer (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 73 f° 37r° (1633-34)). Biechtstoelen zijn een typisch contra-reformatorisch kerkmeubel; vóór de contrareformatie zat de priester die de biecht hoorde in een zetel of in het koorgestoelte, terwijl de boeteling aan zijn voeten of naast hem neerknielde (A.K.L. Thijs, *Van Geuzenstad ...* : 116).

163. P. Hildebrand, *De Kapucijnen ...*, IX : 451-456.

164. D.i. een provisiekast. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 46 f° 27r°

165. Wat onder een "canteel" verstaan wordt, kon alsnog nergens teruggevonden worden. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 46 f° 27 v° (1606-07).

166. Hiervoor en voor niet nader gespecificeerde "cleyne minuteyten", ontving Poucke 65 lb. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 46 f° 28v° (1606-07)). Onder een "gaerderobbe" en "abbyter" worden respectievelijk een kleerkast en habijten verstaan.

toch stuk was, door hun Brugse confraters geschonken werd ¹⁶⁷. Smid Jaspar Blommaert herstelde het horloge ¹⁶⁸, doch het was in zo'n erbarmelijke staat dat stadsmid Pieter Reys het nauwelijks een jaar later opnieuw moest herstellen ¹⁶⁹.

4.5. Kostenvergelijking van de diverse werken

De totale kostprijs van de bovenbouw bedroeg ongeveer 12.341 lb. pars. ¹⁷⁰. Zoals uit graf. 2 blijkt, waren de metselwerken duidelijk de zwaarste kost. Aan de afwerking en de binneninrichting werd er minst geld besteed ¹⁷¹. Ingevolge het armoede-ideaal van de orde moest een capucijnenstift immers soberheid uitstralen.

Gespreid over de bouwperiode (graf. 3) blijkt overduidelijk dat de meeste werken in 1606/07 en 1607/08 plaatsvonden.

167. De vrachtprijs bedroeg 1 lb. 10 s. pars. (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 31r° (1607-08)).

168. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 32v° (1607-08). De koord om het horloge op te winden werd geleverd door touwslager Jacques de Fevere (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 47 f° 32r° (1607-08)).

169. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 48 f° 28r° (1608-09). Pieter Reys was enkele jaren voordien ook bij de bouw van de conciërgerie van het Landhuis te Veurne betrokken (J. Van Acker, Het stadhuis van Veurne. Een historisch fenomeen, in: *Gemeentekrediet van België*, 42, 1988, 165 : 14 & 16).

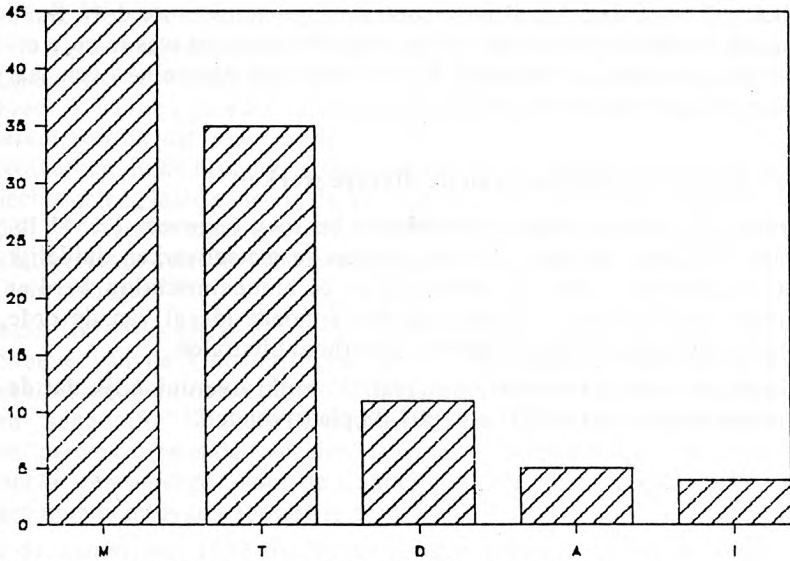
170. Aan de totale kostprijs van de bouw van het Veurnse capucijnenklooster wordt een aparte bijdrage gewijd.

171.	lb-s-d pars.	%
metselwerk	5.547-04-08	45
timmerwerk	4.315-03-00*	35
dakwerken	1.342-19-06**	11
afwerking	615-10-00	5
inrichting	520-09-00	4

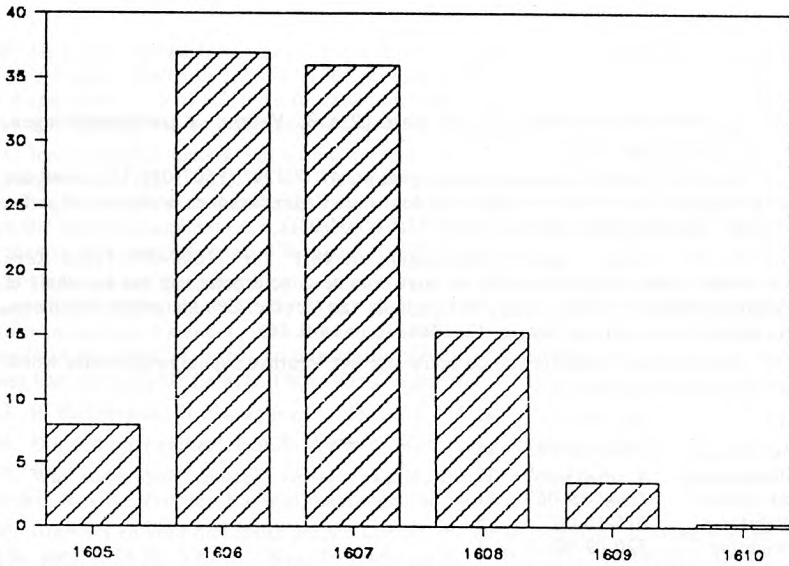
* Hierin zijn tevens acht - niet uit te splitsen - houtleveringen inbegrepen;

** Hierin zijn drie materiaalleveringen inbegrepen.

De bouw van het Veurnse Capucijnenklooster

Graf. 2. - Procentuele vergelijking van de kostprijs van de diverse werken.

Graf. 3. - Spreiding van de totale kostprijs van de bovenbouwwerken over de verscheidene bouwjaren.

5. Slotbeschouwingen

In nauwelijks vijf jaar was het stedelijk landschap van de noord-oosthoek van de oude stad “intra muros” ingrijpend veranderd : het aloude Tempelhof en enkele aangrenzende huisjes hadden er plaats geruimd voor een nieuw capucijnenklooster. Veeleer dan gebrek aan bouwtechnische kennis en ervaring bij bouwmeester Masseus van Grave of bij de bouwlieden¹⁷² is ons inziens precies dit al te korte tijdsbestek waarin het stift werd gebouwd, de oorzaak van de eerder slechte bouwfysische toestand van het kloostercomplex. Het klooster was amper een paar jaar voltooid, of er werden door metselaar Maillaert Ghyselynck aan het klooster al grote herstellingen uitgevoerd¹⁷³. De daaropvolgende jaren bleven beperkt tot enkele kleinere karweien zoals het herstellen of maken van een pomp, het horloge en enkele vensterramen¹⁷⁴. Alleen Servaes Boudraen en zijn werklieden voerden in 1622 belangrijke reparaties aan de kloosterdaken uit¹⁷⁵. Vanaf de dertigerjaren van de 17de eeuw zou het capucijnenstift echter bijna voortdurend aan herstellingen toe zijn¹⁷⁶.

172. Bouwmeester Masseus van Grave was immers niet meer aan zijn proefstuk toe (zie hoger) en het merendeel van de ambachtlieden was al eerder bij een ander bouwwerk betrokken (zie F. Becuwe, *Ambachtlieden* ...).

173. Maillaert Ghyselynck woonde in 1621, en dit tot minstens 1644, in de Klaverstraat te Veurne (F. Becuwe, *Van toevluchtshuis* ... : 88-89, 94-95); in 1615 stond hij samen met andere meesters-metselaars in voor de bouw van het nieuwe Vleeshuis (R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 55 f° 23v° (1615-16)). R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 52 f° 27v° (1612-13) & nr. 53 f° 26r° (1613-14).

174. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 57 f° 26v° (1617-18), nr. 63 f° 26v° (1623-24), nr. 69 (1629-30).

175. R.A.B., Veurne - Kasselrijrekeningen, nr. 62 f° 29v° (1622-23).

176. Over het Veurnse capucijnenstift na 1611 is een bijdrage in voorbereiding.

ARCHIEF VAN W.H. JAMES WEALE IN DE PROVINCIALE BIBLIOTHEEK EN CULTUUR- ARCHIEF VAN WEST-VLAANDEREN

Lori VAN BIERVLIET°

In 1989 verwierf de Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief van West-Vlaanderen een verzameling nota's van James Weale (1832-1917), Engels oudheidkundige en kunsthistoricus, die van 1855 tot 1878 in Brugge verbleef. Hij is vooral bekend gebleven als een vernieuwer van de studie van de Vlaamse Primitieven en als een voorvechter van de monumentenzorg¹. De verzameling bestaat grotendeels uit aantekeningen, correspondentie en documentatie over de laat-middeleeuwse Brugse kunst, inzonderheid de schilder- en miniatuurkunst, waaraan James Weale een levenslang onderzoek heeft gewijd.

Voor zover wij konden achterhalen was de collectie in het bezit van professor E.I. Strubbe (1897-1970), die haar in 1969 schonk aan dr. L. Devliegheer, werkleider bij de Provinciale dienst voor Cultuur, afdeling Kunstpatrimonium. Over vroegere lotgevallen van het archief konden wij niets met zekerheid achterhalen. Het is evident dat de verzameling voor verkoop of schenking was voorbestemd. Dat blijkt uit de samenstelling en het uitzicht van de mapjes met het handschrift van Weale en enkele lijsten met inhoudsopgave van bepaalde bundels. Wij vermoeden dat de collectie bij zijn dood in april 1917 nog in familiebezit was. Daarvan getuigt een brief van Hilaire Allaey (1873-1934), redactielid van *Ons Volk Ontwaakt*, aan de Brugse kunsthistoricus Michiel English (1885-1962)². Hij schrijft dat de Antwerpse historicus Floris Prims in

° Sint-Annarei 11, 8000 Brugge.

1. L. VAN BIERVLIET, *Leven en werk van W.H. James Weale, een Engels kunsthistoricus in Vlaanderen in de 19de eeuw*. (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Schone Kunsten), Brussel, 1991.

2. BRUGGE, PROVINCIALE BIBLIOTHEEK EN CULTUURARCHIEF, *Map James Weale*, Brief van H. Allaey uit Antwerpen van 22 oktober 1926 aan M. English in Brugge.

1918 de familie Weale in Clapham Common (London S.W.) had bezocht en er vernomen had hoe kort na de dood van James Weale de Nederlandse schrijfster J.R. van Stuwe ter plaatse was geweest om het nagelaten archief van de Engelse geleerde te kopen. De erfgenamen waren op het voorstel niet ingegaan, omdat de aangeboden som belachelijk laag was. Bovendien had Cyril Weale meteen argwaan tegen de bezoeker gekoesterd, omdat zij in volle oorlogstijd zelfs duikbotengevaar had getrotseerd om het kanaal over te steken en blijkbaar zo vlug mogelijk de hand op de aantekeningen van zijn vader had willen leggen. Cyril meende dat zij beter niet in handen van protestantse Hollanders konden terecht komen. Volgens Allaey was de stad Antwerpen, bij monde van burgemeester Frans van Cauwelaert (1880-1961), toen geïnteresseerd in het archief van Weale, dat zij wilde aankopen 'ten dienste van alle studerende en schrijvers'. In dat verband werd de naam van Lieven Gevaert (1868-1935) als geldschieder genoemd. Daarom had Allaey zich tot M. English gewend opdat hij nadere inlichtingen over de collectie zou inwinnen en er de waarde van zou bepalen. Wij vermoeden dat door bemiddeling van English, die in 1926-1927 betrekkingen met Cyril en Frances Weale onderhield³, de papieren tenslotte in Brugge, meer bepaald bij E.I. Strubbe, zijn terecht gekomen. In die periode bereidde laatstgenoemde immers samen met zijn schoonbroer E. Hosten de catalogus voor van de schilderijenverzameling in het nieuwe Groeningemuseum. In de inleiding schrijven de auteurs: "De beschrijvende noten die de oud-Nederlandsche schilderswerken toelichten, zijn opgesteld aan de hand van Weale's meesterlijke aantekeningen, die wij evenwel met de meeste zorg hebben gecontroleerd"⁴.

Naast de verzameling in de Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief zijn er nog drie plaatsen bekend, waar archief van James Weale wordt bewaard, nl.: in de Biekerfbibliotheek te Brugge, in de National Art Library van het Victoria & Albert Museum te Londen en in de abdijbibliotheek van de benedictijnen van Downside (Somerset).

De stad Brugge kocht in 1911 aantekeningen en documentatie van Weale betreffende de plaatselijke kunstgeschiedenis, het Brugse Vrije

3. L. VAN BIERVLIET en L. DEVLIEGHER, *Brugge huldigt James Weale (1926-1927): bisnummer en Vlaamse kwestie, met aandeel van Michiel English*, in: *Biekerf*, 90 (1990), p. 438-440.

4. E. HOSTEN en EG. I. STRUBBE, *Stedelijk museum voor Schoone Kunsten, Brugge. Geïllustreerde catalogus*, Brugge, 1931, p. 9.

en de dekenij van Diksmuide. Zij werden in de stadsbibliotheek gecatalogeerd onder de benaming *Nota's van J. Weale*, boeknummer hs. 599. Door de toenmalige bibliothecaris A. De Poorter werd daarvan een inventaris gemaakt⁵.

In Downside Abbey bevindt zich sedert 1914 een merkwaardige verzameling nota's van Weale in verband met zijn studie van oude liturgische handschriften en boeken. Daarvan publiceerden wij een overzicht⁶.

De National Art Library van het Victoria & Albert Museum, waar Weale van 1890 tot 1896 conservator is geweest, verwierf tijdens zijn leven een aantal portefeuilles met aantekeningen over en wrijfprenen van oude boekbanden, meestal uit het museumbezit, waarover hij trouwens een catalogus heeft geschreven. Na zijn dood kwamen dankzij de zorg van zijn dochter Frances nog een aantal handschriften betreffende middeleeuwse kunstambachten en wrijfprenen van oude grafplaten in dezelfde instelling terecht. Alles werd systematisch in de handschriftencatalogus onder de naam W.H.J. Weale opgenomen. In 1982 tenslotte kon de National Art Library het restant van het Weale-archief aankopen, dat nog in familiebezit was gebleven. Die belangrijke verzameling aantekeningen, documentatie en boeken werden globaal onder de rubriek *James Weale Papers*, boeknummer MS. L. 49-1982 gecatalogeerd. Ter plaatse ligt een summiere inventaris ter inzage.

Het archief van James Weale in de Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief is om diverse redenen interessant. Het belicht een welbepaalde levenslange activiteit van een befaamd kunsthistoricus, die in de Belgische historiografie van de 19de eeuw een uitzonderlijke plaats bekleedt. Uit de verzameling blijkt niet alleen zijn werkkraft en methode, ook zijn brede belangstelling en eruditie, zijn inzicht en streven, evenals zijn omgang met andere geleerden. Er zijn heel wat beschrijvingen van voorwerpen die ter plaatse op een veiling, in een museum of privé-collectie werden opgetekend. Weale schreef met pen of potlood, dikwijls vlug gekrabbeld op alerhande stukjes papier; ook zorgvuldig neergeschreven in boekjes

5. A. DE POORTER, *Notes de M. James Weale*, in: *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, LX (1910), p. 195-202.

6. L. VAN BIERVLIET, *James Weale als liturgist, zijn relatie met Edmund Bishop en het Weale-archief in Downside Abbey*, in: *Sacris Erudiri*, XXIX (1986), vnl. p. 393-408.

en schriften. Hij hanteerde zowel het Engels als het Frans. De talloze geannoteerde veilingcatalogi en andere aantekeningen, de gegevens over leven en werk van bepaalde kunstenaars, recensies over tentoonstellingen en de aanzienlijke collectie brieven kunnen ongetwijfeld tot nieuwe onderwerpen van onderzoek en discussie leiden.

In de loop der jaren raakte de oorspronkelijke klassering enigszins in de war en zijn er stukken verloren gegaan of elders terecht gekomen. Voor zover mogelijk hebben wij gepoogd de orde te herstellen. Thans zijn alle gegevens per onderwerp en zoveel mogelijk chronologisch gerangschikt met een doorlopende nummering. Eventuele betiteling van mapjes blijft behouden. De correspondentie steekt bij het onderwerp waarover sprake.

Het ensemble bestaat uit zeven archiefdozen. De eerste bevat gegevens over de *Gebroeders Van Eyck en Petrus Christus* (nr. 1-20). De tweede en derde doos handelen over enkele *Oude Vlaamse Meesters uit de 15de eeuw* (nr. 21-59) en uit de *16de en 18de eeuw* (nr. 60-81). In de vierde rangschikten wij diverse gegevens over *Oude Schilderkunst* (nr. 82-108). Aantekeningen over *Oude handschriften en miniaturen* (nr. 109-131) steken in de vijfde bundel. De zesde bevat *Afschriften uit archiefbronnen* (nr. 132-148), vnl. uit het Brugse en in het kader van de studie van de Oude Meesters aldaar. Hetgeen wij moeilijk onder één van de zes vermelde onderwerpen konden klasseren hebben wij in de zevende doos met *Varia* (nr. 149-184) ondergebracht. Een index wil het geheel nog toegankelijker maken.

Tenslotte heeft het lot gunstig beschikt over het archief van James Weale, dat hij zelf had voorbestemd om na zijn dood nog tot nut van andere vorsers te dienen. Thans berust het bij de uitgebreide verzameling kunsthistorische aantekeningen en documentatie over Westvlaamse steden en gemeenten van wijlen M. English. Die bewonderaar van Weale was erfgenaam van het archief van de Brugse historicus Adolphe Duclos (1841-1925) die o.m. de notities van pastoor W.F. Tanghe (1802-1879) over Westvlaamse parochies bezat. Aldus bewaart de Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief het werkmateriaal van enkele merkwaardige pioniers van de inventarisatie van het openbaar kunstbezit in West-Vlaanderen met James Weale als weergaloos leermeester.

INVENTARIS

I. Hubert en Jan VAN EYCK en Petrus CHRISTUS

(nr. 1-20)

Hubert en Jan van Eyck :

1. Aantekeningen over schilderijen van Jan van Eyck met uitvoerige gegevens over de herkomst van bepaalde werken. Tekeningen en illustraties.
2. Correspondentie: Brief van Jules HELBIG, Luik 7 mei 1903 met gegevens over miniaturen van het Getijdenboek van Turijn; - Brief [handtekening onleesbaar], Londen, British Museum, Department of Coins and Medals, 23 juni 1906; - Brief van kanunnik VAN DEN GHEYN, Gent, Sint-Lievensinstituut, 27 augustus 1907.
3. Aantekeningen over kanunnik Van der Paele met uittreksels uit de archieven van het Vaticaan opgetekend door dom Ursmer BERLIERE van Maredsous.
4. Aantekeningen over Nicholas Albergati 1431-1432.
5. Correspondentie: Brieffragment van E. GAILLIARD uit Antwerpen, 25 september 1903; - Brief van Paul SHERIDAN, Algemeen Rijksarchief Brussel 24 maart 1904; - Briefkaart vanuit het Stadsarchief te Doornik, maart 1904; - Briefkaart vanuit de Archives Départementales du Nord te Rijsel, 2 april 1904; - Brief van Max ROOSES uit Antwerpen, 9 mei 1904.
6. Hs. met latijnse tekst over Hermanus de Petra.
7. Correspondentie: twee brieven van Peter Mary PEPIN, St. Hugh's Parkminster, Partridge Green, Sussex, 28 april en 15 mei 1906.
8. Aantekeningen betreffende het triptiek van Dresden. Afschriften door A. VAN DE PUT uit L. DEVILLERS, *Cartulaire des comtes de Hainaut*, VI (1896), betreffende het itinerarium van Willem V van Holland en Zeeland.
9. Correspondentie: Brief van Alfred MARKS, Londen, 155 Adelaide Road N.W., 14 september 1907 - Brief [A. VAN DE PUT?], 23 Enmore Road, Putney, z.d.; - Briefkaart [A. VAN DE PUT], 23 februari 1912.

10. Overdruk van H. HYMANS, *Un tableau retrouvé de Jean van Eyck*, in: *Bulletin des Commissions royales d'art et d'archéologie* (1883) met aantekeningen van J. Weale.
11. Knipsels van krantenartikels door J.C. Robinson (1886) en door J. Weale (1 februari 1886).
12. Knipsel van het artikel door Martin CONWAY, *A Picture of Jerusalem by Hubert van Eyck*, in: *Times Literary Supplement*, 21 november 1902.
13. Correspondentie: Afschrift van brief van A. MARKS aan de *Times Literary Supplement (TLS)*, 16 januari 1903; - Afschrift van brief van M. CONWAY aan *TLS*, 27 februari 1903; - Minuut van brief van J. WEALE aan *TLS*, 6 maart 1903.
14. Knipsels van bijdragen over Van Eyck uit *The Athaeneum* en *The Burlington Magazine* door J. Weale en uit *La Revue de l'art ancien et moderne* door H. Bouchot.
15. Correspondentie: minuut van Brief van J. WEALE z.p.z.d. [april 1905] aan de redactie van *La Revue de l'art*; - Antwoordbrief van Jules COMTE van *La Revue de l'art*, Parijs 20 april 1905.
16. Recensies over publikaties betreffende Van Eyck door J. Weale, vnl. *Hubert and John Van Eyck* (Londen 1908) en in samenwerking met M. Brockwell, *The Van Eycks and their Art* (Londen 1912) evenals over *Hubert and John van Eyck* (Londen 1903) door Frances C. Weale.
17. Knipsels en drukproeven van bijdragen over Van Eyck door J. Weale met een chronologische bibliografie 1858-1911.
18. Knipsels met recensies over de tentoonstelling *Les Primitifs flamands à Bruges 1902*.

Petrus Christus :

19. Aantekeningen over leven en werk van Petrus Christus.
20. Correspondentie: Drie brieven van Pablo BOSCH, Madrid 6 maart , 27 april en 7 mei 1909; - Brief van G. SCHARF, Londen National Portrait Gallery 9 september 1863 betreffende het portret van Edward Grimston.

II. OUDE VLAAMSE MEESTERS 15de eeuw

(nr. 21-59)

Hugo van der Goes :

21. Aantekeningen over schilderijen door H. van der Goes, drukproeven, krantenknipsels.
22. Id. over verloren schilderijen en over werken die aan Van der Goes werden toegeschreven.
23. Id. over veilingen met werken door Van der Goes.
24. Id. en afschriften uit kronieken betreffende het huwelijk van Karel de Stoute en Margareta van York.
25. Bibliografie over H. van der Goes.
26. Correspondentie: Brief uit Château de Blauwhuys te Merelbeke, 18 oktober 1900; - Twee briefkaarten van STRAECKE uit Haarlem 1888; - Briefkaart van Capt. N.R. WILKINSON [z.p.] van 3 april 1907.

Pieter Coustain :

27. Aantekeningen over P. Coustain uit Brugse stadsrekeningen en uit de Weeskamer van Sint-Donaas, evenals uit Rijsel, Archives Départementales du Nord, Rekenkamer.

Joost van Wassenhove :

28. Aantekeningen betreffende leven en werk van J. van Wassenhove.
29. Chronologische bibliografie over J. van Wassenhove.
30. Krantenknipsel betreffende een schilderij door J. van Wassenhove.

Dirk Bouts :

31. Aantekeningen over *Het Laatste Avondmaal* en over *De marteling van Hypolytus* uit het archief van Sint-Salvators en het O.-L.-Vrouw-zestendeel.
32. Id. over verloren schilderijen van D. Bouts.
33. Brief van Z. AXTERS uit Brugge, 29 december 1900.
34. Id. over werken van D. Bouts in buitenlandse collecties.

35. Veilingcatalogus verzameling *Abel* (Keulen, 9 oktober 1863) geannoteerd.
36. Chronologische lijst van veilingen van schilderijen door D. Bouts.
37. Bibliografie, krantenknipsel, drukproef betreffende D. Bouts.

Hans Memling :

38. Aantekeningen, knipsels, beschrijvingen van schilderijen van H. Memling.
39. Knipsels van bijdragen over H. Memling.
40. Knipsels, aantekeningen, recensies betreffende J. WEALE, *Hans Memling* (Londen, 1901).
41. Aantekeningen door A. DE POORTER uit de *Cronycke van Vlaenderen* (hs. 437 in Brugse Stadsbibliotheek).
42. Correspondentie: Brieffragment [niet ondertekend] door F. FULLER aan Weale doorgestuurd, Greenwhite 25 november 1868; - Twee brieven van A. WAUTERS uit Brussel, rue Potagère 183, van 17 december 1881 en 17 januari 1882.
43. Zwart notaboekje met etiket *Hans Memling*, binnenin gedateerd 17 december 1880. Lijst van veilingen van bepaalde schilderijen op naam van Memling voor de periode 1773-1890. Index op de schilderijen en op de bezitters.

Hieronymus Bosch :

44. Aantekeningen betreffende werken van H. Bosch in het Escorial (El Escorial).
45. Id. over veilingen met werk van H. Bosch.

Gerard David :

46. Aantekeningen uit de rekeningen van het hospitaal van O.-L.-Vrouw van de Potterie en uit het archief van Sint-Donaas betreffende Bernardus de Salviatis.
47. Bibliografie en krantenknipsels.
48. Notities over werken die zijn verloren gegaan of aan G. David werden toegeschreven.

49. Id. betreffende werken van G. David in openbare en in privé-collecties.
50. Correspondentie: Brief van Aug. SCHAEFFER uit Wenen 20 november 1895.
51. Aantekeningen betreffende veilingen in Parijs 1897 en 1903 en Keulen 1888, 1895, 1897 en 1909.
52. Drukproeven van bijdragen over G. David.

Jan Provoost :

53. Aantekeningen betreffende leven en werk van Jan Provoost.
54. Id. door L. DE BURBURE, gedateerd Antwerpen 18 april 1874.
55. Chronologische bibliografie over J. Provoost 1861-1910.
56. Correspondentie: Brief van L. DE BURBURE, Antwerpen 18 april 1874; - Brief van Leopold DEVILLERS, rijksarchivaris te Mons, 7 maart 1861.

Simon Bening en Livinia Teerlinc :

57. Aantekeningen over leven en werk van S. Bening en L. Teerlinc met bibliografie en tickets van de Reading Room British Museum Library 1906.
58. Knipsels uit veilingcatalogi.
59. Correspondentie: Briefkaart met onleesbare handtekening, Guildford, 1 september 1906 en Brieffragment, z.n. z.p., 14 december 1905.

III. OUDE VLAAMSE MEESTERS 16de-18de eeuw

(nr. 60-81)

Adriaan Isenbrant :

60. Aantekeningen uit veilingcatalogi.
61. Beschrijvingen van werken door A. Isenbrant.

Ambrosius Benson :

62. Aantekeningen over leven en werk van A. Benson met afschriften uit de archieven van Sint-Donaas, de Bogaardenschool en de Weeskamer van het Carmerszestendeel.

63. Drukproeven van bijdragen over A. Benson.

Lanceloot Blondeel :

64. Aantekeningen over leven en werk van L. Blondeel met bibliografie.
65. Id. over werken aan L. Blondeel toegeschreven.
66. Correspondentie: Twee brieven en twee briefkaarten van B. VAN RIEMSDIJK, Amsterdam 5 en 13 oktober, 26 november en 16 december 1908; - Brief van L. HYMANS, Brussel, Koninklijke Bibliotheek 11 september 1908.
67. Kopij van recensie door J. Weale van P. BAUTIER, *Lancelot Blondeel*, Brussel 1910.
68. Twee foto's van schilderijen door L. Blondeel.

Claeissens :

69. Aantekeningen, monogrammen, bibliografie over Ambrosius, Anthonius, Jan en Pieter II Claeissens.
70. Correspondentie: Brieffragment, z.n., Antwerpen Tweede Paasdag 1881; - Brief van Egerton BECK, 3 Pinfold Road, Streattan, 23 december 1910; - Brief met onleesbare handtekening, Brugge 3 mei 1912 aan H. ROMMEL en doorgestuurd aan J. Weale.
71. Drukproeven van artikels over Claeissens, krantenknipsels en zes foto's van schilderijen.

Marcus Gerards :

72. Aantekeningen over M. Gerards o.a. uit de Brugse stadsrekeningen en uit kronieken.
73. Knipsels uit veilingcatalogi.

Pieter Pourbus :

74. Notities over leven en werk van P. Pourbus.
75. Id. over veilingen van werken op naam van Pourbus.
76. Beschrijvingen van werken op naam van Pourbus.

77. Correspondentie: Brief van Jozef A. THIJM, Amsterdam, 19 januari 1861; - Brieffragment van Th. VAN LERIUS, Antwerpen 2 oktober 1866.

Frans Pourbus :

78. Aantekeningen over leven en werk van F. Pourbus.
79. Correspondentie: Brieffragment vanwege C[atharina] ALBERDINGK THIJM (z.p.z.d.) en Briefkaart van A. DE POORTER, Brugge 29 augustus 1909.

Matthias de Visch :

80. Aantekeningen over leven en werk van M. de Visch met afschriften uit Brugse archieven, nl. van stadsrekeningen, kerkrekeningen van Sint-Jacobs, archief van Sint-Donaas, van Sint-Salvators, de Duinenabdij en van documenten uit het Rijksarchief in Brussel.
81. Correspondentie: Brief van A. LEMAIRE, Waterloo, 19 september 1902 en brieffragment, z.n.z.d. [Gent].

IV. OUDE SCHILDERKUNST

(nr. 82-108)

82. Brugse schilders 1618-1786: aantekeningen uit het register van het Schildersambacht (ondertekend en gedateerd 16 december 1859).
83. Lijst van schilders in Damme (1409-1537) en afschriften uit de stadsrekeningen van Damme.
84. Beschrijving van een drieluik (ca. 1500) in de kathedraal van Atrecht.
85. Beschrijving van een '*Rosa Mystica*', drieluik in de Sint-Jacobskerk, Brugge.
86. Id. van een tafereel uit het *Leven van Sint-Jan de Doper* (1542) uit de verzameling van A. Wemaer te Brugge.
87. Id. van schilderij '*De drie Santinnen*' (ca. 1490) uit de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge en bewaard in het Kon. Museum te Brussel, inv. nr. 403. Het werk was in 1902 in Brugge tentoongesteld.

88. Aantekeningen, knipsels, illustraties, schetsen betreffende schilderijen van diverse Oude Meesters.
89. Twee kleine briefomslagen met monogrammen en wapenschilden, o.a. uit de Sint-Jacobskerk te Brugge.
90. Aantekeningen betreffende schilderijen in Brugse verzamelingen.
91. Notaboekje met beschrijvingen van schilderijen, aantekeningen over Marcus Gerards en Hugo van der Goes en met aantekeningen uit veilingcatalogi van F. de Marenzie (Brugge, 1 dec. 1807), De Pélichy (Brugge, 19 juli 1825), Imbert de Mottelettes (Brugge 7 mei 1838), Robert Chantrell (Brugge, 23 sept. 1840), E. van Laerebeke (Gent 1847), De Coninck de Merckem (Gent 4 augustus 1856), J. de Haen (Brussel 23 mei 1855) en Van Nieuwenhuys (Brussel z.d.)
92. Correspondentie: Brief van Rev. Wyndham MADDEN (Durham, 3 mei 1897) met ill. van een Nederlands 17de-eeuws schilderij met een *villing*; - Brief van J. MAES (Diest 23 juni 1909).
93. Zwart notaboekje met aantekeningen over oude schilderkunst en miniatuurkunst.
94. Bruin notaboekje met aantekeningen (München, Koninklijke bibliotheek) en met beschrijvingen van schilderijen (Ulm, Stuttgart en Colmar).
95. Notaboekje met aantekeningen uit Gouda, Leiden, Geraardsbergen (Grammont) en reisuittagen.
96. Zwart notaboekje met referenties van veilingen (18de-19de eeuw) van werken van Mabuse, Barend van Orley, Quinten Metsys en Lucas van Leyden.
97. Notities over Van der Goes, Pourbus, Mabuse, Colin de Coter, Rogier van der Weyden, Ryckx, Jan Provoost.
98. Id. betreffende schilderijen op de expositie van Düsseldorf 1880.
99. Tentoonstelling *Les Primitifs flamands*, Brugge 1902: aantekeningen en recensies.
100. Aantekeningen over Rogier van der Weyden. Correspondentie: Brief van Maurice HOUTART, Doornik 27 februari 1903.
101. Briefomslag: *Lost Pictures*, aantekeningen over werk van Jan-Baptist Lommelini.
102. Mapje met *Notes on the Ince Blundell Collection* betreffende werken van de 'Vlaamse School'.

103. Mapje met krantenknipsels over de *Asburnham Collection* en overdruk van L. DELISLE, *Les très anciens manuscrits du fonds libri dans les collections d'Ashburham Place (Le Temps, 25 febr. 1883)*.
104. *Peter de Hooch I* : klein notaboekje met beschrijving van schilderijen. Daarin steekt een los blad met alfabetische lijst van collecties.
105. Notaboekje met opschrift *Painters, Peter de Hooch II*, waarin beschrijvingen van werken in openbare en privé-collecties.
106. Mapje met opschrift *Peter de Hoogh, various fragmentary notes*, waarin beschrijvingen van schilderijen, referenties van veilingen en bibliografische verwijzingen.
107. Klein notaboekje met etiket *Flemish Paintings -Coxe Collection* waarin aantekeningen over Oude Meesters vnl. uit Nederland, in de collectie van Edward Coxe die op 23 april 1807 te Londen werd geveild door Peter Coxe.
108. Rol met foto's van schilderijen, opgestuurd door A. VERNIERE uit Menetrol, poststempel *Rion, Puy-de-Dôme* [datum onleesbaar].

V. HANDSCHRIFTEN EN MINIATUREN

(nr. 109-131)

109. Aantekeningen over Brugse librariërs, calligrafen, boekverluchters en boekbinders.
110. Alfabetische lijst van namen uit het schildersambacht A-D.
111. Geel schrift betiteld: *nr. 2. Librariërs*, met alfabetische lijst N-Z.
112. Aantekeningen uit het archief van de librariërs.
113. Id. betreffende 25 leden van het librariërs-gild: boekbinders, boekscryvers en boekverluchters.
114. Afschrift document betreffende het geschil tussen de deken van het schildersambacht en Jan van den Nieuwenburch, boekverluchter, 4 februari 1520.

115. *Scriptores et illuminatores*: zwart notaboekje met alfabetische lijst van boekschrijvers en -verluchters 15de -16de eeuw. Losse knipsels.
116. Aantekeningen betreffende Zuid-Nederlandse hss. met overdruk van artikel.
117. Correspondentie: twee brieffragmenten (Londen, z.d.) betreffende het *Breviarium Grimani*. Brieven of brieffragmenten van J.W. BRADLEY, Stafford 24 juni 1896, J. ROSENTHAL, München 8 juni 1897 en F. CARTO, Turijn 21 augustus 1903.
118. Id., knipsels en illustraties uit veilingcatalogi en bibliografische referenties over liturgische middeleeuwse hss.
119. Beschrijving van: hs. van St. Waudru (Horae Mouscron); van hs. 66 van de Seminariebibliotheek te Brugge; van *Vita Sanctae Coletae*, hs. van de Arme Klaren te Gent; van Getijdenboek L. van Boghem uit het hospitaal van O.-L.-V. van de Potterie te Brugge.
120. Knipsels en illustraties uit veilingcatalogi betreffende Engelse hss.
121. Beschrijving van een breviarium.
122. Notitie met fotografische reproductie uit een 14de-eeuws Franse missaal (South Kensington, National Art Library).
123. Twee bladen met vergelijkende Noord-Nederlandse tekst uit diverse hss. met ticket National Art Library (South Kensington).
124. Knipsels (geannoteerd) en illustraties uit veilingcatalogi, aantekeningen en beschrijvingen van Engelse, Franse en Nederlandse hss. met miniaturen in openbare en privé-verzamelingen in West- en Zuid-Europa met tickets Readers Room BML (28 dec. 1875).
125. Correspondentie: Brief van C. APPLETON Londen 16 december 1875.
126. Veilingcatalogi of fragmenten van catalogi van J. Rosenthal (München, z.d.), M. Nijhoff (Den Haag, 1893), K.J. Trübner (Straatsburg 1886), Ellis (Londen 1907), A. Labitte (Parijs 1882), Sotheby, Wilkinson & Hodge (Londen, 1900, 1903 en 1904).
127. Veilingcatalogus *Catalogue of Porcelain 1 Faience*, Christie, Manson 1 Woods, Londen 26 maart 1909 met als ondertitel o.a. *Old English Miniatures of Fabia, Lady Stanley of Alderley*.

*Heures de Turin: quarante-cinq feuillets à peintures
provenant des très belles Heures de Jean de France,
duc de Berry. Reproduction en phototypie d'après les
originaux de la Biblioteca Nazionale de Turin
et du Musée du Louvre. Paris, 1902, 6 Mai.*

370 HORAE BEATAE MARIAE VIRGINIS cum Calendario, &c.

FLEMISH MANUSCRIPT ON VELLUM (261 ll.), written in neat gothic letters, red and black, VERY RICHLY PAINTED AND ILLUMINATED THROUGHOUT, most of the pages having superb borders of flowers and leafy scroll branches, with unusually fine and large ornamental initials, 7 pages having specially LARGE AND EXCEEDINGLY BEAUTIFUL INITIALS, measuring 2½ in. square, with religious emblems in the borders, A SPLENDID AND VERY RICH FULL-PAGE MINIATURE OF THE SACRED HEART and another with the legend in white ribbon letters "JHESU MARIA," an early woodcut of the Adoration finely illuminated and inlaid within a border occupies one page, and there are many smaller illuminated initials and details, ALL THESE DECORATIONS ARE HEIGHTENED WITH BURNISHED GOLD IN RELIEF IN THE MOST LAVISH FASHION, old German red morocco, gilt floreate back, tooled au pointillé, rich ornamental panel sides, interspersed with semis of stars, fancy end papers, enclosed in a red morocco extra case with velvet linings, figures of nuns pasted in covers 8vo. SÆC. XV
A FLEMISH MS. REMARKABLE FOR THE RICHNESS OF ITS DECORATION. The book belonged to a Flemish family named "Joffrau" in 1595 and has an inscription on the back of the woodcut of the Adoration.

*Dit Boeck hoert toe Joffrauwe Margriet
Wtenham.*

*Dit Boeck hoert toe Joffrau Walboorch vanden A.
Huyssrauwe van Joncker Joost Snoysaliger 1595*

Sale of J. B. Inglis 1900 June 12.

£111 to Tregaskis.

128. *Manuscripts/ Loftie/ Oxford/ British Museum* : notitieboekje met beschrijving van hss. vrn. van getijdenboeken met miniaturen uit het bezit van Rev. W.J. Loftie te Londen, het British Museum te Londen en de Bodleian Library te Oxford.
129. *Bodleian / Manuscripts/ Psalters* : klein notitieboekje met beschrijving van psalters uit de Bodleian te Oxford en voorzien van een index.
130. *Bodleian/ Manuscripts/ Psalters* : schrift, gedateerd 29 mei 1876, met beschrijvingen van handschriften o.a. psalters uit de Bodleian te Oxford.
131. *Douce / Manuscripts / Horae* : schrift met aantekeningen over getijdenboeken uit de Douce-collectie van de Bodleian Library te Oxford.

VI. AFSCHRIFTEN VAN ARCHIEFBRONNEN

(nr. 132-148)

132. Lijst met inhoud van de bundel.
Afschriften uit schepenlijsten 1200-1447 en 1 los blad.
133. Stadsrekeningen (*Comptes de la ville de Bruges 1284-1470*): bundel met afschriften.
134. *Glossarium*: klein notaboekje met verklaringen van woorden die in de Brugse stadsrekeningen voorkomen. (Ondertekend en gedateerd 26 mei 1873).
135. Brugge, Weeskamers van Sint-Donaas en van Onze-Lieve-Vrouw (*Bruges. Registres pupillaires: S. Donatien IX, Notre Dame*): alfabetische naamlijsten.
136. Brugge, Weeskamer van Sint-Donaas (*Bruges. Registres pupillaires. Section S. Donatien*): notaboekje met index op persoonsnamen met aanduiding van beroep voor de periode 1419-1585.
137. Brugge, Weeskamer van Sint-Niklaas (*Bruges. Registres pupillaires. Section Saint-Nicolas*): notaboekje met index op persoonsnamen en aanduiding van beroep voor de periode 1398-1584.
138. Brugge, Weeskamer van Onze-Lieve-Vrouw (*Bruges. Registres pupillaires. Section Notre Dame*): notaboekje met index op

- persoonsnamen voor de periode 1408-1584, met aanduiding van beroep.
139. Brugge, Weeskamer van Sint-Jans (*Bruges. Registres pupillaires. Section Saint Jean*): notaboekje met index op persoonsnamen voor de periode 1397-1554, met aanduiding van beroep.
 140. Brugge, Weeskamer van Sint-Jacobs (*Bruges. Registres pupillaires Section Saint Jacques*): notaboekje met index op persoonsnamen voor de periode 1409-1585, met aanduiding van beroep.
 141. *Brugge. Renteniers Boucken 1497-1613* : index op de persoonsnamen.
 142. *Brugge. Renteverkopers 15de eeuw* : dik registerschrift met enkele losse bladen.
 143. Afschriften van de Ferieboucken van de Stadstresorie (*Bruges Ferieboucken Tresories 1528-1554*). Indexen op de persoonsnamen, van de Confrerieën van O.-L.-V. van de Droge Boom (*Confrérie de Notre Dame de l'Arbre Sec*) 1440-1762, van de h. Bloedkapel (*Eglise Saint-Basile*) 1511-1585, van de Sint-Laurentiuskapel (*Chapelle Saint-Laurent*) 1520-1626, van het Sint-Juliaanshospitaal (*Hospice Saint-Julien*) 1574-1725 en van O.-L.-V. van Hulsterloo te Damme (*N.D. de Hulsterloo à Damme*) 1426-1563. - Aankoop van poorterschap (*Achats de Bourgeoisie*) 1418-1449 : index op de persoonsnamen.
 144. Notaboekje met aantekeningen uit het archief van Sint-Donnaas, Rekeningen van de kerkfabriek (*Archives de Saint Donatien Bruges. Tomes 2. Comptes de la Fabrique 1525 à* [niet ingevuld]). [Hs. J. Weale:] *Ici se trouve tout ce qui a rapport aux peintres, ainsi que quelques autres extraits.* (Ondertekend).
 145. Afschriften van Brugse kerkrekeningen met index op de persoonsnamen van Sint-Gillis (*Eglise Saint-Gilles*) 1527-1613, Sint-Salvators (*Eglise Saint-Sauveur*) 1495-1503 en Sint-Walburga (*Eglise Sainte-Walburge*) 1564-1618.
 146. Leenhof van de Burg van Brugge, leenverheffingen (*Bourg de Bruges. Reliefs*) 1488-1490 en 1504-1509 : index op de persoonsnamen.
 147. Leenhof van de Burg van Brugge, verheffingen van leengoederen (*Bourg de Bruges, Reliefs des fiefs*): losse en onvolledige afschriften uit *Bourg de Bruges 1490-1504* en uit *Bourg de Furnes 1365*.

148. Leenhof van de Burg van Veurne. Register van denombrenten van leengoederen (*Cour féodale de Furnes, Registres de dénombrement des fiefs*).

VII. VARIA (nr. 149-184)

149. Notaboek registerformaat smal: *Brugse geleerden*, alfabetische namenlijst uit diverse bronnen.

Michiel Mercator :

150. Aantekeningen en illustraties betreffende M. Mercator.
151. Correspondentie: Brief van G. NIJHOFF VAN GOOR, Arnhem 15 nov. 1872; - Twee brieven van J. GERDES OOSTERBEEK, Arnhem 17 februari en 26 maart 1873.

Christoffel Plantijn :

152. Aantekeningen betreffende C. Plantijn.
153. Afschriften van brieven van C. Plantijn (1567-69) o.a. aan De Granville betreffende het drukken van liturgische werken.

Juan Luis Vives :

154. Aantekeningen en knipsels betreffende J.L. Vives.
155. Krantenknipsel uit de *Times Literary Supplement* 16 jan. 1908, p. 23-24.

Hubertus Goltzius :

156. Aantekeningen over leven en werk.
157. Bibliografie over H. Goltzius.
158. Correspondentie: Brieffragment [P. GENARD?] Antwerpen 5 februari 1867; - Brief van Th. VAN LERIUS, Antwerpen 13 november 1868.

Genealogie :

159. Inhoudstafel van de map.
160. Notities over de familie Aerts.

161. Id. over de familie Anchemant met o.a. bladzijden over Achemant uit J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, geannoteerd, verbeterd en aangevuld.
162. Id. over de families Budsin, Damhouder, D'Ault, De Clerck, De Wachtere, Dominicie, Laurin en Moreel.
163. Id. over Laurinus, Braem, Berthoz, Pulincx, Mouscron.
164. Achterzijde blad met notities over J. Moscron: Brief van T.C. & E.C. JACK (Publishers), Edinburg 26 oktober 1909.
165. Overdruk A.B.J. STERCK, *De Heeren van Halewijn, markiezen van Peene, eene genealogische bijdrage*.

Brugges kunstbezit :

166. *Bruges et ses environs* (Brugge, 1862): geïnterfolieerd exemplaar van het werk van Weale met zijn persoonlijke verbeteringen en aanvullingen.
167. Notities uit *Monumenta Germaniae Historica* dl. XII (Hannover 1852).
168. Foto van een geschilderde kaart van het Zwingebied uit 1501, uit het Gruuthusemuseum.

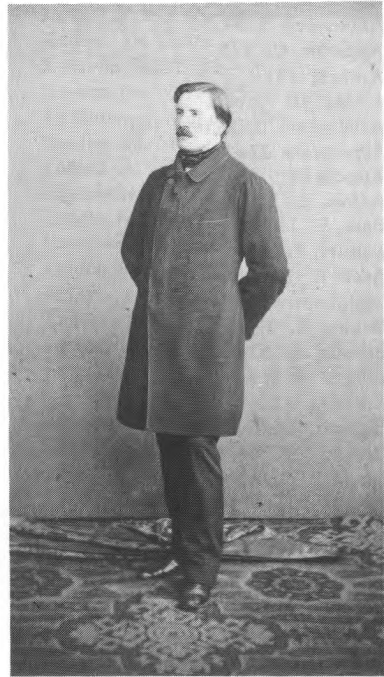
Laat-middeleeuwse kunstambachten :

169. Aantekeningen uit het archief van de Bogaardenschool te Brugge, uittreksels uit de rekeningen van het Vrije, uit diverse kerkarchieven, beschrijvingen van grafplaten van schilderijen o.a. uit een kerk te Rumbeke.
170. Id. over boekbinders, goud- en zilversmeden, cartografen en glazeniers.
171. Id. betreffende Sint-Salvatorskerk te Brugge met wrijfprenten van een schotel.
172. Zwart notaboekje met aantekeningen over ivoren beeldhouwwerk (München, Nationaal Museum).
173. Drukwerk: *Commission Royale des Monuments/ Inventaire présenté par M. Weale, membre correspondant de la Flandre Occidentale*.
174. Drukwerk: R.W. TWIGGE, *List of Misericords in the Cathedral, Bruges* [z.d.].
175. Illustratie van een retabel uit de Paulinerkerche te Leipzig.

176. Aantekeningen betreffende het Sint-Annaretabel door Adriaen van Overbeke in het *Hospice Comtesse* te Rijsel.
177. Notities en knipsel met bijdrage over doksalen.
178. Boekje *Remarks on the Restoration of our Cathedral. A letter to George Gilbert Scott, Esq.*, by W.T.A. RADFORD B.A., Exeter z.d.
179. Glasramen: illustraties en aantekeningen.
180. Notities betreffende de kartuizerij van Rijckel.
181. *Zalige Peter van Luxemburg*. Aantekeningen over leven en werk; *Dalmatique du Bienheureux Pierre de Luxembourg* (Overdruk zonder auteursnaam, z.p.z.d.).
182. Aantekeningen uit verschillende jaargangen van het *Bulletin de l'Académie Royale des Sciences de Bruxelles*.
183. Correspondentie: Brief van Fred. BURTON, Kensington West, 1 november 1879; - Brief van Eric R.D. MACLAGAN, South Kensington 22 maart 1889.- Brief van Edgar BAES, Ixelles, 19 april 1900; - Kaart [handtekening onleesbaar] poststempel Brandon 14 juni 1906; - Kaart [handtekening onleesbaar], St. Mary's Clapham S.W. 17 maart 1907.
184. Omslag met portretten van: C. de Borman, Brouwer de Margraten, J.W. Brouwers, Carpentier, mgr. Cartuyvels, Compain s.j., P.J. Cuypers, L'enfant de Bruges [Frédérique van de Kerkhove], Ferstel (?) (architect uit Wenen), G. Guffens, J. Helbig, A. de Linas, mgr. J.B. Malou, Reinartz (deken van Tongeren), Schneider (Mainz), A. Siret, J. Swerts, Paul A. Thijm, twee foto's van J.A. Thijm, J. Wolff (Calcar 1869) en twee foto's van niet geïdentificeerde personen.

Map Nr. 184. Foto van A. Siret

Map Nr. 184. Foto van G. Guffens

INDEX

- Abel 35
Aerts 160
Albergati, N. 4
Alderley, Lady Stanley of 127
Amsterdam 66, 77
Anchemant, familie 161
Antwerpen 5, 54, 56, 70, 77, 158
Appleton, C. 125
Arnhem 151
Arras : zie Atrecht
Asburnham, collection 103
Athaeneum, The 14
Atrecht 84
Axters, Z. 33
Baes, E. 183
Bautier, P. 67
Beck, E. 70
beeldhouwwerk, ivoren 172
Bening, S. 57-59
Benson, A. 62-63
Bergen zie Mons
Berlière, U. 3
Berthoz, familie 163
Blondeel, L. 64-68
Blundell, collection Ince 102
boekbinders 170
Boghem, L. van 119
Borman, C. de 184
Bosch, H. 44-45
Bosch, P. 20
Bouchot, H. 14
Bouts, D. 31-37
Bradley, J.W. 117
Braem 163
Brandon 183
Breviarium Grimani 117
Brockwel, M. 16
Brouwers, J.W. 184
Bruges et ses Environs 166
Brugge:
Bloedkapel, confrerie 143
Bogaardenschool 62, 169
Burg, leenhof van 146-147
Duinenabdij 80, 119
Gruuthusemuseum 168
Onze-Lieve-Vrouwekerk 31, 87, 135,
138
Onze-Lieve-Vrouw van de Droge Boom
143
Onze-Lieve-Vrouw van de Potterie
46, 119
Sint-Donaas 27, 46, 80, 135-136, 144
Sint-Gilles 145
Sint-Jacobs 80, 85, 89, 140
Sint-Jans 139
Sint-Juliaans 143
Sint-Laurentiuskapel 143
Sint-Niklaaskapel 137
Sint-Salvators 31, 80, 145, 171, 174
Sint-Walburga 145
Brussel 5, 42, 66, 80-81, 87, 91
Budsin, familie 162
*Bulletin de l'Académie Royale des
Sciences de Bruxelles* 182
Burbure, L. de 54
Burlington Magazine, The 14
Burton, F. 183
Calcar 184
Carpentier 184
Carto, F. 117
cartografen 170
Cartuyvels, Ch.
Chantrell, R. 91
Christie's 127
Christus, P. 19-20
Claeissens, A. 69-71
Claeissens, Anth. 69-71
Claeissens, Jan 69-71
Claeissens, Pieter II 69-71
Clapham S.W. 183
Clerck, familie de 162
Colmar 94
Commission Royale des Monuments 173
Compain (s.j.) 184
Compte, J. 15
confrerieën 143
Conway, M. 12-13
Coter, C. de 97
Coustain, P. 27
Coxe, collection E. 107
Coxe, P. 107
Cuypers, P.J. 184
D'Ault, familie 162
Damhouder, familie 162

- Damme 83
 Onze-Lieve-Vrouw van
 Hulsterloo 143
 David, G. 46-52
 Delisle, L. 103
 Den Haag 126
 Devillers, L. 8, 56
 Diest 92
 doksalen 177
 Dominique, familie 162
 Doornik 5, 100
 Douce, collection 131
 Dresden 8
 Durham 92
 Dusseldorf 98
 Edinburg 164
 Ellis, F.S. 126
Enfant de Bruges : zie Kerkhove
 Escorial, El 44
 Eyck, J. van 1-18
 Eyck, H. van 1-18
Ferieboucken 143
 Ferstel 184
 Fuller, F. 42
 Gailliard, E. 5
 Gailliard, J. 161
 Génard, P. 158
 Gent 91, 119
 Geraardsbergen 95
 Gerards, M. 72-73, 91
 Gheyn, J. van den 2
 glasramen 179
 glazeniers 170
 Goes, H. van der 21-26, 91, 97
 Goltzius, H. 156-158
 Goor, G. Nijhoff van 151
 Gouda 95
 goud- en zilversmeden 169
 grafplaten 169
 Granville, L. de 153
 Greenwhite 42
 Grimston, E. 20
 Guffens, G. 184
 Guildford 59
 Haarlem 26
 Haen, J. de 91
 Halewijn, heren van 165
 handschriften, liturgische 109-131
 Helbig, J. 2, 184
 Hooch, Peter de 104-106
 Hoogh, Pieter de : zie Hooch
Horae Mouscron 119
 Houtart, M. 100
 Hymans, H. 10
 Hymans, L. 66
 Isenbrant, A. 60-61
 Ixelles 183
 Jack, T.C. & E.C. 164
 Kalkar : zie Calcar
 Karel de Stoute 24
 Kensington West 183
 Kerkhove, F. van de 184
 Keulen 35, 51
 Labitte, A. 126
 Laerebeke, E. van 91
 Laurin, familie 162
 Laurinus, M. 163
 Leiden 95
 Leipzig, Paulinerkirche 175
 Lemaire, A. 81
 Lerijs, Th. van 77, 158
Les Primitifs flamands à Bruges 1902
 99
 Leyden, L. van 96
 librariërs 109-115
 Linas, A. de 184
 Loftie, W.J. 128
 Lommelini, J.-B. 101
 Londen 2, 9, 20, 124-128
 Luik 2
 Mabuse 96-97
 Maclagan, E.R.D. 183
 Madden, W. 92
 Madrid 20
 Maes, J. 92
 Mainz 184
 Malou, J.B. 184
 Maredsous 3
 Marenzie, F. de 91
 Margareta van York 24
 Margraten, Brouwer de 184
 Marks, A. 9, 13
 Memling, H. 38-43
 Menetrol 108
 Mercator, M. 150
 Merckem, de Coninck de 91
 Merelbeke 26
 Metsys, Q. 96

- miniaturen 93, 109-131
Mons 56
Monumenta Germaniae Historica 167
Moreel, familie 162
Moscron, J. 164
Mottelettes, Imbert de 91
Mouscron, familie 163
München 117, 126, 172
Nieuwenburch, J. van den 114
Nieuwenhuys, J. van 91
Nijhoff, M. 126
Oosterbeek, J. Gerdes 151
Orley, B. van 96
Oude Meesters, varia 82-108
Overbeke, A. van 176
Oxford 128-131
Paele, J. van der 3
Parijs 15, 51, 126
Partridge Green 7
Péligny, de 91
Pepin, P. M. 7
Peter van Luxemburg 181
Petra, H. de 6
Plantijn, Chr. 152-153
Poorter, A. de 41, 79
Pourbus, P. 74-77, 97
Pourbus, F. 78-79
Provoost, J. 53-56, 97
Pulincx, familie 163
Put, A. van de 8-9
Putney 9
Radford, W.T.A. 178
Reinartz, J.L. 184
Renteniersboucken 141
Renteverkoopers 142
Revue de l'art ancien et moderne, La
14
Riemsdijk, B. van 66
Rijckel, kartaizerij 180
Rijsel 5, 27, 176
Rion 108
Robinson, J.C. 11
Rommel, H. 70
Rooses, M. 5
Rosenthal, J. 117, 126
Rumbeke 169
Ryckx, P. 97
Salviatis, B. de 46
Schaeffer, Aug. 50
Scharf, G. 20
Schneider, A. 184
Scott, G. Gilbert 178
Sheridan, P. 5
Siret, A. 184
Sotheby, Wilkinson & Hodge 126
South Kensington 122-123, 183
Stafford 117
Sterck, A.B.J. 165
Straatsburg 126
Straecke 26
Streattan 70
Stuttgart 94
Swerts, J. 184
Teerlinc, L. 57-59
Thijm, C. Alberdingk 79
Thijm, J. Alberdingk 77, 184
Thijm, P. Alberdingk 184
Times Literary Supplement (TLS) 12-
13, 155
Tongeren 184
Trübner, K.J. 126
Turiijn 2, 117
Twigge, R.W. 174
Ulm 94
Vaticaan 3
Vernière, A. 108
Vita Sanctae Coletae 119
Visch, M. de 80-81
Vives, J.L. 154-155
Veurne 147-148
Wachtere, familie de 162
Wassenhove, J. van 28-30
Waterloo 81
Wauters, A. 42
Weale, Frances C. 16
Weale, J. passim
Wemaer, A. 86
Wenen 50, 184
Weyden, R. van der 97, 100
Wilkinson, N.R. 26
Willem V. 8
Wolff, J. 184

DE BRUGSE SCHILDER PIETER VANDER BOEIERIE 1548-1550

A. SCHOUTEET °

Pieter vander Boeierie werd op 14 mei 1548 als meester-schilder in het ambacht van de beeldenmakers en de zadelmakers, waaronder de schilders te Brugge ressorteerden, opgenomen. Zijn inschrijving in de gildeboeken van deze corporatie vermeldt dat hij een "vreemde" was, d.w.z. iemand die noch een zoon van een vrijmeester van dit ambacht was, noch zijn leertijd te Brugge had doorgemaakt. In ieder geval was hij poorter van de stad, wat een essentiële voorwaarde was om als lid van de beeldenmakers en de zadelmakers te kunnen aanvaard worden. Het Brugse poorterrecht heeft hij zeker niet moeten verkrijgen door koop, want noch in de stadsrekeningen, noch in de poorterboeken, noch in de feriën van de stadsthesauriers, waarin de nieuwe poorters door koop staan geregistreerd, is van Pieter vander Boeierie een spoor te vinden. Poorter is hij derhalve geworden ofwel door geboorte ofwel door huwelijk met een Brugse poorteres¹. Voor Pieter vander Boeierie was geen lange en vruchtbare loopbaan weggelegd. Kort vóór 25 augustus 1550 is hij inderdaad reeds gestorven. Zijn afsterven staat aangetekend in het obituarium van de beeldenmakers en de zadelmakers tussen de overlijdens van twee bekende Brugse schilders : Ambrosius Benson († ca. 12 januari 1550)² en Adriaan Isenbrant († kort vóór 21 juli 1551)³. Naar aanleiding van zijn dood werden overigens op 25 augustus 1550 door de stedelijke overheid

° Wijlen ere-stadsarchivaris van Brugge.

1. Over het poorterschap te Brugge en de manieren waarop men het kon verwerven, zie : R.A. PARMENTIER, *Indices op de Brugse poorterboeken*, dl. I, Brugge, 1938, p. VIII en vlg.

2. Over de sterfdatum van Ambrosius Benson, zie : R.A. PARMENTIER, *Bescheiden omtrent Brugsche schilders van de 16e eeuw*, in *Handelingen van het Genootschap "Société d'Emulation" te Brugge*, LXXX (1937), p. 89-90.

3. Over de sterfdatum van Adriaan Isenbrant, zie : R.A. PARMENTIER, *Bronnen voor de geschiedenis van het Brugsche schildersmilieu in de XVIe eeuw*, in *Belgisch tijdschrift voor oudheidkunde en kunstgeschiedenis*, IX (1939), p. 229.

voogden aangesteld over zijn minderjarig dochtertje Pierine, dat hij had uit zijn huwelijk met Elizabeth Coolman.

Wegens de zeer korte tijdspanne - amper twee jaar - waarin Pieter vander Boeerie als vrijmeester-schilder te Brugge kan gewerkt hebben, is de kans meerdere bijzonderheden over zijn persoon te vinden uiteraard gering. De uiteenlopende schrijfwijzen van zijn familienaam zullen de opsporingen ook niet vergemakkelijken. Onderhavige schilder hebben we slechts driemaal in de documenten aangetroffen en telkens werd zijn naam op een verschillende wijze geschreven, te weten : vander Boeerie, vander Boeyerie en Baugerye. Om dezelfde redenen zal wellicht nooit iets over zijn artistieke bedrijvigheid aan het licht komen⁴.

BIJLAGE

1550 augustus 25. - *Jan Vervake en Pieter vander Cruuce worden aangesteld tot voogden over Pierine, het minderjarige dochtertje van wijlen de schilder Pieter vander Boeerie en Elizabeth Coolman.*

Jan Vervake, baerdemakere, juravit tutor in stede van Willem van Hessche, vluchtich, verlaten, met Pietre vander Cruuce, te vooren voochd van Pierinkin, Pietre Baugerye schilders dochtre by Lisbette Coolmans, uxor. Actum den XXV in ougst XV^eL, present : Bambeke, raedt, Mouscron ende Cabootre, scepenen.

- Brugge, Stadsarchief, r. 205 : *Wezerij voogdijschappen*, 1545-1558, f° 72v, nr. 2.

4. Over Pieter vander Boeerie, zie : C. VANDEN HAUTE, *La corporation des peintres de Bruges*, Brugge-Kortrijk, z.j. [1913], p. 84 b, 201 b.

HET STEDELIJK WEEFSEL OMHEEN DE BRUGSE SINT-DONAASKERK, 1e HELFT 13e EEUW

A. DEWITTE °

De recente synthese van Marc Ryckaert betreffende de Brugse middel-eeuwse burcht¹ is een goede start voor verdere verkenning middels de *Statuta et ordinationes capituli* die bewaard bleven in het Cartularium van de Universiteitsbibliotheek te Hamburg. Hierin zijn een reeks legaten en ordeningen opgenomen die nauwelijks gebruikt werden bij de studie van de vroegste geschiedenis van Brugge².

Cellarium

De jaren 1215-1220 brengen voor de kanunniken van de St.-Donaaskerk een welhaast onhoudbare situatie. Het getal prebenden is opgeklimmen van 12 naar 27, gezien de groei van de originele inkomsten. In het dormitorium is het hierdoor zo nauw geworden dat de gegadigden voor nachtrust de slaapzaal liever vermijden. Deken Josephus, die zal overlijden in december 1218, beslist bij testament uit eigen vermogen de muur tussen dormitorium en refter te laten wegnemen en het huis van de proost te reorganiseren als refectorium (f. 79v.). Beide grensden dus aan elkaar. Het is dus haalbaar te veronderstellen dat op de tekening bij M. Ryckaert de westelijke vleugel van het atrium refectorium en dormitorium herbergde ; als nr. 2 het huis van de proost is komt het omschakelen naar refectorium goed uit³.

Gezien hierdoor de proost zonder vaste woonst komt biedt Josephus (fol. 79) zijn eigen huis ten westen van de St.-Donaaskerk als proostwoning aan. Dit betekent meer bepaald ten westen van de proosdij, tussen proosdij en *roia*, kraanrei ; of de uit de latere tijd bekende lig-

° Lic. geschiedenis, Carmersstraat 122, 8000 Brugge.

1. M. RYCKAERT, *Brugge. Historische stedenatlas van België*, Brussel, Gemeentekrediet, 1991, blz. 56-66.
2. Cod. Theol. 115a, fol. 74-100. De folionummers in de lopende tekst aangehaald verwijzen telkens naar dit Cartularium van St.-Donaas-Brugge.
3. M. RYCKAERT, *a.w.*, blz. 57. Zie bijgaande illustratie.

ging ten noorden van de hofbrug. Dit huis blijkt zich te bevinden naast het *cellarium quod portegal dicitur*, dat de deken aan de kerk cadeau deed. Precies dit *cellarium* dat jaarlijks 14 pond opbrengt moet twee van de drie refectoria of 'dodenmaaltijden' spijzen die de deken stichtte⁴. Ook kanunnik Jacob Fuchelare haalt een inkomen uit zijn *magnum cellarium* in 1256 om zijn jaardienst te verhogen in waarde (fol. 97v.), terwijl in 1217 uitdrukkelijk aan alle canonici toelating wordt verleend cellaria te bouwen op kerkgrond en willekeurig te verhuren (fol. 78v.). Het is duidelijk dat deze cellaria geen kelders of kelderverdiepingen zijn, wel 'stenen kamers', wellicht een gevolg van de brand in de binnenstad, ca. 1212 (fol. 74), zeker vóór 1232. Het feit dat vlot proostgrond of kerkgrond wordt ter beschikking gesteld - de tegenprestatie is bv. twee kaarsen van een half pond jaarlijks te offeren op 13 okt. (fol. 78v.), vigilie van St.-Donaas - toont aan hoe hoog de nood is en hoe de verkavelingen, die E.I. Strubbe in de jaren 1170-1183 situeerde ten zuiden van de Hoogstraat⁵, hier dit keer geen kapitalistische inslag hebben. Tot zover het *cellarium*. Het huis zelf van deken Josephus wordt verder omschreven als gebouwd voorbij het *palfitum*, de paardestal. Deze verdeelt exact de grond tussen het huis van de proost en de rei in twee of was op de burchtmuur gebouwd. Van dit huis wordt alleen het gedeelte palend aan die stalling, de *coquina* of keuken, vernoemd. De grond brengt jaarlijks 11 pond voor de canonici op, terwijl de resterende 12 pond opgebruikt worden voor een lichtboom op het feest van St.-Donaas (fol. 79)⁶.

Pomerium

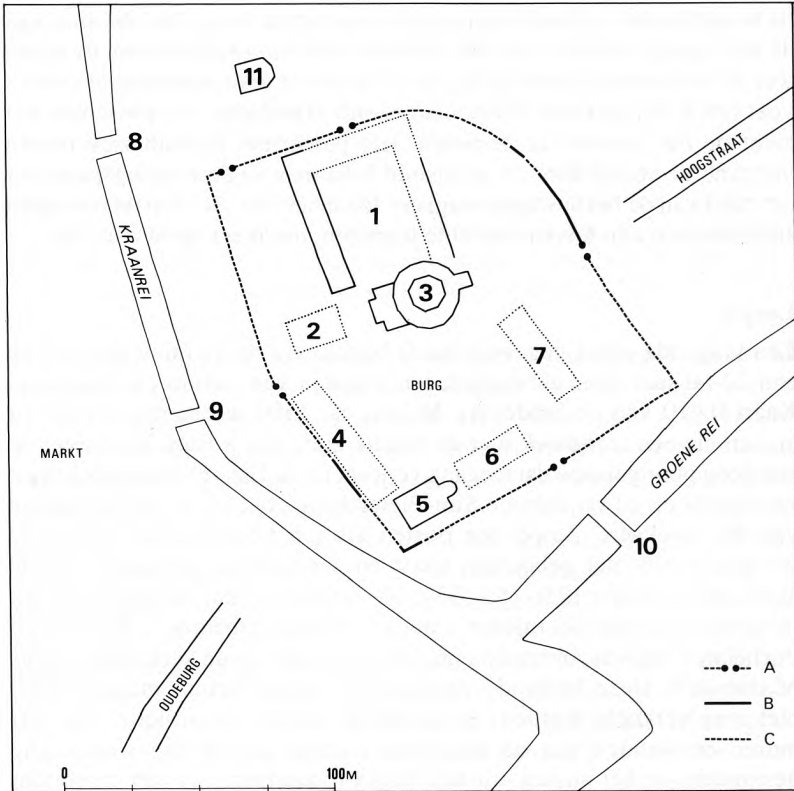
De ligging van het oude huis van de proost toont duidelijk dat geen huizen tegen de burchtwal waren aangebouwd⁷. Een aanvullend bewijs komt uit een akte van september 1230. Daar verhaalt de tekst dat proost Willem een *pomerium*, een vrije ruimte aan de binnenzijde van

4. Het eerste refectorium gaat door op het feest van Petrus en Paulus, het tweede op het feest van Martinus ; het derde gebeurt op de dag van het overlijden.

5. E.I. STRUBBE, *Van de eerste naar de tweede omwalling*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, C (1963), blz. 84-85.

6. Vergelijkbare lichtboom in de XVe eeuw : *Catalogus Vlaamse Kunst op perkament*, Brugge, 1981, blz. 84-85.

7. M. RYCKAERT, a.w., blz. 58 toont aan hoe ook aan de buitenzijde niet was aangebouwd.

De burcht te Brugge, ca. 1150.

A. Burchtpoort - B. Burchtmuur (opgegraven) - C. Burchtmuur (hypothetisch).

1. Atrium en kapittelgebouw
2. Proosdij
3. Sint-Donaaskerk
4. Steen
5. Sint-Basiliuskerk
6. Ghiselhuus
7. Love
8. Sint-Pietersbrug
9. Hofbrug
10. Oostburgbrug
11. Sint-Pieterskerk.

Uit M. Ryckaert, *Historische stedenatlas van België. Brugge*, Brussel, 1991, blz. 57.

de burchtmuur, ter beschikking stelt voor bebouwing. De inleiding van de akte spreekt immers over de *penuriam extremam hospitorum*. Er wordt wel als voorwaarde gesteld dat de braakgrond, met een breedte van 52 voet (49,4 m), met een dichte haag wordt afgesloten, om passanten het zicht op het huisvuil te besparen. Het pomerium bevindt zich tussen het pand bewoond door de goudsmid Johannes en de toegangspoort tot het pand van de begunstigde, magister Johannes (fol. 81). Op de bewaarde stadsplannen zijn bovenvermelde ingrepen niet meer op te merken.

Loggia

Een volgende reeks gegevens heeft betrekking op de bouwwerken die een 20-tal jaar later gebeurden, ten noorden van atrium en pandgang. Kaart 0.410 van de Stedelijke Musea, ca. 1500 te dateren, tekent dit atrium als een rechthoek met de smalle zijde ten westen eindigend op een hoog poortgebouw dat toegang verleent tot de (latere) Philipstockstraat en uitkijkt op de vrijstaande Sint-Pieterskapel, het nr. 11 op het kaartje van M. Ryckaert. Zowel ten oosten als ten noorden van dit kerkje werden een tiental gebouwen naast en aan mekaar gebouwd. Uit de akte van 24 maart 1256 (fol. 97v.-98) weten wij dat de aanzet tot dit inbouwen net voor het midden van de 13e eeuw gebeurde⁸. Kan. Jacob Fuchelare⁹ bouwde, uiteraard opnieuw op grond van de kerk, een mansus of domus¹⁰. Deze bestond vooreerst uit een cellarium magnum (die niet mag verkocht worden) en daarnaast nieuwe constructies die met muren en wanden van de eigenlijke mansus gescheiden waren. Die bestonden, op het oosten, uit een loggia (bovenportiek) met daaronder een reeks (stenen) kamers : *loggia anterior cum camerulis subtus structis*, achteraan alleen *camerulae*, à 20 resp. 5 pond per jaar te verhuren. Men kon blijkbaar, net als de vernoemde Robertus de Carnaco, alle kamers achteraan tegelijk huren.

8. Fol. 95, 13 maart 1250, zegt duidelijk dat het huis van de kanunnik Petrus de Lobis gelegen was *contra ecclesiam sancti petri*.

9. Hij had nog een broer Stefaan en duidde als testamentuitvoerders Nicolaas Hostkin en mag. Willem Ghiselin aan. Een A. Ostkins is in de periode 1251-1271 kanunnik en secretaris van het Donaaskapittel.

10. Gezien hij in 1250 (fol. 95) van Petrus de Lobis een domus koopt, bestaande uit *domus cum cellario et appenditiis*, is het niet duidelijk of de cellarium magnum van Fuchelare dezelfde of niet dezelfde is als de oudere van de Lobis. De *appenditia* zijn duidelijk verbouwd geworden ten oosten van het zuidelijk aan de kerk aangebouwde cellarium ; of de Philipstockstraat werd een doorlopende huizenstraat i.p.v. een straat-met-pleintje, en dit tot voor kort.

Zijn alle bovenstaande gegevens nu zo te interpreteren dat de canonici die geen geschikte monnikencel binnen het pand vinden zich overdag in stenen kamers, die plots overal blijken te bestaan of gebouwd worden - de cellaria dus -, ophouden en zowel 's middags (in het refectorium) als 's avonds (in het dormitorium) binnen de 'veilige' ruimte van het kloosterpand terugkeren? Dit zou dan enigszins uitleggen wat A. Sanderus nog vertelt in 1641: refter en slaapzaal en keukens zien er nog net uit als bij de aanvang, doch de cellen worden alleen nog op de hoogdagen gebruikt - blijkbaar door hen die normaal te Brugge afwezig zijn, gezien de anderen zich over de stad hebben verspreid "door de talrijke en gevaarlijke oorlogen"¹¹.

Wij drukken hieronder het testament van Jacob Fuchelare/Futselare af. Het dateert van 24 maart 1256 n.s. De tekst bevat alle hoger aangehaalde 'bouw'-terminologie binnen context: domus, camerula, mansus, mansio, cellarium, loggia, parietes en creëert gelden voor de refectio, conservatio en restauratio van het gegeven patrimonium, terwijl de schenker twee bedelingen voorziet: één op de verjaardag van zijn afsterven en één op het feest van St.-Franciscus, die pas in 1228 gecanoniseerd werd. Die krijgt hier een festum duplex. Refectorium of bedélen van pitancies, substituut voor dodenmaaltijd¹², geeft wellicht pas na het Lateraans Concilie IV, 1215, waarbij de geheime biecht werd ingevoerd, aanleiding tot veelvuldige donaties. Met geld voor restauratie wordt sinds ca. 1230 duidelijk geld voor harde daken of tegeldaken bedoeld¹³. Daarover is op fol. 74 in een doorgehaalde tekst sprake naar aanleiding van het verbranden van het *fundum iuxta domum meam*. Dit laatste is zeer waarschijnlijk het huis waarvan sprake op fol. 79, dat daar het huis van deken Josephus is, voorheen van kan. Rob. de Vermellis. Het blijkt uit andere teksten de gewoonte dat bij ongeval of brand de panden gerestaureerd worden tot het bedrag bepaald door de fundatie zelf (fol. 94v.)¹⁴.

11. A. SANDERUS, *Flandria Illustrata*, Rijsel, 1641, blz. 211.

12. Ch. LEBBE, *In het schemergebied tussen het leven en de dood*, in L. MILIS (red.), *De Heidense Middeleeuwen*, B.H.I. Rome, Bibl. XXXII (1991), blz. 71 e.v.

13. W.P. DEZUTTER en M. RYCKAERT, *Brandgevaar en bouwvoorschriften in de middeleeuwen. Een vroeg Vlaams voorbeeld: Aardenburg, 1232*, in *Archief uitgegeven door het Kon. Zeeuws Genootschap der Wetenschappen*, 1976, blz. 25 e.v.

14. De indeling, 1 tot 6, van de tekst in bijlage werd door ons aangebracht. De transcriptie van het testament dateert uit de 14e eeuw.

BIJLAGE

Testament van kan. Jacob Futselare, 24 maart 1256 n.s.

- Cartularium St.-Donaas, UB Hamburg, Cod. Theol. 115a, fol. 97v.-98v.

In nomine patris et filii et spiritus sancti. Amen.

Ego magister iacobus futselare, canonicus sancti donatiani brugensis, sanus et compos mente, licet debilis corpore, testamentum tale condidi sive voluntatem meam ultimam sic denotavi.

- [1]. In primis ordino et volo quod secundum tenorem privilegii super hoc confecti domus mea, sita in fundo ecclesie sancti donatiani, iuxta ecclesiam beati petri, cum appendiciis omnibus ipsi domui appropriatis et annexis ex parte posteriori, exceptis duabus camerulis, quae solvunt circiter centum solidos, mea expensa ad hoc redactis, et aliis appenditiis omnibus ex anteriori parte domus usque ad illa edificia, que de novo construxi, que sunt separata a manso meo tam per murum quam per parietes, cedant in usus secundum quod in dicto privilegio est expressum. Rogans capitulum ut dictam mansionem ad utilitatem suam et elemosine mee dilatationem ydoneis personis vendat, hoc adiecto quod placet quod capitulum retineret perpetuo cellarium magnum domus mee in manibus suis, non vendendo sed singulis annis locando et de medietate fructuum pervenientium de dicto cellario augmentarent elemosine in ecclesia pro anima mea, secundum quod est expressum in privilegio tam domus mee quam de concessione fructuum anniversarii mei. Reliquum autem medietas cedat ad usum capituli communem.
- [2]. Insuper volo et ordino quod de illis redditibus predictis quos de novo construxi, qui valent annuatim prout nunc solvunt viginti quinque libris, videlicet de losgia antiori cum camerulis subtus structis viginti libris, et de camerulis ex parte posteriori, ubi nunc manet Robbertus de Carnaco quinque libris. Conferantur sex librae dyacono de ecclesia iam promoti nulli servitio canonicorum astricto vel astringendo quamdiu obtinere voluerit vicariam illam qui serviat in ecclesia pro anima mea in perpetuum in ordine dyaconatus.
- [3]. Item volo quod decem librae conutantur in duo refectoria quorum unum fiet in die beati francisci, cuius festum ex tunc duplex fiet in ecclesia, et maior custos valeat sex denariis, minores custodes (fol. 98) sex denariis pro labore suo. Aliud refectorium instituat in die anniversarii mei vel prout melius capitulo placuit et executoribus meis huius voluntatis.
- [4]. Insuper ut dictus redditus perpetue a posteris observetur prout possibile est ordino et volo quod de residuis redditibus magister ecclesie quincunque pro tempore fuit centum solidos recipiat. De quibus viginti solidos sibi retineat pro labore suo. Quatuor autem libras quas per singulos annos recipiet, tenebit et conservabit sive paucis sive multis annis eas collegerit

et exinde, dum capitulo placuit computatione recepta, tenebit illud quod receperit in refectione, conservationem et restaurationem dictorum edificiorum unde dicti redditus proveniunt, si indigerint expendere. Si vero dicta edificia refectione conservatione et restauratione tunc non indigerint, tamen illud quam aliud, si plus locari poterant dicta edificia ad augmentationem elemosine mee semper faciente, idem magister ecclesie conservabit.

- [5]. Rogo etiam capitulum et quantum in me est volo quod cum mansio mea debeat vendi ut predictum est, talibus personis vendatur quod parati sunt iurare ut ad minus bona fide permittere quod nec per se nec per suos ullam iniuriam vel molestiam facient inq(ui)linis dictorum edificiorum, non aliquo modo procurabunt per se vel per suos quo minus dicta edificia locentur nec aliquos avertent a locatione eorundem.
- [6]. Item de residuis redditibus qui supra accrescent, ut supra accrescere poterunt ultra viginti una libras XII denarios supranominatas : fiant quatuor pitanciae vel plures vel pauciores prout possibile erit de redditibus recepti. Quarum unaqueque non excedat viginti solidos et distribuantur in anniversariis patris matris fratris mei stephani prout capitulo et executoribus meis placuit secundum quantitatem reddituum de edificiis provenientium.

Ad horum omnium predictorum executionem faciendam dilectos meos Nicholaum Hostkin et magistrum Willelmum Ghiselin elegi qui et sua sigilla cum meo huic dispositioni apposuerunt, supplicans humiliter capitulo ut sigillum suum, si placet, hic apponat ut nos apposuimus.

Actum anno Domini M^oCC^o quinquagesimo quinto, mense martio in vigilia annuntiationis beate virginis.

Vertaling

In naam van de Vader de Zoon en de Heilige Geest, Amen. Ik, meester Jacob Fuchelare, kanunnik van Sint-Donaas te Brugge, gezond van lichaam en geest, hoewel het lichaam zwak is, heb mijn testament of laatste wil als volgt opgesteld.

- [1]. Eerst wil ik dat, volgens de inhoud van het privilegium hierover gemaakt, mijn huis, gelegen op het terrein van de kerk van de H.-Donaas, naast de kerk van Sint-Pieter, met alle aanhorigheden palend aan en gebouwd aan ditzelfde huis achteraan, uitgezonderd de twee kamertjes die zowat 100 solidi waard zijn en op mijn kosten werden opgetrokken, verder alle aanbouwsels vooraan het huis tot aan de gebouwen die ik nieuw liet maken en die gescheiden zijn van mijn huis zowel door een muur als door wanden, dat dit alles ten gebruike wordt gegeven volgens de inhoud van het privilegium. Ik vraag wel dat het kapittel dit huis tot eigen nutschap en als een schenking van mij aan geschikte personen zou verkopen met dien verstande dat mijn grote stenen kamer voor altijd in het bezit van het kapittel blijft, deze dus niet te verkopen doch te verhuren per jaar en met de helft van de opbrengst ervan de bedelingen voor mijn zieleheil te betalen, zoals beschreven is zowel in het privilegium als in de overdracht van de giften voor mijn jaarmis. Het restant mag aangewend worden voor het gemeenschappelijk gebruik van het kapittel.

- [2]. Daar bovenop wil en beslis ik dat wat de inkomsten betreft van de dingen die ik nieuw liet maken, dat die 25 pond uitmaken, te weten 20 pond voor de bovenportiek vooraan met de reeks stenen kamers daaronder, en 5 pond voor de stenen kamers achteraan, die nu bewoond zijn door Robertus de Carnaco. Zes pond hiervan zullen naar de diaken van de kerk gaan die een universitaire graad bezit en aan geen andere kanunnikale dienst is verbonden, zolang deze de karwei ter intentie van mijn zieleheil op zich wil nemen als diaken.
- [3]. Ik wil ook dat 10 pond gebruikt wordt voor twee refectoria, waarvan één doorgaat de dag van de zalige Franciscus, wiens feest vanaf nu een festum duplex wordt in de kerk, en de bovenkoster krijgt 6 denier, de andere ook zes denier voor hun werk. Een tweede refectorium wordt ingesteld op de jaardag van mijn overlijden of op de dag die het kapittel of mijn testamentuitvoerders het best past.
- [4]. Daarenboven, opdat de vernoemde gift door hen die na ons komen voorbeeldig zou worden bedeed, vraag ik dat van wat over is 100 solidi aan de kerkmeester zou worden gegeven wie hij ook is. Hiervan zal hij 20 solidi houden voor zijn werk. 4 pond die hij jaarlijks ontvangt zal hij houden en bewaren, en korte of lange tijd houden, en nadat hij daarover rekening maakte voor het kapittel, zal hij dit wat hij ontving gebruiken om herstellingen, behoud en restauratie van de gebouwen te doen als dit nodig is. Als dit werkelijk niet nodig zou zijn bvb. om de gebouwen hier of daar te verbeteren, alles met het oog op het aangroeien van mijn gift, zal de kerkmeester het geld bijhouden.
- [5]. Ik vraag het kapittel ook en zoveel als het van mij afhangt wil ik dat wanneer mijn huis verkocht wordt, dat dit gebeurt aan mensen die bereid zijn te zweren dat noch zij noch verwanten schade zullen toebrengen aan vernoemde gebouwen, noch een beletsel zullen zijn om vernoemde gebouwen te verhuren of mensen van het huren af te houden.
- [6]. Over de vaste inkomsten die hoger zouden liggen - zover die hoger kunnen liggen dan 21 pond 12 denier bovenvernoemd - daarvan zullen 4 of meer bedelingen worden gemaakt of minder naar gelang de inkomsten evolueren. Geen bedeling zal boven de 20 solidi liggen en zij zullen gebeuren op de gedenkdagen van mijn vader en moeder en broer Stephanus, zoals het kapittel en testamentuitvoerders goed zal blijken, afhankelijk van de opbrengst van de gebouwen.

Om bovenstaande bepalingen uit te voeren heb ik mijn dierbare Nicholas Hostkin en magister Willem Ghiselin uitgekozen die hun zegel mét het mijne aan deze wilsbeschikking zullen hangen, terwijl ik het kapittel smeeke zijn zegel, als dit goed is, hier ook aan te bevestigen zoals wij hebben gedaan.

Gedaan het jaar 1255, in de maand maart, op het vigilie van de annuntiatie van de zalige maagd.

BOEKBESPREKINGEN

M. DE PAEPE, M. DE VROEDE, J. LORY, F. SIMON, Bibliografie van bronnen voor de geschiedenis van het voorschools, lager, normaal- en buitengewoon onderwijs in België, 1830-1959. Gent, Centrum voor de Studie van de Historische Pedagogiek, 1991, 279 blz.

Ruim twintig jaar al wordt nauw samengewerkt door de afdelingen historische pedagogiek van de Gentse en de Leuvense universiteit. Dank zij die samenwerking is o.m. de indrukwekkende reeks "Bijdragen tot de geschiedenis van het pedagogisch leven in België" tot stand gekomen, waarin zowel op analytische als op synthetische wijze de Belgische pedagogische periodieken uit de 19e en 20e eeuw, in chronologische orde, bestudeerd worden. Dergelijke repertoria zijn onmisbaar voor wie historisch onderzoek wil verrichten over opvoeding en onderwijs in ons land.

Tijdschriften zijn waardevolle bronnen, maar een navorser heeft uiteraard méér invalshoeken nodig voor de benadering van zijn onderzoeksobject. Wie op het historisch-pedagogisch terrein werkzaam is, kan voortaan ook een beroep doen op de door M. De Paepe, M. De Vroede, J. Lory en F. Simon samengestelde bibliografie van gedrukte bronnen met betrekking tot het voorschools, lager, normaal- en buitengewoon onderwijs in België.

De bibliografie vangt aan in 1830 en eindigt in 1959, het jaar van de schoolpactwet. Net als voor de tijdschriften is hier dus geopteerd voor een chronologische rangschikking. Op die manier ziet de onderzoeker de verschillende onderwijsproblemen als het ware groeien. Hij is nochtans niet verplicht de meer dan vierduizend opgenomen bronnen één voor één door te nemen. Uitgebreide indices, met vermelding van de auteursnamen, de in de titels genoemde personen, de verenigingen, de onderwijsinstellingen en de geografische plaatsen, helpen hem om op snelle en duidelijke wijze deze bibliografie te raadplegen. Wie bij voorbeeld lokale of biografische gegevens zoekt, komt hier zeker aan zijn trekken.

Het is algemeen bekend : zo'n repertoria zijn nooit volledig en critici hebben het derhalve makkelijk om te wijzen op lacunes. In dit koor wensen we niet mee te zingen. We hebben waardering voor het gepresteerde werk en voor de eerlijkheid van de samenstellers die in hun "inleiding" de gevolgde criteria uitvoerig toelichten. Zo weten we meteen wat deze bibliografie biedt en niet biedt.

Er is de jongste jaren, in toenemende mate, aandacht besteed aan de evolutie van ons schoolwezen. Dat heeft geleid tot talrijke publikaties. We zijn ervan overtuigd, dat de onlangs verschenen bibliografie van gedrukte bronnen zal bijdragen tot verdere studie en méér verdieping van actuele onderwijsproblemen die hun wortels hebben in het verleden.

K. DE CLERCK

T. VAN HOUTD, N. GOLVERS en P. SOETAERT, **Tussen woeker en weldadigheid. Leonardus Lessius over de Bergen van Barmhartigheid (1621). Vertalig, inleiding en aantekeningen.** (Centrum voor economie en ethiek - K.U.Leuven in samenwerking met Stichting Lessius). Acco Leuven/Amersfoort, 1992, 144 blz., 690 fr. ISBN 90 334 2663-3.

Leonardus Lessius (Lenaert Leys) werd in 1554 geboren in het Kempische dorpje Brecht. Hij beëindigde als primus zijn Artesstudies aan de Leuvense Alma Mater in 1572, waarna hij als één van de eerste Vlamingen toetrad tot de jezuïetenorde, die pas enkele jaren actief was in de Nederlanden. Na zijn priesterwijding in 1580, voltooide hij zijn theologische studies in Rome en doceerde van 1585 tot 1601 moraaltheologie aan het studiehuis van de jezuïeten in Leuven. Om gezondheidsredenen werd hij in 1601 vrijgesteld van lesgeven en kreeg aldus voldoende tijd om te publiceren. Hij stierf in 1623.

Zijn boek *De iustitia et iure* (Over rechtvaardigheid en recht) verscheen in 1605 en beleefde tot 1734 niet minder dan een twintigtal herdrukken. In de vijfde editie (1621) voegde Lessius een appendix toe over de Bergen van Barmhartigheid. Het werk schenkt veel aandacht aan de ethische problemen in het domein van de economie, meer bepaald aan het woekervraagstuk. Er bestond immers nog steeds een diepe kloof tussen de middeleeuwse opvattingen inzake interest enerzijds en de vereisten van de handel en het financieuzen anderzijds.

In voorliggend boek zorgen T. Van Houtd en N. Golvers voor een gedeeltelijke vertaling van Lessius' *De iustitia et iure*, meer bepaald van de hoofdstukken over de Bergen van Barmhartigheid. In een uitgebreide inleiding op het boek behandelt P. Soetaert zowel de figuur van Lessius als de Bergen van Barmhartigheid waarover hij zelf al een paar uitstekende monografieën publiceerde.

Tussen 1618 en 1634 werden in de Spaanse Nederlanden vijftien Bergen van Barmhartigheid opgericht volgens de opzet van Wenzel Cobergher (1560-1634) en op initiatief van de Aartshertogen. Het was de bedoeling dat deze openbare pandhuizen geld zouden ter beschikking stellen tegen een zo laag mogelijke interest om aldus de woekerinteressen van private kredietverstrekkers te bestrijden. De oprichting van deze Bergen gaf in Lessius' tijd aanleiding tot grote controversen tussen voor- en tegenstanders, die het vragen van interest überhaupt ontoelaatbaar verklaarden. Daartoe behoorden verschillende theologen van Dowaai en Leuven, waaronder de rigoristische Jacobus Jansonius, die ook al het door Lessius in Leuven verspreide molinisme bestreed. Gelukkig verklaarden aartsbisschop Mathias van den Hove van Mechelen en bisschop Jan van Malderen van Antwerpen in 1619 "dat de hele onderneming van Cobergher ondanks alle contestatie volledig in overeenstemming was met het burgerlijk recht, met het kerkelijk recht en met de pauselijke voorschriften".

De vertaling was beslist een zware klus want de gedachten van voor- en tegenstanders van de interest zijn in een laat-scholastiek jargon verwoord.

De vele vaktermen zorgden voor bijkomende problemen. De vertalers N. Golvers en T. Van Houdt konden niet steunen op vroegere vertalingen, gewoon omdat die niet bestaan. Wel konden ze rekenen op de medewerking van L. Bouckaert, W. Evenepoel, P. Soetaert en J. IJsewijn.

De lezer maakt niet alleen kennis met de argumenten pro en contra de Bergen, meer bepaald de interest die ze vragen, maar ook met de manier om de argumenten te verwoorden en in stellingen te formuleren. De lezer dreigt inderdaad verstrikt te raken "in het dichte web van redeneringen en redenaties". Gelukkig dient de "Gang van het betoog" opgesteld door T. Van Houdt als een zeer functionele leidraad bij de lectuur van de vertaalde teksten en is er ook een uitgebreid voetnotenapparaat.

De auteurs verdienen werkelijk alle lof voor hun prestatie. Het is bijzonder leerzaam in de vertaalde bron (voorlopig slechts gedeeltelijk) rechtstreeks kennis te kunnen maken met de gedachtenwereld van een uitermate begaafde persoon als Lessius, over een probleem dat, weliswaar in gewijzigde vorm, telkens weer opduikt. Door de teloorgang van de kennis van het Latijn dreigen vele waardevolle historische teksten voor altijd gesloten te blijven. Het voorkomen van dergelijk cultuurverlies is een zeer dringende opgave. We durven suggereren dat het NFWO minstens een paar zeer bekwame latinisten van het type Golvers en Van Houdt in vaste dienst zou nemen om een selectie van de historisch meest invloedrijke teksten in een van de moderne talen om te zetten en ze aldus voor de huidige generatie en het nageslacht te bewaren. Het is nog niet te laat, maar het is wel hoog tijd want grote latinisten worden zeldzamer.

M. CLOET

C. VAN DE WIEL, *Onderwijsdocumenten uit de 19de eeuw.* (Archief- en Bibliotheekwezen in België, Inventarissen VIII), Brussel, 1991.

Deze publikatie bevat de inventaris van de onderwijsdocumenten uit de 19de eeuw die bewaard zijn in het aartsbisschoppelijk archief te Mechelen, waarvan C. Van de Wiel archivaris is.

De inventaris is alleen een opsomming en geeft verder geen informatie of beschrijving van de stukken, die in zes onderdelen gegroepeerd zijn, nl. :

- a) lager onderwijs
- b) middelbaar, technisch en normaalonderwijs
- c) onderwijsnetten en reglementen
- d) documenten i.v.m. de onderwijswetgeving van 1879, 1884 en 1895
- e) gedrukte werken
- f) geschreven en gedrukte catechismussen.

Het werk sluit met een index op persoons- en plaatsnamen en een zakenregister. De drie indices hebben alleen betrekking op de inhoud van de onderdelen a) t.e.m. d). In de personenindex worden de betrokken figuren soms summier gesitueerd via de aanduiding van hun functie (aartsbisschop, minister, inspecteur...).

De inventaris bevat documenten i.v.m. schoolwetgeving, reglementen, de oprichting van scholen, loonschalen, inspecties, programma's, omzendbrieven, briefwisseling en verslagen allerhande. In tegenstelling tot wat de titel zegt, zijn er ook documenten bij uit het begin van de 20ste eeuw (vóór 1914).

Onderdeel f) bevat geschreven en gedrukte catechismussen, gaande van de 16de t.e.m. de 20ste eeuw en vermeldt ook heel wat publikaties die de inhoud van de catechismussen verklaren.

C. Van de Wiel wijst er op dat er ook nog materiaal i.v.m. het onderwijs te vinden is in andere fondsen van het Mechels archief, nl. :

- de Acta Mechliniensa
- het fonds van de aartsbisschoppen
- de stukken van de afzonderlijke kloostergemeenschappen die met het onderwijs bezig waren.

Tenslotte is er ook in de gepubliceerde verslagen van de vergaderingen van de Belgische bisschoppen één en ander te rapen. Zie daarvoor A. Simon, *Réunions des évêques de Belgique 1830-1867 en 1868-1883* : deze werken dateren uit 1960 en 1961 en zijn de nummers 10 en 17 in de reeks van het Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis (I.C.H.G.). Het werk van A. Simon werd voor de 19de eeuw voltooid door Jan Art in *Les réunions des évêques de Belgique (1884-1900) vues à travers les archives de la Nonciature de Bruxelles* verschenen in het *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, 51 (1981) 197-349.

Hoe summier de inventaris ook is, het is een erg bruikbaar instrument voor allen die met de geschiedenis van het onderwijs bezig willen zijn.

L. VALCKE

J.G.J. VAN BOOMA en J.L. VAN DER GOUW, *Communio et mater fidelium - Acta des Konsistoriums der niederländischen reformierten Flüchtlingsgemeinde in Wesel, 1573-1582.* Rheinland-Verlag GmbH Köln-Eburon, Uitg. Delft, 1991, 696 blz.

Het initiatief van de "Evangelischen Kirchengemeinde Wesel" om t.g.v. haar 450ste verjaardag aan twee Nederlandse (kerk)historici de opdracht te geven de kerkeraadsacta van de Nederlandse gereformeerde vluchtelingengemeente in haar stad over de jaren 1573-1582 voor publicatie te bewerken, kan alleen maar worden toegejuicht. Uitgegeven in de reeks "Schriftenreihe des Vereins für Rheinische Kirchengeschichte" onder het nummer 103, zijn de aantekeningen van dit consistorium - naast de reeds eerder gepubliceerde notulen van de Nederlandse refugeegemeente te Keulen (H.Q. Jansen en J.J. van Toorenenbergen), Londen (A.A. van Schelven en A. Kuyper) en Frankfurt am Main (H. Meinert en W. Dahmer) - een welkome aanvulling tot onze kennis van het interne leven der oudste Nederlandse gereformeerde gemeenten uit de vroegste tijd van haar geschiedenis. Daarbij verschaffen deze acta ons een kijk op de 16de-eeuwse Duits-Nederlandse (Vlaamse) relaties en op het maatschappelijk actief zijn van het plaatselijk consistorie

binnen de kerkgemeentelijke grenzen zonder dat dit in een dienstverleningsbedrijf vervalt.

Ter inleiding van de eigenlijke acta schetsen de bewerkers de vorming van de emigrantengemeenten in de gebieden Jülich en Kleef, waarin vooral de stichting van en de structuur binnen de Wezelse nederlandstalige kerk-gemeenschap - naast die van de Waalse vluchtelingen - aan bod komt. Zo wordt vanuit de kerkeradsprotocollen het ontstaan en de groei van verschillende zijden belicht : het zuiver religieuze moment, de ontwikkeling van de "gemeente", de spanningen op theologisch vlak en de strijd over de interpretatie van enkele geloofspunten. Maar ook haar betekenis voor het culturele en economische leven in het nieuwe vaderland, hun onderlinge betrekkingen en haar betekenis als gereformeerde gemeenschap en de banden met het oude vaderland. Deze introductie tot de eigenlijke bronnenuitgave wordt afgerond met niet minder dan 49 bijlagen, vnl. desbetreffende hertogelijke en magistraatsverordeningen, brieven en stadsprotocollen.

De bronnenuitgave van J.G.J. van Booma en J.L. van der Gouw is een publicatie van de consistorie-acta zoals ze destijds in "Kladboeken" (een registerserie van minuten en goedgekeurde ontwerpen) vrij vluchtig opgetekend werden. Beide notulenboeken (resp. van 11 sept. 1573 - 11 juli 1575 en van 13 juli 1575 - 28 maart 1582), Gefach 72, nrs. 1 en 2 van het "Archiv der Evangelischen Kirchengemeinde Wesel", verwijzen naar de lopende gang van zaken welke tijdens de vergaderingen van de ouderlingen, die meestal op maandag plaats vond, getroffen werden. Ze bevatten de consistoriale eindbesluiten en de refererende ontwerpen voor de te versturen documenten, brieven en kerkelijke attestaties.

De aanvangsdatum van deze "Protokollbände" wijst echter niet op het prille ontstaan van een nederlandstalige gemeenschap in exiel in deze stad. Reeds in 1554 waren ballingen uit Engeland - Vlamingen, Engelsen en Walen - in Wesel aangekomen. Dit in tegenstelling tot de immigratie na 1578, toen het in hoofdzaak een Nederlandse volksgroep betrof, vnl. uit de Zuidelijke Nederlanden, maar ook uit Friesland en Groningen niettegenstaande hun verbondenheid met de Nederlandse Generaliteit.

Over de vestiging van deze eerste merkwaardige groep - Engländer genoemd - zijn slechts enkele fragmenten bekend. Niet onbelangrijk echter is het feit dat ze uit Engeland hun Confessio meegebracht hadden, die sterk anti-luthers was, dat ze als gemeenschap een (clandestiene) belijdenskerk (calvinistisch) vormden binnen de Weseler Volkskirche én voor haar ziekentroost en catechisatie een predikant had : Johannes Lippius (Lips), een Vlaming uit Eeklo, die in oktober 1568 het Convent van Wesel en in 1571 de Synode te Emden bijwoonde. Ook de uit Cassel afkomstige Dathenus, één van de grondleggers van de gereformeerde kerk in de Nederlanden, was er eind de jaren zestig predikant.

Maar van een eigenlijke vestiging van gereformeerde Nederlandse vluchtelingen - naast de reeds eerder bloeiende Waalse gemeente - is pas sprake na het Convent van Wesel (oktober 1568). Het is overigens tijdens deze kerkelijke samenkomst - die de basis heeft gelegd van de gereformeerde kerkorganisatie in de Nederlanden ! - dat op de wenselijkheid van een kerkdiscipline gewezen werd. Een wenselijkheid die in de algemene Nationale

Synode van Emden (4-14 oktober 1571) tot verplichting geproclameerd werd, geldend voor de verstrooide gemeenten in de Nederlanden, Engeland, Oostfriesland, aan de Neder-Rijn en in de Palts. Maar het naleven van alle te Emden genomen beslissingen inzake bestuur, ordening der ceremoniën, belijdenis en bediening van de sacramenten, was niet zo evident. Zo was de Vlaamse kerk te Wesel voor ceremoniën en sacramenten (Doopsel en H. Avondmaal) nog steeds afhankelijk van de Stadskerk en aangewezen op de Stadspredikant voor de viermaal per jaar het Heilig Avondmaal voorafgaande vermaningen. Dit waren dan slechts voor de vreemdelingen gehouden erediensten, afwisselend in de Grote of Willibrordkerk en de Matena- of St.-Antoniuskerk. De hoofdoorzaak van dit afzonderlijk kerken lag immers hierin : men hoorde bij de "Stadtpharre" (ecclesia) als men binnen haar grenzen als gedoopte christen woonde (Lutheranen hielden alle gedoopten voor gelovigen) ; terwijl men van de gereformeerde gemeente (ecclesiola) pas volwaardig lid was na een openbare geloofsbelijdenis of voorlegging van een attestatie. Deze separate situatie eindigde pas in 1578 toen de gereformeerde "Nederduytschen" officieel tot de Synode toetraden en dus zelfstandig konden optreden. Hierin wordt precies de betekenis van het ambt der ouderlingen bevestigd en mede het belang van hun verkiezing ; temeer daar de Nederlandse vluchtelingen tot 1578 - toen de immigratie haar hoogtepunt bereikte - officieel geen "leraar" mochten hebben. Hier blijkt m.i. wel zeer duidelijk de betekenis van deze gemeente als instrument van de nationale en religieuze bundeling in de diaspora. En dit verklaart tevens de zeer grote bezorgdheid voor de caritatieve functies (ziektenroost, wezen...).

Uit de kerkeraadsprotocolen blijkt immers dat ondanks een zekere materiële welvaart onder de vluchtelingen het armenprobleem toch zeer netelig bleef. Vaak schreef Wesel aan andere vluchtelingengemeenten (Hamburg, Keulen, Aken, Alpen, Bitburg) om collecten voor hun armen te organiseren. Soms zijn het algemene bedelbrieven (7 dec. 1579), maar ook heel persoonlijke, waarin aan edelen uit de omgeving hulp gevraagd werd (12 nov. 1577). Voorts toonde de gemeente ook bezorgdheid voor het onderricht aan de kinderen en beschikte blijkbaar over een school.

Anderzijds treft men in de acta de vele discussies aan over wederdopers, vragen over doopformules en gesprekken van ouderlingen met twijfelende broeders ; maar ook veel vermaningen en bestraffingen die bij gelegenheid tot excommunicatie leidden. Daaruit schijnt een zeer nadrukkelijke kerkbezorgdheid die wijst op de door Johannes Calvijn sterk betoonde noodwendigheid van de "Heilige Wandel", volgens de Bijbel als goddelijke rechtscodificatie.

Dat Wesel ook een zeer actieve gemeente was bewijzen de talrijke uitnodigingen voor de vele classisvergaderingen die door haar verzonden werden. Als "christeliche gemeyne ende heerlicke herberge veler godtfruchtigen" (brief uit Wesel aan de Prov. Synode Dordrecht, 1574) was ze immers de spil van de Classis Land van Kleef ! Hier werden ook de broeders opgeleid en als proponent uitgezonden naar de omliggende gemeenten in het gebied aan de Neder-Rijn.

Mede dank zij het feit dat de vestiging van Noord- en Zuidnederlanders te

Wesel tot stand kwam met instemming van de overheid, was het hun mogelijk om vrij spoedig een plaats te veroveren in het economisch leven. Zodra deze inwijkelingen er zich gevestigd hadden nam de textielindustrie een snelle vlucht. Menig wevermeester, lakenkoopman of ondernemer, zoals de koopman en bombazijnwever Andries van der Straeten, de lakenhandelaars Aelbert Pieterszoon Maes en Steven Wouters, e.a., hebben daartoe bijgedragen.

Uiteindelijk integreerde deze "Nederduyts"-talige gemeenschap volledig in het nieuwe vaderland. Dit is overigens te merken aan de reeds veelvuldig voorkomende invloed van de Duitse taal in de notulen aan het einde van het tweede protocolboek. Trouwens vier jaar later, in 1586, werd ook de Duitse Stadskerk gereformeerd en verenigd met de vluchtelingengemeente.

Een laatste sectie van deze bronnenpublicatie - een twaalfstal illustraties voorafgaand - bundelt de in 1583, t.b.v. het consistorie opgestelde na te leven kerkelijke voorschriften en de door beide bewerkers aangeboden hulpmiddelen : een verklarende woordenlijst, een lijst van genotuleerde brieven, een tabel van de door de kerkeraad verleende attestaties en een register op zowel persoons- en geografische namen als op trefwoorden die in de teksteditie voorkomen.

De keuze om in de index naar notuleringsdata te verwijzen in plaats van naar pagina's levert soms nogal wat zoekwerk op. Temeer daar de aanwijzingen niet steeds alfabetisch-lexicografisch voorkomen, maar in sommige gevallen als alfabetisch-fonetisch (bijv. Zeeland en Zevenaar moeten gezocht worden onder de letter S) en de verwijzing naar documenten (brieven, consistorieverordeningen) voorkomt in een datumverbinding zoals 17/24-5-74 wat duidt op : te vinden tussen de notulering van de kerkeraadszitting van 17 en van 24 mei 1574 (gesitueerd tussen de blz. 177-181).

Niettegenstaande deze opmerking en enkele kanttekeningen (o.a. Nukeercke moet zijn Nukerke en niet Nieuwkerke ; "Krankenbesuch" dd. 28-6-76 is onvindbaar...) is het een uitmuntende uitgave, waardoor een grote dienst aan de (kerk)historici bewezen is.

D. VAN DER BAUWHEDE

A. VAN DEN ABEELE en M. CATRY, Makelaars en handelaars. Van nering der makelaars naar Kamer van Koophandel in het XVIIIde-eeuwse Brugge. Brugge, Kamer voor Handel en Nijverheid voor het Noorden van West-Vlaanderen, 1992, 208 blz., ill., 950 fr.

In de uitzonderlijke bloei van de handelsstad Brugge in de late middeleeuwen is de bijdrage van de plaatselijke makelaars van bijzondere betekenis geweest. Hun rol als bemiddelaars in handelstransacties tussen de vreemde kooplui, veelal in combinatie met het verstrekken van logement als hoteliers, werd indringend bestudeerd en is ruim bekend. Wat ze nog betekenden in het handelsleven op kleinere schaal in het Brugge van de nieuwe tijd bleef tot hertoe meer in de schaduw. Hun optreden was nochtans van kapi-

taal belang voor de heropbloei van het commerciële leven in Brugge en Vlaanderen in de tweede helft van de 17de en in de 18de eeuw. Essentieel hiervoor was de omvorming van de verstarde middeleeuwse makelaarsnering in een moderne koophandelskamer.

Belangrijke data in dit omvormingsproces waren 1665 en 1667. Op deze laatste datum - eigenlijk had het op de eerste moeten zijn, zoals hierna zal blijken - gaat de huidige Kamer voor Handel en Nijverheid voor het Noorden van West-Vlaanderen met zetel te Brugge, terug voor de viering van haar 325-jarig bestaan in 1992. Bij deze gelegenheid schreef ons verdienstelijk medebestuurslid van het Genootschap Andries Van den Abeele in een mum van tijd en met de hulp van de jonge historicus Michaël Catry een boek over de Brugse makelaars en handelaars en in het bijzonder over de boeiende episode van de overgang van de middeleeuwse corporatieve instelling naar de moderne dynamische handelaarsvereniging.

Hoewel het misschien oorspronkelijk de bedoeling was de hele geschiedenis van de Brugse Kamer van Koophandel te beschrijven, hebben de auteurs moeten zwichten voor de overmacht aan nog niet ontgonnen archiefmateriaal, en hebben ze wijselijk de keuze gemaakt hun studie tot de ontstaansfase te beperken maar deze dan ook diepgaand te behandelen. Tot hertoe ontbrak immers een duidelijk inzicht in de precieze omstandigheden van de hervorming van 1665 en de verhouding tot de in 1667 opgerichte Koninklijke Kamer van Koophandel. Na het sluiten van de vredesverdragen van Munster (1648) en van de Pyreneeën (1659) werd de zeehavenfunctie voor de Zuidelijke Nederlanden meer dan ooit toebedeeld aan Oostende. Om te beletten dat de rol van Brugge tot een loutere doorvoerhaven zou vervallen bewerkten de plaatselijke handelaars in 1665 de bouw van een nieuwe handelskom, de oprichting van een nieuwe handelsbeurs, en het opentrekken van het oude makelaarsgilde door de opname van handelaars tot een "Caemere van negotie ende commercie" met arbitragerecht in handelszaken. Heel interessant is hier de ontleding van de achtergronden van deze hervorming, die toelaat te besluiten dat het in de praktijk om een machtsgreep ging van ambitieuze nieuwelingen. Opmerkelijk hierbij was de groep van gefortuneerde Spanje-handelaars.

Een andere machtsgreep, of toch een poging tot, kwam in 1667 van de centrale overheid en bestond in het oprichten van de vermelde Koninklijke Kamer, duidelijk met de bedoeling het lokale Brugse initiatief te overstijgen en aldus uit te schakelen. Voorzitter was Marc-Albert Arazola de Ognate, de man die Brugge het bekende visserijprivilegie bezorgde - een privilege dat de Engelse vorst niet zonder eigenbelang verleende, zo blijkt hier. De Brugse Kamer stelde zich echter sterk teweer en haalde het uiteindelijk, mede dank zij het gebrek aan medewerking van de andere grote steden aan het koninklijke initiatief. Het centralisme van de overheid was nog niet sterk genoeg en moest het afleggen tegen het doorwerkende particularisme van de oude handelssteden, zo stellen de auteurs.

Anderzijds belette dit in Brugge geenszins het aannemen van nieuwe werkingsvormen door de commerciële middens, decennia vroeger dan in andere steden. Deze vergelijking met andere steden wordt evenwel in het boek enkel geponereerd, niet uitgewerkt. Het gebrachte verhaal scherpt in-

derdaad de honger naar een ruimer perspectief en naar de verdere rol van de Brugse handelskamer in de evolutie van de economie in onze gewesten : het verzet tegen de protectionistische plannen van Bergeyck op het einde van de 17de eeuw ; het falen van de poging om de zetel van de Oostendse Compagnie te worden in 1723 ; de groeiende inbreng van de Brugse kamer in de grote economische initiatieven van de 18de eeuw op provinciaal en nationaal vlak, enz. Het feit dat in de jaren 1665-1667 voor dit alles de basis werd gelegd, maakt meteen het belang van de voorliggende studie uit.

Het tweede deel van het boek bestaat uit een uitgave van de lijst van de leden van 1281 tot 1795 en van de besturen van 1340 tot 1791. Er zijn slechts voor de periode vanaf 1501 ledenregisters bewaard. Voor de voorafgaande 220 jaar hebben de auteurs zelf de lijst samengesteld uit diverse bronnen, voornamelijk de lijsten van gijzelaars en van militieplichtigen, de stadsrekeningen en de wetsvernieuwingen. Dit is een hachelijke onderneming, vooral uit het oogpunt van volledigheid en nauwkeurigheid, maar een noodzakelijke eerste stap voor verder onderzoek. Op die manier is een bestand van 3000 namen opgebouwd. De fluctuaties in dit ledenbestand geven een directe aanzet tot interpretatie vanuit de economische evolutie, maar dit wordt - zoals het m.i. hoort in een bronnenuitgave - grotendeels aan andere historici overgelaten.

De reeds vermelde wetsvernieuwingen, waarin ook de jaarlijks vernieuwde "eden" of bestuurscolleges van de ambachten zijn opgenomen, geven ook de besturen van de makelaarsnering. Ze lopen vanaf 1363, maar vertonen een aantal lacunes, voornamelijk door het verlies van registers (1375-1396 en 1444-1467) en door het niet invullen van de makelaarseden in bepaalde jaren. Dit laatste euvel valt frequent voor op het einde van de 16de en in de eerste decennia van de 17de eeuw, en zeer frequent vanaf 1670 tot 1795. De leemten werden, waar mogelijk, opgevuld uit andere bronnen. De evolutie na 1670 heeft echter geen vergetelheid of verlies van informatie als oorzaak, maar een langer in functie blijven van het zetelende bestuur, een gevolg van de omvorming van 1665 (zie hoger) waardoor men zich blijkbaar niet meer aan de oude ambachtsregels gebonden achtte.

In verband met de eden van 1366 en 1372, waarbij een afwijkende samenstelling vermeld is zoals gepubliceerd in A. Schouteet, *Regesten op de oorkonden van het Stadsarchief van Brugge, dl. 3, 1340-1384*, Brugge, 1979, p. 188-190, nr. 493, en p. 228-229, nr. 603, moet hier het volgende opgemerkt worden. De eed van 7 maart 1366 is op één lid na dezelfde als die van 1367. De oorkonde waaruit hij geput is vermeldt trouwens de schepenen, raadsleden, hoofdmannen en ambachtsdekens van 1367. Wellicht heeft de kopiist van het cartularium ofwel de oorkonder zelf een verkeerd jaartal gebruikt. Ook in het geval van 1372 is er twijfel : in de datering van de betreffende oorkonde is het cijfer 2 van het jaartal, gezien het ontbreken van het betreffende tekstfragment, door de maker van het regest zelf aangevuld (op welke grond ?).

Bij de opstelling van de bestuurslijsten hebben de auteurs gebruik kunnen maken van de in het Stadsarchief overgeschreven - maar verder nog niet voor wetenschappelijke uitgave klaargemaakte - inschrijvingen in de registers van de wetsvernieuwingen. Ze hebben zich bij de uitgave ook gehou-

den aan het stramien gebruikt voor de uitgave van de eden van de schoenmakers, timmerlieden en schrijnwerkers (A. Vandewalle, m.m.v. J. De Groote, J. D'hondt en P. Vandermeersch, *Brugse ambachten in documenten. De schoenmakers, timmerlieden en schrijnwerkers (14de- 18de eeuw)*, Brugge, 1985). Dit was een gelukkige keuze met het oog op de noodzakelijke uniformiteit bij de hopelijk nog te verwezenlijken volledige uitgave van deze bronnen. Verklarende toelichting over de bestuursfuncties is in het voorliggende boek evenwel niet aanwezig.

Het boek is bijzonder mooi uitgegeven, in een lay-out van een bekend Brugs graficus. Tal van aantrekkelijke en goed gekozen illustraties ondersteunen de tekst. Enkele zijn nieuw of weinig bekend, zoals bv. de plattegrond van de eigendommen in de Vlamingdam (p. 55), of het portret van Arazola (p. 64). Van andere illustraties is het verband met de makelaars of met de handel eerder ver te zoeken, zoals bv. het schilderij met de Burg (p. 9), of de foto van de Jezuïetenkerk (p. 57). Een afbeelding van de vermelde gedenksteen voor de makelaarskapel (p. 22) ontbreekt. De fraaie en kleurrijke omslagillustratie met de schilddragende engel en het wapen van de makelaars verwijst uiteraard rechtstreeks naar het onderwerp van het boek, maar heeft het nadeel eerder de sfeer van de oude nering en van verstarring op te roepen dan de dynamische handelsgeest die het boek juist in de verf wil zetten. Verder zijn alle hulpmiddelen aanwezig voor een vlotte en deskundige raadpleging zoals résumés in het Frans, Engels, Duits en Spaans, een bibliografie van bronnen en werken, en persoonsnamenregisters op elk van beide delen. Een intekenlijst sluit dit verzorgde jubileumboek af.

A. VANDEWALLE

KRONIEK

PERSONALIA

Nieuwe voorzitter. - In de bestuursvergadering van 6 oktober werd dr. Luc Devliegher, na het ontslag van kanunnik B. Janssens de Bisthoven als voorzitter, tot nieuwe voorzitter van het Genootschap voor Geschiedenis verkozen. B. Janssens de Bisthoven heeft het Genootschap sinds 1979 geleid. Tijdens zijn bestuursperiode werd het 150-jarig bestaan van onze vereniging gevierd en verschenen naar aanleiding daarvan twee boeken : S. Vrielinck en R. Van Eenoo, *IJveren voor geschiedenis. 150 jaar Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge* en A. Schouteet, *Honderdvijftig jaar Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge. Analytische inhoud en registers 1839-1988*. In 1982 zag de nieuwe reeks "Vlaamse Historische Studies" het licht, die nu reeds zeven nummers telt.

De eerste aflevering van jg. 1993 wordt opgedragen aan de voormalige voorzitter en zal o.m. zijn biografie en bibliografie bevatten.

Voorzitter Provinciale Adviescommissie. - Op 21 maart werd ons bestuurslid dr. J. Mertens verkozen tot voorzitter van de Provinciale Adviescommissie voor Geschiedenis en Volkskunde.

L. Devliegher 65. - Onze nieuwe voorzitter sloot zijn loopbaan als werkleider bij de Provinciale Dienst voor Cultuur af op 15 oktober, uitgerekend op de dag waarop zijn boek *Landelijk en ambachtelijk leven. Het Provinciaal Museum van het Bulskampveld te Beernem* verscheen.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Licentiaatsverhandelingen Geschiedenis betreffende het oude graafschap Vlaanderen en de provincies West- en Oost-Vlaanderen.

Katholieke Universiteit Leuven (1992)

CALLIAU Hadewich, *"Soo geluckigh als een beggijn"*. *Het Begijnhof Onze-Lieve-Vrouw-ter-Hooie te Gent 1584-1792* (Cloet).

NACHTERGAELE Helena, *De rekeningen van het Onze-Lieve-Vrouwe-hospitaal te Oudenaarde (1550-1587). Een financiële studie* (Van Buyten).

M. Cloet

Rijksuniversiteit Gent (1992)

BOUDENS Hildegarde, *"Achter slot en grendel"*. *Internering bij de Brugse Alexianen (Cellebroeders) op het einde van het Ancien Régime* (Soly).

CARDON Dominique, *Archeologisch onderzoek in het noordelijk deel van de gemeente Lochristi (Oost-Vlaanderen) : prospectie, analyse, synthese* (Bourgeois).

CARNEWAL Bart, *Collaboratie van professoren en assistenten aan de Rijksuniversiteit Gent tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Art).

COOLS Carl, *Met raad en daad ? Een doorkijk op een landelijke elite. Adel in de Rijksse kasselrij op het einde van de vijftiende eeuw* (Prevenier).

DE GRAEVE Bernard, *De organisatie, de rekrutering en een sociale stratificatie van de gendarmerie in het Schelde-departement tijdens de Franse overheersing, 1795-1814* (Van Eenoo).

DE VOS Wouter, *De weerslag van de mobilisatie in de Gentse pers, 27 september 1938-10 mei 1940* (Van Eenoo).

GERMONPRE Siska, *De oorlogsjaren 1940-'44 aan de R.U.G., Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, sectie Geschiedenis* (Balthazar).

GHIJS Johan, *Een socio-demografische studie van het vissersmilieu. Nieuwpoort en Adinkerke (De Panne), 1750-1850* (Vandenbroeke).

JANSSENS Tom, *Het wegennet in Oost-Vlaanderen, 1830-1914. Studie van het wegennet in Oost-Vlaanderen vanuit de gehele nationale verkeersinfrastructuur* (Hannes).

KARAGIANNIS Evangelos, *De functionarissen bij de Raad van Vlaanderen (1477-1492). Een onderzoek naar de sociale invloeden bij de samenstelling van de Raad* (Prevenier).

KLUYSSSE Krist, *De Zeewacht. Houding van een regionale krant tegenover de voornaamste politieke en sociaal-economische processen tijdens het Interbellum* (Van Eenoo).

LAUREYS Dirk, *De reformatie in het Brugse Vrije (1566-'76)* (Baelde).

PAPIN Kristof, *"Van onprofitelicken en ledegaers". Mobiliteit en immobiliteit : de stedelijke bevolking binnen de instellingen van Sint-Winoksbergen tijdens de Bourgondische periode* (Prevenier).

SIMONS Jean-Luc, *De functionarissen bij de Raad van Vlaanderen (1467-1476). Een onderzoek naar de sociale invloeden bij de samenstelling van de Raad* (Prevenier).

VAN ACKER Jeroen, *De evolutie van de bezitsverhoudingen in een Oostvlaamse plattelandsgemeente : Lotenhulle 1835-1928* (De Belder).

VAN BOVEN Anja, *Het profiel van de Gentse geschiedenisstudent (1945-1990)* (François).

VAN DER HAEGEN Guy, *Archeologische prospectie van de gemeente Aalter* (Bourgeois).

VANDEWALLE Isolde, *In naam van de onrust. Een onderzoek naar de organisatie van de Gentse gemeentepolitie 1848-1914* (Balthazar).

VAN GANSBEKE Dominique, *Het Liberalisme in het arrondissement Oudenaarde van 1918 tot 1932. Bijdrage tot de geschiedenis van de Liberale Partij* (Van Eenoo).

VERFAILLIE Anne Lies, *Profiel van de bejaarden te Roeselare (1847-1930)* (Vandenbroeke).

WEYNS Francis, *De tussenoorlogse IJzerbedevaarten (1920-1939). Een onderzoek naar de politieke symboliek en de mythevorming* (Art).

Doctoraat :

VANSCHOENBEEK Guy, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen, "le monde socialiste gantois" en de Gentse socialisten vóór de Eerste Wereldoorlog* (Balthazar).

M. Ryckaert

Verbond voor Heemkunde. - In aansluiting op de kronieknota in jg. 1991, p. 258-259 "Vijftig jaar Verbond voor Heemkunde" door L.v.B., signaleren we dat afl. 6 van jg. 45 (1991) van het tijdschrift *Ons Heem* volledig gewijd is aan de "pionierstijd van de heemkundige werking in Vlaanderen". Hoofdredacteur Jan Gerits heeft in een aantal bijdragen uitvoerig de vroegste geschiedenis en de "medespelers" beschreven. Onder de pioniers van het Verbond vermelden we hier o.m. dr. A. Janssens de Bisthoven, dr. E. Dhanens, D. Verstraete en wijlen M. Van Coppennolle.

Colloquium van de Monumental Brass Society met tentoonstelling *Levende doden*. - In het weekend van 4-6 september 1992 werd in Brugge een colloquium georganiseerd door de Engelse *Monumental Brass Society* (MBS). Dat gebeurde niet zomaar toevallig. Tot de 17de eeuw was de Zwinstad een belangrijk productiecentrum van gegraveerde koperen grafplaten, die over heel Noord- en West-Europa werden verspreid. Voorbeelden daarvan zijn aangetroffen in Polen en Noord-Duitsland, in Denemarken en West-Engeland, tot in Portugal en Spanje. Eén van de pioniers van de studie van middeleeuwse grafplaten was de Engelsman James Weale. Die belangstelling was de reden van zijn komst naar Vlaanderen, waar hij van 1855 tot 1878 in Brugge verbleef. Dat vormde een argument te meer voor de MBS om precies hierheen te komen. Hun aanwezigheid vrijdagavond 4 september bij de onthulling van de vernieuwde (koperen) gedenkplaat aan de voormalige woning van Weale op de hoek van de Sint-Clarastraat 1 was dan ook bijzonder zinvol.

Het colloquium had plaats op zaterdagmorgen in het Provinciaal Hof op de Markt. Bij de spijtige afwezigheid van voorzitter John Page-Phillips werden de sprekers ingeleid door dr. Malcolm Norris, auteur van o.a. *Monumental Brasses* (2 dln., Londen, 1978). Achtereenvolgens spraken Lori van Biervliet over *James Weale in the context of the English colony in Bruges*, vervolgens Ronald van Belle over *Incised Slabs and Brasses of West Flanders* en tenslotte handelde Ludovic Nijs over *Some unknown slabs of the Tournai School*. Van Belle gaf inlichtingen over recente vondsten van oude grafplaten en duidde op het belang van de studie ervan voor de kennis van de kostuumgeschiedenis, de genealogie en de heraldiek, alsook voor de volkscultuur. Dr. Nijs wees op de invloed van de graveerkunst van grafplaten op de schilderkunst en omgekeerd en weidde uit over de rijkdom aan Doornikse grafplaten in Noord-Frankrijk. 's Namiddags en 's anderendaags werden

onder de leiding van Ronald van Belle enkele musea en kerken bezocht met merkwaardige voorbeelden van oude koperen en stenen grafplaten.

Met het colloquium ging de opening gepaard van een veertiendaagse tentoonstelling in het Provinciaal Hof onder de titel *Levende Doden* (4-20 september). Bij die gelegenheid wees provinciegouverneur O. Vanneste terecht op de eeuwenlange hechte banden tussen Engeland en Brugge. Dr. Malcolm Norris, ondervoorzitter van MBS, gaf nadere toelichting over het belang van Brugge als middeleeuws productiecentrum van koperen grafplaten. De expositie werd door Ronald van Belle ingericht en toonde ongeveer 50 wrijffplaten van Westvlaamse grafplaten van de 14de tot de 18de eeuw. Het betrof een selectie uit de ruim 300 *specimens*, die door hem in het kader van zijn licentiaatswerk werden geïnventariseerd en bestudeerd. De bezoeker werd met een indrukwekkende galerij funeraire afbeeldsels geconfronteerd. Door de verfijnde graveerkunst en de monumentaliteit kunnen de meeste van die grafplaten tot de merkwaardige kunstschatten van ons patrimonium worden gerekend. Interessant waren de plaat met uitbeelding van "de trappen van de ouderdom", bewaard in het Bellegodshuis te Ieper (nr. 48), evenals die van de kinderen Cristoffels uit Dudzele (nr. 52). Tot nog toe onbekend was het fragment van de grafsteen van een abt van de Sint-Pietersabdij te Oudenburg en de plaat van Catharina de la Coste, abdis van de Godelieveabdij te Gistel (nr. 38). Daar was ook een wrijffrent van het neogotisch grafmonument van baron Jean Bethune (+ 1894) te Marke. De meeste wrijffrenten waren door Ronald van Belle gemaakt ; enkele uit de verzameling van het Gruuthusemuseum waren van de hand van James Weale.

De tentoonstellingscatalogus door R. van Belle is ééntalig in het Engels opgesteld en wordt jammer genoeg door talrijke slordigheden ontsierd, hetgeen wellicht ten dele aan de slechte coördinatie tussen auteur en vertaler te wijten is. Zo werd *Margarete Monialis de Vlisseghem als Margaret nun from Flushing* (= Vlissingen) vertaald (nr. 1). *Schouteet werd Schauteet* (nr. 6), terwijl F. de Potter in *Poter* veranderde (nr. 9) en *niquique* verkeerdelijk voor *unicuique* staat (nr. 38). In eenzelfde notitie werd *Zwevezele* in *Zwevekerk* omgetoverd en staat de naam *Vaernewijk* driemaal anders gespeld (nr. 15). Irritant zijn niet ingevulde gegevens, zoals opmetingen (nrs. 11, 22, 28, 30, 45 en 49) of vergeten illustraties (nr. 6). De aanduiding van de vindplaats van de grafplaat mocht typografisch duidelijker uitkomen. Ons inziens is het verkeerd de originele inscripties van de grafplaten achterwege te laten (uitgez. nrs. 3, 6 en 39) en enkel de Engelse vertaling te geven, in sommige gevallen zelfs in kapitalen !

De meestal summiere bibliografische referenties zijn voor de leek en alleszins voor de Engelse lezer niet te achterhalen. Als voorbeeld ontleden we de beschrijving van item 20. Daar is sprake over *Blockeel, 1975* en *Baron Kervyn, 1876*, over *Rousseau, 1923* en *Creeny, 1884*. De bibliografie vermeldt enkel een artikel van I. Hye in *ASE* (wellicht onvindbaar in Engeland) en een werk van H. Rousseau, waarbij J. Bethune ten onrechte als medeauteur wordt vermeld. Wie kan een referentie als *BGLT, 13* oplossen (nr. 44) ? Het staat voor *Bulletin Gilde de Saint-Thomas et de Saint-Luc, dl. 13, bulletin 34 (1900)* ! Er is geen sprake van dat A. Duclos in 1865 aan de *Dagwijzer van Rond den Heerd* meewerkte (nr. 39) ; het is evident dat de bedoelde

bijdrage door Weale werd geschreven. Ook de onvolledige referentie *Weale 1906* (nr. 41) lijkt ons een misgreep. Een ernstige fout is geslopen in de beschrijving van nr. 34. Daar wordt de priester *Judocus de Clichthove* (Josse van Clichthove), gestorven in Nieuwpoort op 29 september 1494, met Judocus (Josse) Clichtove verward. Laatstgenoemde werd weliswaar geboren te Nieuwpoort in 1472 maar stierf in Chartres op 22 september 1543 (niet 1542). Hij was een geleerd theoloog en bibliothecaris aan de Sorbonne, onder wiens auteursnaam Judocus Clichtovius (niet Clichthovius) talrijke Latijnse werken zijn uitgegeven. Hij was raadgever van Briçonnet (niet Briconner), bisschop van Meaux (niet Neaux), en van Louis Guillard (niet Guillad). Over hem schreef K. Berquin, *Josse Clichtove...* (niet Clichthove). Voor zover bekend is er van hem geen grafplaat bewaard.

De manifestatie van de MBS heeft eens te meer gewezen op het belang van de middeleeuwse grafplaten en de versiering daarvan in Vlaanderen. De problemen van de precare bewaringstoestand zijn nagenoeg dezelfde gebleven als in 1859-1862 toen James Weale de stem verhef om het publiek te sensibiliseren voor het vandalisme en de veronachtzaming van dat belangwekkend patrimonium. Daarbij had hij toen ook een tentoonstelling met een selectie van zijn verzameling wrijfsels opgezet, evenals een summiere catalogus samengesteld. De publikatie van zijn grafplateninventaris waarvoor hij jarenlang het land had afgereisd en overal propaganda had gemaakt, heeft echter nooit het licht gezien. Na honderddertig jaar is er thans dankzij de inspanning van de MBS en Ronald van Belle opnieuw een belangwekkende tentoonstelling van wrijfprenen van oude grafplaten georganiseerd. Laten wij hopen dat de auteur binnen afzienbare tijd een nauwkeurige inventaris van de grafplaten in West-Vlaanderen (14de-18de eeuw) zal uitgeven en daarmee voltooiën wat Weale in 1904 (*Notes sur les lames funéraires en cuivre, conservées à Bruges*) en V. Vermeersch in 1976 (*Grafmonumenten te Brugge vóór 1578*) hebben aangevat.

L.v.B.

Postincunabelen. - In 1988 werd in de Brugse stadsbibliotheek De Biekorf een tentoonstelling van incunabelen uit deze bibliotheek gehouden ; als vervolg op dit initiatief werden thans de postincunabelen - boeken gedrukt in de periode 1501-1540 - vóór het voetlicht gebracht. Bij die gelegenheid verscheen o.l.v. Ludo Vandamme een catalogus "Europese cultuur in postincunabelen 1501-1540" waarin o.m. 54 van de 155 postincunabelen uit de stadsbibliotheek beschreven worden ; van de overige is een korte titelbeschrijving opgenomen.

De opening van de tentoonstelling vond plaats op 14 december. Hoofdarchivaris dr. A. Vandewalle sprak het welkomwoord uit en schepen H. Stevens opende de tentoonstelling. De gelegenheidstoespraak die hierna afgedrukt wordt, werd gehouden door prof. em. dr. H. Vervliet.

"In 1515 grepen te Brugge onderhandelingen plaats tussen de gevolmachtigden van Karel, prins van Castilië en heer van de Nederlanden, onze latere Keizer Karel, en een Engels gezantschap, sprekend namens Hendrik VIII. Het voorwerp

van de besprekingen was de derde voortzetting van het tienjarig Engels-Vlaams handelsakkoord. Het eerste werd afgesloten in 1496, het tweede in 1506, en nu zou men opnieuw onderhandelen voor de periode na 1516. De Nederlandse delegatie stond onder leiding van Jan van Halewijn, heer van Maldegem ; aan de Engelse ambassade was toegevoegd een jong jurist uit Londen, Thomas Morus.

Tijdens een opschorting van de onderhandelingen, in de zomer van 1515, begon hij als tijdverdrijf een fantasierijke fictie te schrijven, de Utopia. Dit meesterwerk van de Europese literatuur- en geestesgeschiedenis is opgebouwd als een raamvertelling, waarvan het kader het gastvrije huis is van een humanistische vriend, de Antwerpse stadsgriffier, Pieter Gillis, net als Morus een intimus van Erasmus. Een exotisch personage, de Portugese zee kapitein, Rafael Hythlodæus, schildert er het ongewone en ongelooflijke verhaal over een utopisch geordende maatschappij, gelegen in één der pas ontdekte eilanden.

Bij het begin van de zo incidentrijke zestiende eeuw beïnvloeden drie geschriften de wereldgeschiedenis op ingrijpende wijze : de Lof der Zotheid van Desiderius Erasmus, verschijnend vanaf 1511, de Utopia van 1516, de Lutherse tractaten vanaf 1520. Samen met de genoemde publikaties, behoort de Utopia tot de hoogtepunten van de Europese boekproductie voor de periode 1500-1540, periode die het voorwerp is van deze tentoonstelling.

Inderdaad, de historici noemen de boeken gepubliceerd gedurende deze periode post-incunabelen, daarbij aangevend dat zij volgden op de incunabelen. De incunabelen of wiegedrukken zijn de drukken gedateerd vanaf ongeveer 1450, wanneer Johan Gutenberg - misschien te Straatsburg, allicht te Mainz - het zetten met losse loden letters introduceerde, tot het einde van dezelfde vijftiende eeuw, wanneer de incunabel geacht wordt wieg en kinderjaren te zijn ontgroeid. Het onzijdig meervoud incunabula betekent in het Latijn wieg of metonymisch kindsheid. De post-incunabel is aldus het eerste volwassen produkt van de nieuwe periode in de wereldgeschiedenis, de typografische.

De huidige tentoonstelling sluit aan - zo lijkt mij - bij twee vorige kunstmanifestaties, hier te Brugge gehouden. Enkele jaren terug stelde de Brugse Stadsbibliotheek haar incunabelbezit ten toon. En tot voor twee weken kon men in het Gruuthusemuseum en de O.-L.-Vrouwekerk de prachtig geïllumineerde handschriften bewonderen uit de Librije van Lodewijk van Gruuthuse.

Een regelmatig bezoeker van de Brugse culturele manifestaties is zo in de gelegenheid nauwkeurig de produkten te vergelijken geboren op het breukvlak van onze moderne leescultuur. Tussen de twee uitersten - een prachtig versierd handschrift uit het einde van de vijftiende eeuw en het versoberde gebruikboek van het begin van de volgende eeuw - gaapt een kloof, zowel vormelijk als inhoudelijk.

Bij het handschrift sluiten zeer nauw aan de vormtaal en het onderwerp van de incunabel. Opmaak, marges, letter, papier of perkament zijn een bewuste kopie van het handschriftelijke model. Op het einde van de vijftiende eeuw is dit handschriftelijk model overigens van een bijzonder hoge

kwaliteit. De imitatie ook. Dit verklaart de aureool van kostbaarheid dat van oudsher de incunabel omringt.

Evenwel, afgezien van alle uiterlijke gelijkenissen tussen handschrift en incunabel, bezit het typografisch product een kenmerk wat het handschrift ontbeert. Bedoeld wordt de multiplicatie, de oplage. Gutenbergs procédé is voor één exemplaar niet opgewassen tegen het manuele. De grote begin-investeringen in lettersnijden, -gieten, -zetten, houtsnijden voor letrines en illustraties, drukken, papiervoorraad worden alleen terugverdiend door een voldoende grote oplage en verhoopte afzet. Problemen van deze aard waren nagenoeg totaal onbekend aan de handschriftelijke voorgangers van onze eerste vroegdrukkers en uitgevers. Slechts tergend langzaam, m.n. gedurende twee generaties, hebben deze een les geleerd in marketing, in gerichtheid op een massale lezer. Dadelijk hierover meer.

Wat betreft de verhouding incunabel vs. post-incunabel kan men stellen dat de incunabel het laatste verschijnsel is van een handschriftelijke cultuur, de post-incunabel de eerste van een typografische cultuur. En misschien is dit de gelegenheid om in te gaan op de verschillen tussen beide. Deze verschillen kan men indelen in twee categorieën : de eerste heeft betrekking op de *vorm*, de tweede op de *inhoud*.

Het eerste wat opvalt, zelfs zonder een boek te openen, is het veranderende formaat en de omvang. De incunabel is veelal, d.w.z. voor ongeveer 80 % van het aantal, een fors uitgemeten folio of quarto, d.i. ons telefoonboek-formaat of groter. Vlot lezen is er niet bij, behalve met een lezenaar. Ook de omvang, het aantal bladzijden en daarmee samenhangend de woorddichtheid, verminderen naarmate de tijd voortloopt. Rond 1480, wanneer de incunabeldruk - ten onzent geïntroduceerd in 1472 - zijn eerste bloei beleeft, omvat een boek gemiddeld een 100.000 woorden; in 1500, wanneer de post-incunabelperiode aanvangt, is dit gereduceerd tot 30.000, hetzij tot een derde. Het kleinere, meer handzame octavo-formaat verdringt langzamerhand het overwicht van de grotere formaten. Van lezenaarsboek tot gebruiksboek, zou men aforistisch kunnen stellen. Aan de basis van deze evolutie ligt de markt.

Tot hun schade moesten de eerste drukkers ondervinden dat de koopcapaciteit van het hun vertrouwde middeleeuwse lezerspubliek, gericht op liturgica en scholastica, ver ten achterbleef bij de produktieverhoging, die de nieuwe techniek impliceerde. Slechts langzaam drong het besef door dat het boek-bedrijf aan het veranderen was. Nauwelijks had men een inzicht welk een omwenteling de 20 à 30 miljoen gedrukte exemplaren betekenden, die de typografie gedurende de incunabelperiode over het beperkte aantal inwoners, of beter lezenden, van West-Europa uitstrooide. In de zestiende eeuw zal dit aantal drukexemplaren vertienvoudigen.

Een concreet voorbeeld moge dit verduidelijken. Van de in de Middeleeuwen meest gebruikte Latijnse spraakkunst, de berijmd grammatika van Alexander de Villa Dei, zijn er 228 handschriften bewaard gebleven. Misschien hebben er ooit tienmaal meer, zegge een 2000 exemplaren bestaan, dit voor twee en halve eeuw, hetzij gemiddeld 400 per halve eeuw. Daartegenover staat voor een halve eeuw incunabelperiode een 300 uitgaven, hetzij minimaal een 300.000 exemplaren ; dit is een wijziging met bijna een factor 1000.

De levensnoodzakelijke gang naar de lezer, naar het publiek, naar de markt, veroorzaakt ingrepen in het uiterlijke van het boek, ingrepen die voortleven tot op heden.

De post-incunabel heeft een titelpagina, een drukkers- en/of verkoopsadres; hij krijgt een inhoudstafel, en bij geleerde werken, achteraan een register, kenmerken die in het handschriftelijke boek of in de incunabel niet, of nauwelijks, voorkomen. De post-incunabel populariseert de paginering en introduceert de vers- of regelnummering, een uitermate dienstig hulpmiddel bij juridische of bijbeeldiscussies.

Deze typografische verworvenheden maken het exacte verwijzen naar een exacte plaats van een welbepaalde auteur mogelijk. De exacte referentie - helemaal anders dan de blote naam van een auteur of het nog vagere middeleeuwse 'ille auctor' of 'ut aiunt' of 'quidam tradunt' - is een gevolg van de algemene toegankelijkheid van hetzelfde boek en tevens een voorwaarde tot wetenschappelijke controle en kritisch voortbouwen op andermans werk - een basisvoorwaarde van de wetenschappelijke vooruitgang. Zo legt de typografie vanaf de post-incunabeltijd een band met wetenschappelijke progressie van de tijden die volgen : men denke aan Copernicus (1530), Galilei (1610-1638), Newton (1687).

De onontkoombare drang naar de lezer weegt ook op het letterbeeld. Is in 1500 de oude vertrouwde middeleeuwse gotiek nog goed voor gebruik in 98% van in de Nederlanden gedrukte uitgaven, dan is dit twintig jaar later nog slechts 50%. Rond het midden van de zestiende eeuw is de gotiek nagenoeg helemaal verdwenen uit publikaties in het Latijn of Frans; in de Germaanse talen handhaaft zij zich op een 50%. Eerst in de zeventiende eeuw ruikt ook hier de beter leesbare en meer universele romein zegevierend op.

Tegenover de introductie en aanvaarding van de romein - een importproduct uit het humanistische Italië - staat het groeiend belang van de drukken in de volkstaal. Is in het begin van de zestiende eeuw, het Latijn nog de taal van driekwart van alle uitgaven in de Nederlanden, dan daalt vanaf 1530 dit aandeel tot onder de 50%. Niet zonder reden heeft men beweerd dat de bloei en de permanentie van de moderne volkstalen na 1500 aan de typografie is te danken.

Eveneens voor de inhoud heeft de popularisering van het medium gevolgen. Wanneer men in algemene termen de inhoudelijke accenten van de Nederlandse boekproductie zou willen omschrijven, dan kan men de incunabelperiode liturgisch of kerkelijk noemen.

Samen met de uitgaven van Beda, Avicenna en Thomas van Aquino vormen de Biblia, Ritualia, Breviaria, de Missalen het zwaartepunt. De eerste twintig jaar van de zestiende eeuw zou men het predicaat humanistisch kunnen toedelen. De namen van Erasmus, Morus, Vives illustreren dit voldoende. De produktie vallend in de periode 1520-1550 kan men religieus noemen vanwege de vele publikaties voor en tegen de reformatie. De periode na 1550 ten slotte geeft een overwicht aan politieke onderwerpen : de Tachtigjarige Oorlog begint met een woordenstrijd.

In hun respectievelijke bloeiperiode nemen deze onderwerpen telkens de helft van alle publikaties voor hun rekening. De exacte wetenschappen en de recreatieve lectuur blijven gedurende geheel de beschouwde periode op een laag niveau, ongeveer een 10%.

Rondgaand in de tentoonstelling kan men in de zin van het bovenstaande aandacht hebben voor de algemene evolutie. Men kan ook blijven stilstaan bij de grote namen uit de geschiedenis van de typografie. De eerste die men hierbij kan citeren is Dirk Martens (nr. 13 : Adr. Barlandus, Dialogi XLII) ; hij is vooral bekend als eerstdrukker der Nederlanden, een eretitel die Aalst in 1472 verwierf, als latere drukker in de universiteitsstad Leuven en in de handelsmetropool Antwerpen, als vriend en uitgever van Erasmus. Deze laatste hoedanigheid deelt hij met de Baseler drukker Froben, wiens Hebreeuwse en Syriakse grammaticas hier onder nrs. 93-94 getoond worden. Dit herinnert ons aan de stichting in 1517 van het Collegium Trilingue, mede onder impuls van Erasmus en waar de drie heilige talen zouden worden bestudeerd.

Het zou niet behoorlijk zijn dit podium te verlaten zonder ook te wijzen op het Brugse aandeel. Gedurende de incunabeltijd is Brugge prominent aanwezig, zo niet in kwantiteit, dan toch in kwaliteit. Naast Joannes Brito, haar eerstdrukker, denkt men aan de namen van William Caxton, die later uitweek naar Westminster en in de Engelssprekende landen wordt geëerd als de Britse Gutenberg, en van Colard Mansion, de beschermeling van Lodewijk van Gruuthuse. Van opleiding waren zij alle drie kalligraaf ; op esthetisch vlak behoort hun produktie tot de top van de Nederlandse en Europese drukkunst.

In de zestiende eeuw is de rol van de Brugse drukkers meer bescheiden ; in de Nederlanden wordt Antwerpen de leider, althans tot in 1585, wanneer de Schelde wordt afgesloten. Brugge is aanwezig met Hubertus de Croock ; hij start in 1518 ; zijn atelier was gevestigd in de Peerdestraat in het huis De Synagoog. Van Juan Luis Vives drukte hij in 1526 de *De Subventione Pauperum* - met voor die tijd uitermate vernieuwende opvattingen over de openbare liefdadigheid. Zijn drukkerij bleef actief tot in 1577, na zijn dood, eerst onder naam van zijn weduwe, daarna onder deze van zijn leerling, Pieter de Clerck.

Ik moge hiermee deze vrij algemene beschouwingen besluiten ; zij zijn slechts bedoeld als een kleine voorzet tot de interessante tentoonstelling die De Biekorf ook dit maal wenst aan te bieden."

Literatuur :

H.D.L. VERVLIET, *Gutenberg or Diderot : printing as a factor in world history*, in *Quaerendo*, 8 (1987), p. 3-18.

Post-incunabula en hun uitgevers in de Lage Landen (ed. H.D.L. VERVLIET), Den Haag, Nijhoff, 1979.

E.L. EISENSTEIN, *The printing press as an agent of change*. Cambridge, 1979, 2 dln.

Herdenkingsbundel A.C.F. Koch. - Onder de titel *Tussen Vlaanderen en Saksen** verscheen onlangs een bundeling van artikels van de in 1990 overleden Nederlandse historicus A.C.F. Koch. Anton Carl Frederik Koch was oud-archivaris in het Nederlandse Deventer en oud-bibliothecaris van de Atheneumbibliotheek in dezelfde stad. Deze geboren Hagenaar (1923) bracht een deel van zijn jeugd in Gent door, waar hij school liep in het Sint-Barbaracollege en vervolgens geschiedenis studeerde aan de Rijksuniversiteit. Hoewel hij kort na het behalen van zijn diploma voorgoed naar Nederland terugkeerde om er zijn beroepsloopbaan in Deventer aan te vatten, bleef hij een grote belangstelling koesteren voor de geschiedenis van Vlaanderen. Samen met de plaatsnaamkundige Maurits Gysseling publiceerde hij *Diplomata belgica ante annum millesimum centesimum scripta* (Tongeren 1950), een bundeling van bijna driehonderd oorkonden uit de periode 649-1100, met betrekking tot instellingen uit het Nederlandse taalgebied. Ook het proefschrift waarop hij in 1951 aan de Gentse universiteit promoveerde, was aan een Vlaams onderwerp gewijd : *De rechterlijke organisatie van het graafschap Vlaanderen tot in de 13de eeuw* (Antwerpen/Amsterdam, 1951). Daarnaast publiceerde hij een hele reeks kortere bijdragen over het middeleeuwse Vlaanderen, waarvan er enkele nu zijn herdrukt in de bundel *Tussen Vlaanderen en Saksen*.

Eén van die bijdragen heeft als titel "Brugge's topografische ontwikkeling tot in de 12de eeuw" en verscheen oorspronkelijk in de *Handelingen* van ons Genootschap, jg. 99 (1962), blz. 5-67. Het is een typisch Koch-artikel : in een vlot en stijlvol Nederlands geschreven, getuigend van een spitse geest, kritisch, origineel en vernieuwend, soms wat te voortvarend in zijn conclusies. Het was, samen met de twee jaar eerder in *Le Moyen Age* verschenen bijdrage van A. Verhulst "Les origines et l'histoire ancienne de la ville de Bruges", de eerste studie over de vroege geschiedenis van Brugge waarbij, behalve op de traditionele geschreven bronnen, ook een beroep gedaan werd op niet-historische disciplines zoals hydrografie en bodemkunde. Zo liet Koch speciaal een aantal grondboringen uitvoeren - waarbij hij onder andere op de medewerking mocht rekenen van onze huidige voorzitter - en ging hij te rade bij een waterstaatkundig ingenieur. Zijn conclusies stonden soms mijlen ver van de toen gangbare opvattingen, bij voorbeeld voor wat de oorspronkelijke loop van de Brugse reien betreft. Naar het heet was toen niet iedereen binnen het bestuur van het *Genootschap* ervoor te vinden om dit artikel op te nemen. Dergelijke nieuwlichterij werd niet erg op prijs gesteld. Uiteindelijk besloot men het toch te publiceren, in de overtuiging dat een of ander Brugs historicus al gauw Kochs opvattingen in een vlammeende repliek zou neersabelen. Die repliek is er nooit gekomen, wel integendeel : veeleer dan dat Kochs betoog finaal tot spaanders werd gehakt, zijn een aantal elementen eruit inmiddels algemeen aanvaard, onder meer betreffende de loop van de Boterbeek en de Oude Reie. Op andere punten had Koch het niet bij het rechte eind. Zo was de grote zeepenetratie die hij uit het verloop van de hoogtelijnen in het noorden en het oosten van de binnenstad meende te kunnen aflezen en die hij met de Duinkerke-II-transgressie in verband

* *Tussen Vlaanderen en Saksen. Uit de verspreide geschriften van A.C.F. Koch (1923-1990)*. Hilversum, 1992, 320 blz.

bracht - een verrassende, aantrekkelijke en uiterst plausible hypothese - uiteindelijk niet aantoonbaar. Maar dat is pas later gebleken, vooral bij het stadsarcheologisch onderzoek dat vanaf de tweede helft van de jaren zeventig goed op gang kwam.

Al is Kochs artikel nu gedeeltelijk verouderd, toch blijft het een mijlpaal in de Brugse geschiedschrijving. Door zijn vernieuwende en kritische aanpak heeft het een verfrissend en stimulerend effect gehad op het verdere onderzoek over de topografie van het middeleeuwse Brugge.

Marc Ryckaert

Artikels van prof. A. Verhulst herdrukt. - De Britse uitgeverij Variorum brengt sinds vele jaren de reeks *Collected Studies* uit, die nu reeds bijna vierhonderd banden telt. In deze boeken wordt telkens een keur aan artikels samengebracht van een internationaal gerenommeerd geleerde. Deze artikels worden in hun oorspronkelijke vormgeving en met de oorspronkelijke paginering gereproduceerd, waardoor geen verwarring kan ontstaan als men ze wil gebruiken om er naar te verwijzen in een voetnoot of bibliografie. Dergelijke bundelingen zijn bijzonder nuttig, omdat ze een waaier van bijdragen die her en der in soms moeilijk bereikbare tijdschriften en verzamelwerken verschenen zijn, in één handzaam en verzorgd gebonden boekwerk samenbrengen.

Onder de titel *Rural and Urban Aspects of Early Medieval Northwest Europe* is zopas in deze reeks een selectie artikels verschenen van de Gentse hoogleraar Adriaan Verhulst (*Collected Studies Series* CS385, Aldershot/Brookfield, Ashgate Publishing Ltd., 1992, XII + 338 blz.). Prof. Verhulst heeft internationale faam verworven, zowel met zijn studies over de vroegmiddeleeuwse landbouw als met deze over het ontstaan en de vroegste geschiedenis van de Westeuropese steden. Wat dat laatste onderwerp betreft, is hij een waardig opvolger van Henri Pirenne, die onder andere met zijn werken over stadsgeschiedenis de Gents historische school groot maakte. Wat evenwel niet betekent dat Verhulst het altijd met de stellingen van Pirenne eens zou zijn !

Deze tweedeling tussen rurale en stadsgeschiedenis vindt men terug in de samenstelling van de bundel : acht van de herdrukte bijdragen handelen over de landbouw in de Karolingische tijd of het vroegmiddeleeuwse landelijke landschap in Vlaanderen, de zes overige zijn aan de stadsgeschiedenis gewijd. Bij deze laatste is ook het al wat oudere artikel "Les origines et l'histoire ancienne de la ville de Bruges (IXe-XIIe siècle)" dat oorspronkelijk verscheen in *Le Moyen Age* (1960). Het was de eerste studie waarin de vroegste geschiedenis van Brugge behandeld werd in het licht van de toen nieuw verworven bodemkundige inzichten over de opbouw van de Vlaamse kustvlakte tijdens de vroege middeleeuwen.

Marc Ryckaert

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

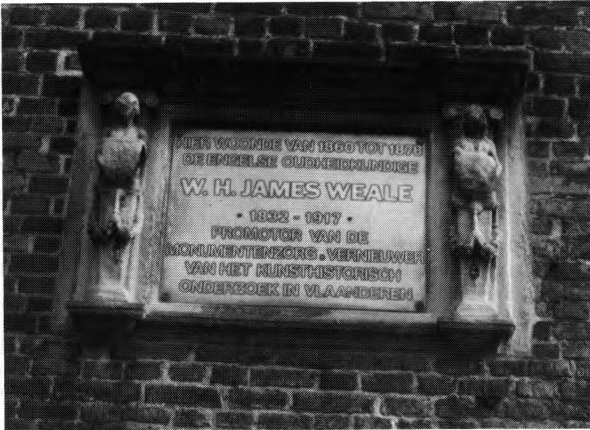
Bestuursvergaderingen. - Het bestuur van het Genootschap voor Geschiedenis vergaderde op 7 januari, 7 april en 7 juli in het Rijksarchief te Brugge en op 6 oktober in het Stadsarchief. Een beperkte bestuursvergadering vond plaats op 31 augustus teneinde de nodige maatregelen te nemen i.v.m. de gedwongen verhuizing uit het Rijksarchief. Nu vergadert het bestuur in het Brugse Stadsarchief. Daarheen werden ook het eigen archief en de uitgaven van het Genootschap overgebracht, die er trouwens tot in 1974 bewaard werden.

Jaarvergadering. - De jaarvergadering wordt stilaan traditie. Ditmaal kwam het Genootschap op 28 november 1992 bijeen in de Genuese Loge te Brugge. Na de verwelkoming door voorzitter B. Janssens de Bisthoven, bracht secretaris L. Valcke verslag uit over de werking tijdens het afgelopen jaar. Redactiesecretaris dr. A. Vandewalle overliep de Handelingen, waarna schepen H. Stevens zijn oud-leraar lic. Jacques Sabbe voorstelde, die de auteur is van "Vlaanderen in opstand, 1323-1328", het zevende deel in onze VHS. De auteur gaf een toelichting bij zijn boek, zijn levenswerk. Daarna volgde o.l.v. rijksarchivaris dr. M. Vandermaesen een aandachtig beluisterd paneelgesprek met J. Sabbe en met prof. em. dr. J. Verbruggen.

Na een dankwoord aan de leden van het paneel, deelde de voorzitter mee dat hij op de bestuursvergadering van 6 oktober ontslag had genomen en dat L. Devlieghe verkozen was tot voorzitter, de tiende sinds de stichting van het Genootschap in 1839. Deze hield dan zijn maidenspeech. Hij bracht de negen voorzitters in herinnering die het Genootschap in zijn 153-jarig bestaan gekend heeft, waarbij hij wat langer bleef stilstaan bij de 13 jaren van het voorzitterschap van zijn voorganger. Tijdens zijn ambtsperiode startte in 1982 de VHS-reeks, werd in 1987 de Geschiedenisprijs van het Gemeentekrediet bekomen en in 1989 het 150-jarig bestaan gevierd. Maar zelfs een vereniging met zulke respectabele leeftijd - het Genootschap is de oudste bestaande historische vereniging in Vlaanderen - moet blijvend vooruitzien: het tijdschrift, de speciale uitgaven, de financiës, het ledenaantal moeten door het bestuur in goede banen gehouden worden. Met een receptie, aangeboden door de Generale Bank, werd de jaarvergadering besloten.

Gedenkplaat Weale. - Op initiatief van het Genootschap voor Geschiedenis werd op 4 september op de gevel van het huis Sint-Clarastraat 1 (hoek Sint-Jorisstraat) een nieuwe koperen gedenkplaat aangebracht ter herinnering aan James Weale die het huis van 1860 tot 1878 bewoonde. De plaat werd bereidwillig uitgevoerd en geschonken door beeldhouwer Jef Claerhout. Bij de onthulling ervan werden toespraken gehouden door voorzitter B. Janssens de Bisthoven en schepen H. Stevens.

De nieuwe plaat werd aangebracht op de steen met onleesbaar geworden drietalige tekst uit 1928, maar met behoud van de gebeeldhouwde omringing. Het nieuwe opschrift luidt als volgt: "HIER WOONDE VAN 1860 TOT 1878 / DE ENGELSE OUDHEIDKUNDIGE / W.H. JAMES WEALE / 1832-

Gedenksteen J. Weale, met nieuwe koperen tekstplaat.

1917 / PROMOTOR VAN DE / MONUMENTENZORG & VERNIEUWER / VAN HET KUNSTHISTORISCH / ONDERZOEK IN VLAANDEREN”.

Over de geschiedenis van de drie gedenkstenen die de nieuwe plaat voorafgingen, kan men het artikel lezen van L. Van Biervliet en L. Devliegher, Brugge huldigt James Weale (1926-1927), bisnummer en Vlaamse kwestie, met aandeel van Michiel English, in *Biekorf*, 90 (1990), 435-448.

In het Brugse Stadsarchief. - Uit het Jaarverslag 1990 van het Stadsarchief mogen onder de talrijke aanwinsten er twee speciaal vermeld worden. Het familiearchief Moentack-Melgar-Arents (1685-1923) werd verworven als legaat van mevr. D. Janssens de Bisthoven-de Peellaert Arents de Beerteghem. In de vorige jg. wijdde A. Vandewalle reeds een kronieknota aan dit legaat (p. 260-261).

Bij de zusters van Spermalie werd ambachtsarchief van de oudkleerkopers (15de-18de eeuw) aangekocht. Een gedeelte van het archief van dit ambacht was reeds in het bezit van het Stads- en Rijksarchief te Brugge.

Tentoonstelling Lodewijk van Gruuthuse. - Als herinnering aan de 500ste verjaardag van het overlijden van Lodewijk van Gruuthuse (ca. 1427-1492) werd o.l.v. hoofdconservator dr. V. Vermeersch in het Gruuthusepaleis en in de O.-L.-Vrouwekerk te Brugge een tentoonstelling “Lodewijk van Gruuthuse. Mecenas en Europees diplomaat” georganiseerd. In de tentoonstelling waren werken samengebracht die ofwel in direct verband met Gruuthuse stonden, ofwel - en dit was de meerderheid - in zijn omgeving of in de 15de eeuw gesitueerd waren. De opstelling van de kunstwerken in de kerk en in het paleis - dat daartoe weeral eens moest ontruimd worden - was niet altijd

even geslaagd, zodat bijv. sommige handschriften moeilijk te bekijken waren. I.v.m. de handschriften ware het o.i. wenselijk op vooraf bepaalde data de getoonde folio's om te wisselen, zodat uiteindelijk van elk handschrift meer dan één folio kan getoond worden. (Dit heeft men bijv. gedaan op de voorbeeldige tentoonstelling "Vaticana" in Keulen).

N.a.v. de tentoonstelling zagen twee catalogi het licht. De eerste, "Vlaamse kunst in de 15de eeuw" hoofdzakelijk van de hand van St. Vandenbergh, beschrijft kunstwerken die - op enkele uitzonderingen na - uit de 15de eeuw stammen en afkomstig zijn uit Vlaanderen, Brabant, Duitsland, e.a. De meeste werken komen uit musea en kerkelijke instellingen in Brugge en zijn meestal reeds bestudeerd en gepubliceerd, o.m. in de catalogus "De eeuw der Vlaamse Primitieven" (1960). Met de jaren bekomt men zo een interessante werkcatalogus van 15de-eeuwse kunstwerken waardoor vergelijkend onderzoek erg vergemakkelijkt wordt. In de catalogus dragen de afbeeldingen geen nummers en het vraagt wel eens wat zoekwerk om de bijhorende tekst te vinden. Een kleine opmerking over het schrijven van aardrijkskundige namen : in nr. 62 (grafmonument van G. Dufay) treft men volgende namen aan : Lille, Rijsels, Kamerijk, Cambrai, Bergen en Mons, wat weinig consequent is. Bovendien komen in die nota verscheidene fouten voor in de lezing van het inschrift.

De tweede publicatie, o.l.v. M. Martens tot stand gekomen, is veel luxueuzer opgevat en behandelt uitvoerig de figuur van Lodewijk van Gruuthuse. In het boek is een eerste gedeelte gewijd aan de levensbeschrijving van Lodewijk van Gruuthuse (door M. Martens); in aansluiting hierop volgt een catalogus van documenten, schilderijen, beelden, e.d., voornamelijk door H. Lobelle-Caluwé opgesteld. In het tweede gedeelte dat over toernooien en militaria handelt, komt J.P. Puype o.m. tot het besluit dat het bekende embleem van Lodewijk van Gruuthuse nu eens een bombarde, dan eens een mortier vertoont.

Het koninginnestuk van het boek is het derde deel gewijd aan de beroemde bibliotheek van Lodewijk van Gruuthuse, wiens boekenbezit in omvang slechts door dat van de Bourgondische hertogen overtroffen werd. (Aan de Gruuthuse-librije werd overigens reeds ruime aandacht besteed in de tentoonstelling "Vlaamse kunst op perkament" in 1981.) Uit de bibliotheek van L. van Gruuthuse bleven 147 handschriften bewaard, waarvan er zich thans 120 in de Bibliothèque Nationale in Parijs bevinden. Deze werden verworven door de Franse koning Lodewijk XII, waarschijnlijk via Jan van Gruuthuse, zoon van Lodewijk. Deze laatste liet niet enkel handschriften uitvoeren, waaronder zeer veel historische werken, maar hij kocht ook oudere boeken aan, w.o. het bekende Gruuthuse-liedboek ; dit laatste werd door K. Heeroma toegeschreven aan Jan Moritoen, wiens leven op nogal gezochte wijze gereconstrueerd werd aan de hand van zijn gedichten ! Achtereenvolgens bestudeert M. Martens de inhoud van zijn boekerij, de dateringscriteria en materiële aspecten van de handschriften, de versiering van de eigentijdse hs. in Gentse en Brugse ateliers. Tot het Gentse milieu behoorden Lieven van Lathem en de Meester van de Vlaamse Boëthius ; in Brugge werkten Loyset Liédet, de Meester van Margaretha van York, Philippe de Mazerolles en de Meester van 1482.

In een kleine bijdrage over de relatie tussen Lodewijk van Gruuthuse en de Brugse drukker Colard Mansion wijst W. Le Loup er o.m. op dat niet geweten is of er in de librije van Lodewijk van Gruuthuse ook gedrukte boeken aanwezig waren.

Daarna volgt een uitvoerige beschrijving van 17 handschriften (door M. Martens) en van 4 drukken (door W. Le Loup). In een appendix geeft Cl. Lemaire dan nog een lijst van alle bekende Gruuthuse-handschriften.

D.

De herkomst van drie fragmenten van romaanse Doornikse doopvonten in het Gruuthusemuseum te Brugge. - Het Gruuthusemuseum te Brugge is in het bezit van een basis van een 12de-eeuwse romaanse Doornikse doopvont (nr. O.102 VI, opgesteld in de eerste lapidaire zaal), van een gepolijst hoekfragment van een doopvont, eveneens 12de-eeuws en van Doornikse origine (nr. O.14 VI, in de gotische kamer van het hoofdgebouw) en van een ongepolijst hoekfragment, eveneens 12de-eeuws en Doorniks, in juli 1992 in de tweede lapidaire zaal teruggevonden (nr. O.563 VI). Nopens de herkomst van deze stukken heerst enige verwarring, maar door een onderzoek van de voornaamste literatuur, zijn we erin geslaagd daarin wat meer klaarheid te brengen¹. Voor alle duidelijkheid overlopen we hieronder eerst de bijzonderste bijdragen in chronologische volgorde met, indien nodig, de passende commentaar.

Ronse F.T., *De romaansche doopvont van Zedelgem*, in *Bulletin des Commissions Royales d'Art et d'Archéologie*, 64 (1925), p. 115 : "Te Pervyse werd ook een stuk eener romaansche vont uit de grondvesten der St.-Katharinakapel gehaald door Kan. Ad. Duclos, tijdens de slechting dezer kapel en den bouw der nieuwe parochiekerk. Dit stuk werd naar het oudheidsmuseum van Brugge gezonden, maar verdween met den oorlog". In de Franse herziene versie, daterend uit 1929, p. 15 herhaalt Ronse zichzelf, maar laat de vondst door Duclos achterwege.

E.J. Soil de Moriamé, *Fonts baptismaux et tombeaux d'art tournaisien en Flandre*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 69 (1926), p. 94 : "D'autres fonts baptismaux romans, en pierre de Tournai... ; aux musées de Gand et de Bruges ; notamment une base romane, conservée au musée de Gruuthuse, ornée aux angles de têtes de dragons, en guise de patte, et qui paraît n'avoir supporté qu'un seul fût cylindrique ; ...". Schrijver vermeldt geen herkomst van de voet van deze doopvont, maar weet hem zo goed te beschrijven dat hij hem o.i. daadwerkelijk heeft gezien.

English M., *Romaansche Bouwkunst in Westvlaanderen* (Brugge, 1939), p. 150 : "Pervijze. Bij het sloopen der oude Ste-Katelijnekerk in 1895, ontdekte men fragmenten van een Romaansche vont in Doorniksche steen. Ze wer-

1. Met dank aan lic. Stéphane Vandenberghe, adjunct-conservator van het Gruuthusemuseum, die ons niet alleen inzage verleende in het verslagboek van de Société Archéologique de Bruges, maar ons tevens de mogelijkheid heeft geboden de onmisbare foto's te maken voor deze bijdrage.

den ondergebracht in het Oudheidkundig Museum te Brugge”; in een voetnoot voegt hij eraan toe : “Ronse schijnt te meenen dat ze verloren gingen. Het Museum is in het bezit van twee fragmenten van de kuip”. Hier citeert English Ronse verkeerd, aangezien deze laatste de woorden “stuk” en “une partie” heeft gebruikt.

Vermeersch V., *Gids Gruuthuse Museum* (Brugge, 1969), p. 102-103 : “In het midden van de zaal vindt men een grote stenen, vroegmiddeleeuwse doopvont (353), hier gelegenheidshalve samengesteld uit een 13de-eeuwse doopkuip, gevonden vlakbij de Brugse Sint-Gilliskerk, een nog oudere, moeilijk te localiseren basis in romaanse stijl, en een fragment van een gotische pijler als middensteun”².

Afb. 1. Basis van de romaanse doopvont uit Pervijze.

Romaanse basis (afb. 1)

In de jg. 1926 en 1928 van de *Annales de la Société d'Emulation de Bruges* publiceerde P. Allossery zijn studie : “Kanonik Adolf Duclos”. In jg. 1926, p. 71 lezen we : “ Op 't grondgebied van Pervyse stond nog eene kerk, de oude bidplaats der Ste Catharinaparochie. Die parochie was met het Concordaat van 1802 afgeschaft en bij Pervyse gevoegd. In 1872 wierd ze door den Staat herkend als “annexe” maar in 1894 kon Duclos van den Bisschop verkrijgen die kapel, die nutteloos geworden was, af te schaffen : de titel van Sinte Catharina wierd gevoegd bij dezen van Sint-Niklaas, zoodat de

2. De ronde kuip werd opgegraven in de tuin van de voormalige pastorie van de Sint-Gilliskerk op 23 mei 1884. De toenmalige eigenaar, de heer Dejaeghere, schonk ze aan het Gruuthusemuseum.

herstelde parochiekerk van Pervyse nu die twee heiligen als voorname patronen heeft. Die oude kerk was in den loop der tijden heel veranderd geweest. Daar ze niet meer diende en hoegenaamd niets merkwaardigs aanbod wierd ze afgebroken in 1895. 't Was voor Duclos het gepaste oogenblik om in muren of grond naar oude overblijfsels te zoeken. Hij vond er verscheidene van rond het jaar 1100, waaronder den voet der oude doopvont welke in 't Museum voor Oudheden te Brugge, nu in Gruuthuse, geplaatst wierd". Allossery verwijst in een voetnota naar Ad. D[uclos], *Geschiedkundige aantekeningen*, in *Rond den Heerd*, 25 (1890-1902), p. 298-299. Daar lezen we : "Den voet van de oude vonte hebben wij gevonden in den grond : een vierkant stuk, blauwen arduin, met hondekoppen die hun tong uitsteken op de hoeken. Daarop stonden eertijds 4 kolommen die den vierkanten bak droegen, en 't gene gevonden wierd toogt dat zij tot den noordmandschen trant der jaren 1100 behoorde. Dit voetstuk is te zien in het museum van Oudheden, in de Halle, te Brugge". Deze getuigenis van Duclos die van 1889 tot 1897 pastoor was te Pervijze, laat er geen twijfel over bestaan dat de voet van de doopvont in het Gruuthusemuseum afkomstig is van de St.-Katharinaparochie. Terloops willen we er hier op wijzen dat de voet van deze doopvont niet mag verward worden met de in 1913 te Stalhille gevonden basis van een romaanse doopvont. Van de basis uit Stalhille meten de zijden 88 cm (in grootte vergelijkbaar met deze te Lichtervelde), van de basis uit Pervijze zijn de zijden 102 cm lang (in orde van grootte vergelijkbaar met Zedelgem). Van het voetstuk uit Stalhille is de huidige verblijfplaats onbekend.

De Gruuthuse-basis heeft op de hoeken vier "hondekoppen" schrijft Duclos (drie zijn intact, de vierde is onleesbaar). De zijden vertonen spiraalvormige groeven, die we ook vinden op de Zedelgemse voet en op de basis van de doopvont van Saint-Venant (Pas-de-Calais) die echter gedurende de eerste wereldoorlog werd vernield, maar waarvan nog foto's bestaan. Zedelgem telt acht "koppen", vier op de hoeken en vier in het midden van elke zijde, terwijl Saint-Venant er vier telt, eveneens op de hoeken.

Duclos spreekt van hondekoppen, i.v.m. Zedelgem spreekt Ronse van drakenkoppen, W. Peirsegeale van katekoppen³ en D. Janssens van dierenkoppen⁴. Zelf zijn we geneigd voor leeuwenkoppen te opteren. Iconografisch zijn het de vertegenwoordigers van het kwaad die onder het enorme gewicht van de doopvont (het goede) verpletterd worden. Vandaar de opengesperde bek en het uitsteken van de tong⁵.

We baseren ons ook op het feit dat de Doornikse romaanse beeldhouwers, in een weerbarstig materiaal, allerhande opdrachten dienden uit te voeren waar ze als ongeletterden nauwelijks weet van hadden, de betekenis niet

3. Peirsegeale W. en Liebe H., *De romaanse doopvont van Zedelgem*. (Zedelgem, 1982), p. 38.

4. Janssens D., *Romaanse doopvonten in de Zuidelijke Nederlanden en het Prinsbisdom Luik*. (Licentiaatsverhandeling, K.U.L., 1985).

5. Jacquemyn E., *De Doornikse doopvont in de Sint-Laurentiuskerk te Zedelgem, in Zedelgem 900 jaar* (Zedelgem, 1989), p. 189-190.

begrepen, en ons als resultaat evenvele variaties op een thema hebben nagelaten. Wat ze aan kennis misten, vergoedden ze door een ongebreideld voorstellingsvermogen en inventiviteit.

Hoekfragmenten

Het grote gepolijste hoekfragment (H. 26 cm x B. 37 cm x D. 10,5 cm) van een 12de-eeuwse Doornikse doopvont vertoont aan de langste zijde een zittende kerkleraar tussen romaanse zuilen. Hij houdt met de rechterhand een boek voor de borst, terwijl de linkerhand, belerend ingetogen, opgeheven is. Een tweede gelijkaardige figuur is dwars doorgesneden, maar het hoofd en een boek zijn duidelijk merkbaar (afb. 2). Deze beide heiligen (?)

Afb. 2. Hoekfragment van een romaanse doopvont uit Lampernisse.

kunnen vergeleken worden met een verdwenen fragment van een Doornikse doopvont uit Spiennes, waarop eveneens twee personen werden gebeeldhouwd, de ene met een boek, de andere met een staf in de hand⁶. Op de hoek verschijnt een engel met boek (cfr. Zedelgem) ; alle zin voor een correcte proportie is hier verloren gegaan : we zien immers een uitermate groot hoofd, bijzonder klein lichaam zonder benen. De kortste zijde vertoont eveneens een zuil en de aanzet van één derde van een menselijke figuur, waarvan enkel een arm en een gedeelte van het kleed merkbaar zijn. De bovenzijde laat een eenvoudig palmettenmotief zien. Een vlakke onversierde

6. Ghislain J.-Cl., *La cuve baptismale romane de Wauthier-Braine*, in *Annales du Cercle Historique et Folklorique de Braine-le-Château, Tubize et des régions voisines*, 7 (1986-87), p. 98.

Afb. 3. Bovenzijde van een hoekfragment van een romaanse doopvont uit Lampernisse.

rand omlijnt de bovenzijde van de friezen en de bovenhoek van het fragment (afb. 3).

Het kleine ongepolijste hoekfragment (H. 11 cm x B. 11,5 cm x D. 29 cm) laat ons kennis maken met het geliefkoosde thema bij uitstek voorkomend op Doornikse 12de-eeuwse doopvonten ... nl. monsters, symbolen van het kwaad, die door het doopwater vernietigd zullen worden. De langste fries toont ons een prachtige monster/leeuwenkop en de aanzet van een golvende rug ; de kortste fries enkel de bovenzijde van de kop (oren, ogen en neus) (afb. 4)⁷. De bovenhoek vertoont een combinatie van planten- en palmettenmotief. Ook hier zijn zowel de friezen als het bovenvlak afgeboord met een onversierde vlakke rand.

Over de herkomst kunnen we het volgende meedelen. Conservator S. Vandenberghe heeft ons indertijd inzage verleend in het verslagboek van de Société Archéologique de Bruges, waarin op datum van 3 oktober 1870, volgende schenking voorkomt : “Dons : ... de J. Weale : un fragment des fonts baptismaux de Lampernisse”. Hierbij kunnen we ons natuurlijk de vraag stellen of de schrijver van het verslagboek zich niet heeft vergist, en diende hij te schrijven : “des” of “deux” fragments...; of werd het kleine fragment als te onbeduidend beschouwd en alsdusdanig niet geboekt. Aangezien we met grote zekerheid mogen stellen dat zeker één van beide hoek-

7. Dergelijke monsterkoppen komen ook voor op de friezen van de verdwenen doopvont van Gallaix (bekend door tekeningen van M. Peeters uit 1850), op het fragment van Kontich, Thornton Curtis en Ipswich St.-Peter (beide Engeland), Noordpeene (Frans-Vlaanderen), enz... als ontelbare variaties op een thema.

Afb. 4. Hoekfragment van een romaanse doopvont (onbekende herkomst).

fragmenten uit Lampernisse afkomstig is, zullen we ze even nader onder de loupe nemen.

In de eerste plaats stellen we vast dat het grootste hoekfragment gepolijst is. Dit kan gebeurd zijn na de aanmaak in de 12de eeuw, maar dan moet het, zelfs als fragment, onder de beste omstandigheden bewaard gebleven zijn. Eeuwenlang wrijven van kledij tegen de doopvont lijkt ons, omwille van het egale boenwerk, uitgesloten⁸. Een tweede mogelijkheid bestaat erin dat het juist vóór of na de komst in het museum gepolijst werd omdat het als schenking van James Weale en ook wel omwille van zijn esthetische waarde voorbestemd was om tentoongesteld te worden. Deze laatste hypothese lijkt ons de meest waarschijnlijke en we bestempelen dan ook het grote hoekfragment als zijnde afkomstig uit Lampernisse. Het kleinste hoekfragment daarentegen is duidelijk in vervuilde toestand opgegraven en zonder schoonmaak in het museum terechtgekomen. Het is er verwaarloosd, letterlijk in de vergeethoek geraakt. De enige vergelijkingspunten tussen beide vinden we in de vlakke omrandingen van friezen en bovenvlakken alsmede in de florale invullingen van de bovenhoeken.

Indien we met stukken van éénzelfde doopvont te maken hebben, krijgen we in één van de hoeken een engelfiguur en op de tegenoverliggende verticale hoek een vlakke randlijsting, wat ons eerder onwaarschijnlijk voorkomt; al voegen we er onmiddellijk aan toe dat in de 12de-eeuwse beeldhouwkunst allerlei mengvormen eerder gewoon dan uitzondering zijn. In de florale bovenversiering daarentegen is er een duidelijk kwaliteitsverschil ten voordele van het kleine fragment waar te nemen, zodat we dan zouden moeten besluiten dat er twee meesters aan eenzelfde onderdeel gewerkt hebben !? Voor wat het kleine hoekfragment betreft pleiten we dan ook voor een onbekende vindplaats.

Emile Jacquemyn

8. Ter vergelijking verwijzen we naar de ongepolijste Zedelgemse doopvont die op sommige plaatsen dergelijke "frottages" wel vertoont.

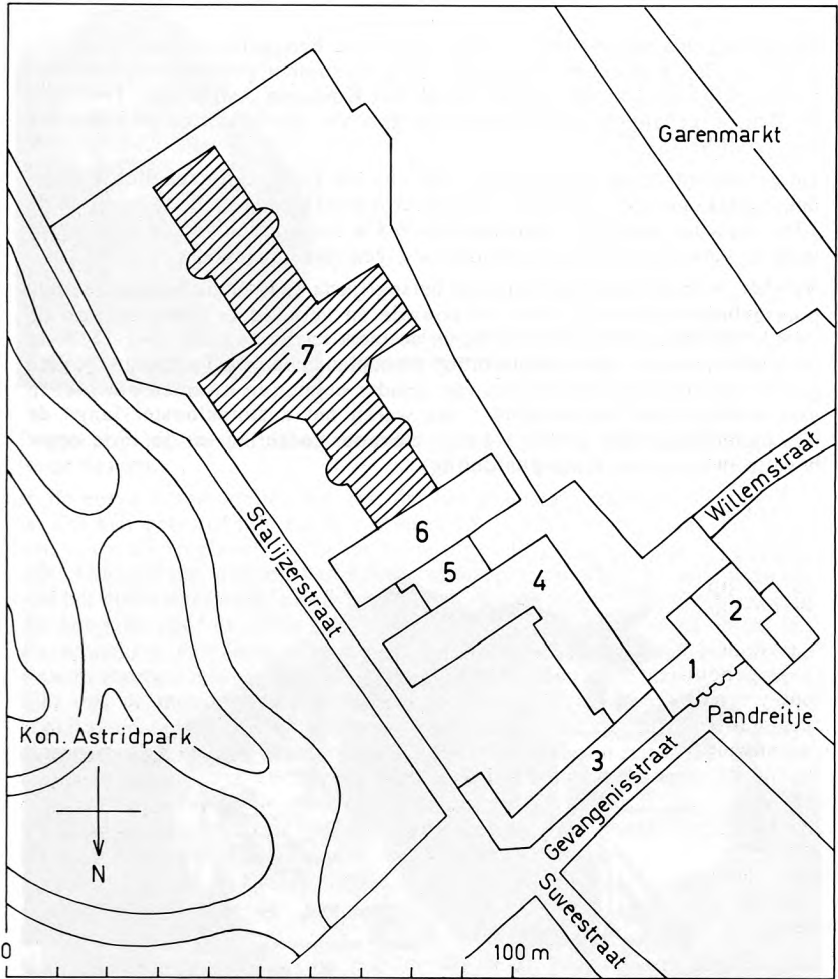
De gevangenis van Brugge. - Voor de meeste Bruggelingen was de gevangenis aan het Pandreitje een eerder lelijk en somber gebouw waarvan men maar een glimp kon opvangen van uit het Koningin Astridpark. Toch was de Brugse gevangenis een interessant gebouw, historisch en bouwkundig van groot belang.

De gevangenis ging terug op het 15de-eeuwse Pand, een gedeeltelijk overdekte markt gelegen tussen het Minderbroedersklooster en de reie, die in de 17de eeuw tot tuchthuis werd verbouwd. Ca. het midden van de 19de eeuw werd in verscheidene bouwperiodes de eigenlijke gevangenis opgetrokken.

Van het grote gebouw zijn/waren de belangrijkste gedeelten : het beschermde poortgebouw dat het in 1861 verbouwde en verhoogde Vleeshuis van de "wilde beenhouwers" uit 1770 is, en de mannenafdeling uit 1845-1854, in twee bouwperiodes op een kruisvormig grondplan gebouwd. Twee erg vervallen gebouwen uit 1861-1863 waren van minder belang en kwamen o.i. niet in aanmerking voor bescherming : het waren het zustersklooster langs de Gevangenisstraat dat enkele weinig relevante gedeelten uit de 17de eeuw bevatte en de kleine vrouwenafdeling.

De mannengevangenis tijdens de slooping (uit het zuiden).

Grondplan van de gevangenis te Brugge, in 1992 gesloopt met uitzondering van 1 en 2.

1. Poortgebouw (1770, 1861; beschermd 27.9.1991).
2. Aalmoezeniers- en directeurswoning (1861-1863).
3. Zustersklooster (grotendeels 1861-1863).
4. Vrouwenafdeling (1861-1863).
5. Keuken en bovenkapel (1861-1863).
6. Mannenafdeling (dwarsvleugel, 1861-1863).
7. Mannenafdeling (T-vormig plan, 1845-1852; zuidvleugel, 1854. Op 1.2.1992 geplaatst op de voorontwerplijst voor bescherming als monument).

Naar W. Ducheyne, *De gevangenis aan het Pandreitje te Brugge 1689-1989*, Brugge, 1989, fig. 33.

De gevangenis was opgevat volgens het model van de in 1825 ontworpen gevangenis van Cherry Hill bij Philadelphia, die in de 19de eeuw door alle gevangenissen nagevolgd werd. In België was de Brugse gevangenis het best bewaarde voorbeeld van dit type. Het interieur maakte indruk door zijn sobere, mooi afgewerkte architectuur die men in zulk gebouw niet zo direct zou verwachten. Met deze kwaliteit voor ogen deed de Stichting Marcus Gerards op 2 mei 1990 een aanvraag tot bescherming van het complex. Na een bezoek ter plaatse op 12 juni 1990 bracht de Provinciale Commissie voor Monumenten en Landschappen op 27 juni een gunstig preliminair advies uit voor bescherming tot monument van het poortgebouw, de aansluitende muur in de Gevangenisstraat en de centrale as van de mannenafdeling. Na grondig onderzoek door het Bestuur Monumenten en Landschappen werd het beschermingsvoorstel echter uitgebreid : het poortgebouw, de mannenafdeling en een gedeelte van de vrouwenafdeling als monument, het gevangenisdomein als stadsgezicht. Dit voorstel kwam zo op de voorontwerplijst (M.B. 20 november 1990). De PCML gaf nu echter op 23 januari 1991 een ongunstig advies omdat dit voorstel afweek van hun vorig advies ! Enkele dagen later, op 31 januari, bezocht de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen op haar beurt de gevangenis en adviseerde het poortgebouw en de mannenafdeling als monument te beschermen, evenals het gevangenisdomein als stadsgezicht. Zo stond het voorstel op de ontwerplijst (M.B. 21 mei 1991), maar uiteindelijk werd enkel het poortgebouw definitief beschermd (27 september 1991).

Sterk door deze minieme bescherming, begon de nv Imsay, die het terrein en de gebouwen in erfpacht bezit, in de loop van januari 1992 met de sloop van de gebouwen. Minister J. Sauwens, sinds 30 januari bevoegd voor monumentenzorg, plaatste echter de mannenafdeling opnieuw op de voorontwerplijst (M.B. 1 februari 1992) en schorste de sloopwerken. Daarop tekende de eigenaar bij de Raad van State beroep aan tegen de schorsing van de slooping. Op 25 februari maakte de Raad van State de schorsing ongedaan ; het Vlaams Gewest ging nog in beroep bij de Brugse rechtbank van eerste aanleg, maar deze wees op 2 maart deze eis af. Dit betekende het einde van het complex dat tijdens de volgende weken volledig gesloopt werd, met uitzondering van het beschermde poortgebouw en de directeurswoning.

Naast de beschermde mannenafdeling zou er nochtans mogelijkheid genoeg geweest zijn om eigentijdse gebouwen op te trekken, uiteraard geen groot-schalig complex met ondergrondse parkeergarages. En wat had men met de mannenafdeling kunnen aanvangen ? O.i. had dit gebouw een functie als archief- en bibliotheekruimte kunnen krijgen ; daartoe waren inderdaad geen grote ingrepen nodig. Moeilijker te verwezenlijken was de bestemming voor bv. een jeugdhotel waarvoor aanpassingen aan sanitair en verwarming nodig waren, of waarvoor straffcellen dienden samengevoegd te worden. Helemaal ongeschikt waren voorstellen om er flats in te richten of om er woonblokken tegenaan te bouwen ; op die manier zou er van het historisch gebouw enkel een karikatuur overgebleven zijn. Helaas, er moet over een hedendaags hergebruik niet meer nagedacht worden.

L. Devliegher

Jehan de Bruges. - Een in 1977 in de Notre-Dame van Semur-en-Auxois ontdekte grote muurschildering, voorstellend de H. Kristoffel, wordt door F. Joubert toegeschreven aan Jehan de Bruges, hofschilder van de Franse koning Charles V en ontwerper van de Apocalypse-tapijten te Angers. (*Le Saint Christophe de Semur-en-Auxois : Jehan de Bruges en Bourgogne*, in *Bulletin Monumental*, 150, 1992, p. 165-177). Uit het artikel leren we ook dat de Brugse "glazenier" Enequin Ymgrave (J. Duverger, *Brugse schilders ten tijde van Jan van Eyck*, in *Bulletin Koninklijke Musea voor Schone Kunsten*, 4, (1955, p. 96) een kind is van een foutieve lezing. In werkelijkheid is er in de rekening uit 1372 van de Cour des Comptes te Dijon sprake van "...enequin ymageur de bruges verrier..." die Joubert zou willen identificeren met Jehan de Bruges.

L.D.

Grafbeeld van Jan van Gistel. - Tijdens opgravingswerken ten zuiden van de O.-L.-Vrouwekerk te Kortrijk, ondernomen door de Archeologische Stichting voor Zuid-West-Vlaanderen o.l.v. Ph. Despriet, werd in het metselwerk van een door steunberen geschoorde weermuur van het neerhof van het koninklijk kasteel het grafbeeld gevonden van Jan van Gistel (+ 1515) dat zich volgens Cornelis Gailliard, in het midden van de 16de eeuw in een nis achter het hoofdaltaar in de O.-L.-Vrouwekerk bevond. De ridderfiguur - waarvan het aangezicht is beschadigd - houdt de handen vóór de borst gevouwen ; het hoofd ligt op een kussen en de voeten rusten op een leeuw. De ridder draagt een korte lederen kolder waaronder aan de schouders een maliënkolder te zien is. Op de schuine rand van de voorzijde staat het goed bewaarde opschrift dat ook betrekking heeft op de echtgenote, Antonette de la Barre (+ 1518) waarvan het grafbeeld verdwenen is.

L.D.

Grafbeeld van Jan van Gistel (+1515).

De Nieuwpoortse Willem Moreel (1502). - In 1955 publiceerden we in de *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge* deel 92, p. 74-79, een korte bijdrage over "Willem Moreel in de Nieuwpoortse stadsrekening van 1502", gevolgd door een bijlage met een uittreksel uit genoemde rekening. Volgens nader onderzoek blijkt dat, in tegenstelling tot wat we daarin vooropstelden, het niet ging om Willem Moreel, de man die door Hans Memling geschilderd werd, maar om de zoon van de bekende Bruggeling, Willem, zoon van Willem Moreel, was een minder bekend figuur uit de geschiedenis van Nieuwpoort. Zijn poorterschap verkreeg hij er in 1499¹. Zijn naam komt er in de stadsrekeningen en andere bescheiden voor van 1500 tot 1516². Willem jr. wordt er vernoemd als kerkmeester in 1500 en 1506, als schepen in 1503 en 1504, als burgemeester in 1505 en 1511 en als gildebroeder van de Sint-Jorisgilde in 1516³. In 1507, toen hij "burgemeester van den coursse" was, verweet een zekere Jacket Acket, "cuerbroeder, wonende in de prochye van Ramscapelle" hem zijn afkomst: "dat des zelfz Moreels vader een lombaert ende wisselaere gheweest hadde" en dat in tegenwoordigheid van gans het Nieuwpoorts college van de wethouders⁴. Dit gaf aanleiding tot een gerechtelijke procedure voor de schepenbank, aangezien ook Willem Moreel kwade woorden over Jacket Acket had uitgesproken⁵.

R. Degryse

Een getuigenis van het 18de-eeuwse waterleidingsnet te Brugge. Erratum.

- De aandachtige lezer zal reeds opgemerkt hebben dat op de tekening bij de nota over dit onderwerp (p. 145-147), de gegraveerde hand naar rechts wijst en niet naar links zoals in de tekst staat.

1. "Willem Moreel Willemsz. was ontfanen poorter by huwelycke, present Jan de Teghelare (voogd), den 17en daghe van sporkele anno 98 ende betaelt 9 s.p.". Brugge, Rijksarchief, *Oud Archief Nieuwpoort*, inv. nr. 169, register tot inschrijving van nieuwe poorters, 1422-1565, f° 116.

2. *Ibidem*, inv. nr. 3589-3604, stadsrekeningen en inv. nr. 72, register Ferieboek, periode 1495-1543, passim: akten van allerlei aard.

3. *Ibidem*, inv. nr. 72, folios 38v°-39r° en 92v°-258r°, passim: groot aantal vermeldingen, ook als getuige.

4. *Ibidem*, f° 180v°.

5. *Ibidem*, f° 199v° en 203v°.

BOEKENSCHOUW

Lopende bibliografie van de geschiedenis
van het oude graafschap Vlaanderen
en de provincie West-Vlaanderen, 1991

Door N. Geirnaert, W. Muylaert en M. Ryckaert. Met de medewerking van L. Casier, M. Deros, L. Devliegheer, J. D'hondt, J.-M. Duvosquel, B. Hillewaert, G. Houwen, J.-M. Lermyte, D. Marechal, J. Murray, H. Platelle, J. Six, L. Stockman, L. Valcke, L. Vandamme, M. Vandebroek, C. Vandembroeke, M. Vandermaesen en A. Vandewalle.

Voor de criteria die gevolgd werden bij de keuze zie HEm., 88 (1951) 172. Vanwege de overvloed aan lokale historische publikaties is aan de medewerkers gevraagd alleen bijdragen op te nemen die gebaseerd zijn op oorspronkelijk onderzoek of een kwalitatief belangrijke synthese brengen van bekende gegevens.

We vestigen er de aandacht op dat de rubriek *Genealogie, Biografie (I, 7)* voortaan gesplitst is in een deel *Algemeen* en een deel *Bijzonder*. In het tweede deel van deze rubriek zijn de titels niet meer volgens de auteursnamen geklasseerd maar in alfabetische volgorde volgens behandelde familienaam, waarbij in afwijking van het internationale systeem rekening gehouden wordt met Van en De.

I. HULPWETENSCHAPPEN

1. Bibliografieën, Inventarissen en Catalogi

1. *Azoren, Vlaemse Eylanden*. Brugge, 1991, 23 blz., ill.
Tentoonstellingscatalogus.
2. Beernaert Katelijne en Le Loup Willy, *Aanwinsten '87-'88-'89. Tekeningen van Italiaanse meesters uit het Steinmetzkabinet*. - Jaarboek 1989-90 Stad Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1991, 168-171, ill.
Tentoonstelling.
3. Collobi Licia, *Dipinti fiamminghi in Italia (1420-1570)*. *Catalogo*. Bologna, Edizioni Calderini, 1990, X-318 blz., ill. (Musei d'Italia-Meraviglie d'Italia, 24).
4. Depaape Marc, De Vroede Maurits, Lory Jacques, Simon Frank m.m.v. Bollen M.J., Mertens R. en Vreugde C., *Bibliografie van bronnen voor de geschiedenis van het voorschools-, lager-, normaal- en buitengewoon onderwijs in België 1830-1959*. Gent, C.S.C.P., 1991, 279 blz.
5. Deprez Ada en Vanacker Daniël, *Het archief van de Raad van Vlaanderen : summier inventaris*. - KVA., (1991) 149-195.
Betr. de activistische Raad van Vlaanderen (Wereldoorlog I).
6. De Vos Dirk en Marechal Dominique, *Catalogus van de belangrijkste aanwinsten schilderkunst*. - Jaarboek 1989-90 Stad Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1991, 20-35, ill.
o.a. werk van J. Provoost, R. De Keyser, G. van de Woestijne, D. Van Severen, R. Raveel, H. Claus, P. Pourbus.

7. (Dewilde Jan), *Auguste Böhm 1819-1891*. Ieper, Stedelijk Museum, 1991, z. blz., ill.
Ieperse kunstschilder en tekenaar. Tentoonstellingscatalogus, 2 april - 12 mei 1991, 51 nrs.
8. (Dewilde Jan), *Louis Delbeke 1821-1891*. Ieper, Stedelijk Museum, 1991, 64 + 28 blz., reproducties.
Kunstschilder met Ieperse bindingen. Tentoonstellingscatalogus, 15 juni - 15 september 1991.
9. (Dewilde Jan) red., *Ypres Salient 1914-1918. Catalogus boekenbestand*. Ieper, Documentatiecentrum dr. A. Caenepeel, z.j. (1991), 42 + 49 blz.
10. Dewilde J., *Inventaris van de huidige kunstschaten van de Ieperse Sint-Pieterskerk*. - Tien eeuwen Sint-Pietersparochie te Ieper, 1991, 137-188, ill.
11. Dezutter Willy P., *Catalogus van de belangrijkste aanwinsten volkskunde*. - Jaarboek 1989-90 Stad Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1991, 62-67, ill.
o.a. vlaggen en een portretbuste van Guido Gezelle.
12. (Dezutter W.P.), *Selectieve tentoonstelling van schoolplaten : Stedelijk Museum voor Volkskunde*. - Informatiebulletin Stedelijke Musea Brugge, 11 (1991) nr. 1, ill.
Catalogus.
13. D'hondt J., *De Structuur van de archiefafdeling "Handel, Nijverheid en Landbouw" van het hedendaags archief van de stad Brugge (1795-1914)*. - Baerten J., Scheelings F. en Verhelst J. (red.), *Archiefinitiatie (f), Archiefproblemen en -oplossingen*, Brussel, 1991, 61-71.
14. Geirnaert N., Muylaert W. en Ryckaert M. Met de medewerking van Casier L., Derous M., de Schiere de Lophem A., Devliegher L., D'hondt J., Duvosquel J.-M., Hillewaert B., Houwen G., Lermyte J.-M., Marechal D., Murray J., Platelle H., Six J., Stockman L., Valcke L., Vandamme L., Vandebroek M., Vandenbroeke C., Vandermaesen M. en Vandewalle A., *Boekenschouw. Lopende bibliografie van de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen 1990*. - HEm., 128 (1991) 267-325.
15. Hendrickx Frans, *Literatuuroverzicht 1990 met aanvullingen uit vorige jaren*. - OGE., 65 (1990) 290-394.
Met veel gegevens betr. Vlaanderen.
16. Hoornaert Geert en De Bruyne Michiel, *Rollariensiana*. - R., 20 (1991) 19-22.
17. Janssens Luc, *Voorlopige catalogus van de topografisch-historische atlas (nrs. 1-500)*. Brussel, Algemeen Rijksarchief, 272 blz.
18. Kimpe W., *Aanvullende lijst H. Stalpaertfonds V*. - Arsbroek, 8 (1991) 51-55.
Vervolg op Boekenschouw over 1987, nr. 32.
19. König Eberhard, *Leuchtendes Mittelalter III. Das goldene Zeitalter der Burgundischen Buchmalerei 1430-1560*. - Rothalmünster, Antiquariat Heribert Tenschert, 1991, 574 blz., ill.
Veilingscatalogus met o.m. Gruuthusehandschriften.
20. Lesage X., *De inventarisatie van het modern stadsarchief van Nieuwpoort (1796-1945). Kritische noot bij de decimale ordeningsmethode van de Vereniging van Belgische Steden en Gemeenten*. - Baerten J., Scheelings F. en Verhelst J. (red.), *Archiefinitiatie (f), Archiefproblemen en -oplossingen*, Brussel, 1991, 43-59.
21. Müllenmeister K.J., Roelant Savery. *Die Gemälde mit kritischem Oeuvrekatalog*. Freren, Luca Verlag, 1988, 428 blz., ill.
Geboren in Kortrijk, ca. 1576.
22. Papin K. en Van Acker J., *Het stadsarchief van Veurne*. - VS., 27 (1991) 225-228.

23. Piron Paul L., *Handtekeningen van Belgische kunstenaars uit de XIXe en XXe eeuwen*. 2 dln., Brussel, Arts Antiques Auctions, 1989 en 1991, ill.
 24. Pyncket Marc, *Inventaris van kaarten en plannen van de vesting Menen*. - W., 15 (1991) 3, 41-70, ill.
 25. Ryckaert M. en Cloet M., *Doctoraats- en licentiaatsverhandelingen betreffende het oude graafschap Vlaanderen en de provincies West- en Oost-Vlaanderen. Rijksuniversiteit Gent (1911), Katholieke Universiteit Leuven (1991)*. - HEM., 128 (1991) 254-256.
 26. Schouteet A., *Honderdvijftig jaar Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge. Analytische inhoud en registers 1839-1988*. Brugge, Genootschap voor Geschiedenis, 1991, 413 blz.
 27. Stampfle Felice, *Netherlandish drawings of the fifteenth and sixteenth centuries and Flemish drawings of the seventeenth and eighteenth centuries in the Pierpont Morgan Library*. New York-Princeton, The Pierpont Morgan Library and Princeton University Press, 1991, 604 blz., ill.
94 tekeningen uit Vlaanderen.
 28. Steven F.J. en Tristan S., *A l'aube de la photographie en Belgique. Guillaume Claine (1811-1869) et son cercle*. Charleroi, Crédit Communal, 1991, 120 blz., ill.
Tentoonstellingscatalogus, met enkele Brugse opnamen.
 29. Vandenberghe Stéphane en Marechal Dominique, *Catalogus van de belangrijkste aanwinsten toegepast kunst*. - Jaarboek 1989-90 Stad Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1991, 36-61, ill.
beeldhouwkunst, zilver, aardewerk, glaswerk, numismatiek, cartelklok.
 30. Van der Doe F. en Heeringa E., *Inventaris van de archieven der gemeente Groede 1626-1970 (1986)*. Oostburg, Klaassen, 1991, 225 blz.
Groede : Zeeuws-Vlaanderen, oorspr. Brugse Vrije.
 31. Van Eenoo R., m.m.v. Bovesse J., Hélin E., Petit R., Van Derveeghe D., Prevenier W., Triaille-Closset C., Vermeulen U., Gaus H., Lis C., Cauchies J.-M., Haesenne - Peremans N., Maréchal G., François L., Meyers W., Geirnaert N., Vanthemsche G., Janssen R., Vrielinck S., Vanhaute E., Art A., *Bibliografie van de geschiedenis van België, 1989*. - BTFG., 69 (1991) 342-465.
Met ruime aandacht voor (West-) Vlaanderen.
- Zie ook nrs. 311, 315, 340, 413, 620, 621, 622, 645, 646, 647.

2. Paleografie, Diplomatiek, Codicologie en Epigrafie

32. Dewitte A., *De bibliotheek van de Brugse Sint-Donaaskerk in de 16de eeuw*. - B., 91 (1991) 384-388.
33. Dewitte A., *Een boekencatalogus uit de Brugse Lieve-Vrouwewerk, ca. 1570*. - ABB., 62 (1991) 177-189.
34. Dewitte A., *Handschrift 447 van de Brugse stadsbibliotheek*. - B., 91 (1991) 422.
35. Dewitte A., *Uit Hs. 618 van de Brugse Stadsbibliotheek. Brieven van de klerken van de Burg te Brugge. Huwelijksgebruiken te Brugge 1336-1380. Brandpreventie te Brugge 1335-1399*. - B., 91 (1991) 317-321.
36. Tock Benoît-Michel, *Une chancellerie épiscopale au XIIIe siècle. Le cas d'Arras, Louvain-la-Neuve*. Publications de l'Institut d'études médiévales de Louvain-la-Neuve, 1991, 309 blz.
37. Trio Paul, *Het cartularium van de Ieperse leprozerie (ca. 1325) en de nota's van de rechtshistoricus A.-E. Gheldolf (1806-1868)*. - ABB., 62 (1991) 219-227.

38. Vandecasteele Maurits, *Een onopgemerkt gebleven fragment van de "Spiegel Historiae" in drie kolommen : codicologische en tekstkritische benadering.* - KVA., (1991) 70-99, ill.

Brussel, KB., ms. 21.859 ; met tekstuitgave.

Zie ook nrs. 251, 313, 677.

3. Aardrijkskunde

39. Barra Jean-Marie, *De Waterramp van 1953.* - Gratingate, 11 (1991) 33-40, ill.
40. Castelain E., *De bossen en heiden van Wortegem, Waregem en Anzegem in de kasselrij Oudenaarde (13de-16de eeuw).* - JGOKW., 19 (1991) 43-66.
41. Coornaert M., *De delta van de Zinkval.* - RP., 33 (1991) 41-88.
42. De Meulenaere F., *La seigneurie et ferme d'Heldinghe à Nieppe du XIe au début du XIIIe siècle.* - MSHC., 21 (1991) 119-138.
43. Hanquart N., *Essai de cartographie du domaine de l'abbaye de Messines à Deûlémont.* - MSHC., 20 (1990) 101-152.
44. Huvenne Paul, *Beeld van de stad vanuit cartografisch perspectief.* - Stad in Vlaanderen, cultuur en maatschappij 1477-1787, Brussel, 1991, 45-58.
45. Naert Antoon, *Laatmiddeleeuwse kleiontginning te Eernegem.* - Ern. 10 (1991) 103-105, ill.
46. Pyncket M., *De Leie in Menen door de eeuwen heen.* - W., 15 (1991) 2, 15-51, krtn.
47. Sévrin R., Vandermersch A., e.a., *Itinéraire de la frontière franco-belge. 121 km entre les collines de Flandre et l'Escaut, via Comines, Mouscron et le Pévèle,* Brussel, Société royale de Géographie, 1991, 40 blz., ill.
48. Van Huysse A., *Nog de Romeinse weg in Veurne-Ambacht.* - BdK., 33 (1991) 14-18, ill.

Wulveringem, gehucht "Het Zwaantje" over Watou met aansluiting gehucht Callicannes of Calcane (Fr.).

Op een aantekening van Deschrijver D. in BdK., 31 (1989) 170-171 : "De Romeinse weg in Veurne-Ambacht".

49. Verbeke Antoon, *Moerdijk en Boergonjevaart : Romeinse aquaducten ? en een Torhoutstraat te Eernegem.* - Ern., 10 (1991) 84-93, ill.
50. Wemaere Bart, *De Westhoek : grondgebied van de Menapii of van de Morini ?* - GiK., 29 (1991) 1, 33-40, krtn.

Zie ook nrs. 17, 233, 341, 350, 351, 413, 419, 480, 481, 487, 662.

4. Onomastiek en taalkunde

51. Beele W., *De familienaam Stekelorum.* - N., 23 (1991) 194-197.
52. Beele W., *"Van"-namen als emigratiemeter.* - N., 23 (1991) 21-28, krt.
53. Blondeel Werner, *Familienamen te Ingelmunster.* - DH., 12 (1991) 1, 48-90 en 2, 95-100, ill.

Vervolg op Boekenschouw over 1990, nr. 72.

54. Debrabandere Frans, *Namen van Bruggelingen. Maréchal.* - BS., jg. 12 (1991) 4, 11.
55. Debrabandere Frans, *Namen van Bruggelingen. Schouteet.* - BS., jg. 12 (1991) 3, 5.
56. Debrabandere F., *Nog onverklaarde familienamen.* - VS., 27 (1991) 11-18.
57. Debrabandere Frans, *Van Delvinquière tot Vinckier.* - LG., 33 (1991) 343-345.
58. Debrabandere Frans, *De familienaam Hazaert.* - LG., 33 (1991) 345-349.

59. Debrabandere Frans en Verduyn Gaby, *De familienaam Verduyn*. - LG., 33 (1991) 89-95.
60. De Bruyne Michiel, *Betekenis van de stadsnaam : Roeselare*. - R., 20 (1991) 35-36.
61. De Busschere K., *Taalantekeningen. Naoogst uit het Westland, 1990*. - B., 91 (1991) 145-150.
62. Decalf G., *Proverbes flamands*. - BCF., 34 (1991) 23 ; 35 (1991) 19.
63. De Langhe J.E., *Moerasspirea en lijzoorboom*. - B., 91 (1991) 140-141 en 304-305.
64. De Langhe J.E., *De plaatsnaam Wenduine, een taalkundig probleem*. - B., 91 (1991) 285-288.
65. Deldicque H. e.a., *Chronique patoisante*. - MSHC., 20 (1990) 591-598 en 21 (1991) 439-448.
66. De Vos Achiël, Stockman Luc en Devos Magda, *Meetjeslandse plaatsnamen van vóór 1600, Deel II : Het Houland, Band 1, Aalter, Maldegem, 158 blz.*
Vervolg op Boekenschouw over 1990, nr. 97.
67. Dreesen J.B., *Toponymie van 's Heerwoutermansambacht : 32ste begin Sinte-Mariakerke-Oost*. - Pl., 20 (1991) 137-139, 216-218, 312-314.
68. Moeyaert C., *De schrijftaal van de Westhoek in Frankrijk. Samenspraken en woordenlijst van François Isaert uit Zegerskappel (Wormhout 1825) in handschrift*. - FN., 16 (1991) 225-237.
69. Van den Berg Evert en Berteloot Amand, *Taalgeografische variabelen in Middel nederlandse rijmen*. - KVA., (1991) 238-273, krt.
Lokalisatie van Middel nederlandse dichters (Van Maerlant, Gillis de Wevel, Jan Praet, enz.) op basis van hun rijmen.
70. Vandromme-Geldhof A., *Uit de nalatenschap van pastoor Geldhof*. - B., 91 (1991) 374.
Enkele taalkundige aantekeningen.
71. Vanhuysse A., *Nog over de riool*. - B., 91 (1991) 163.
Vervolg op Boekenschouw 1987, nr. 131.
72. Van Langendonck W., *Geografie van de voor- en toenaampatronen in de Vlaamse dialecten*. - N., 23 (1991) 9-20, krt.
73. Van Loon J. en Wouters A., *De ouderdom van de taalgrens in het stroomgebied van de Zenne*. - TT., 43 (1991) 47-67.
Wijst op een Oergermaans dialect ten noorden van de taalgrens lang voor de invallen van de Franken.
74. *Van Mantjes en Wufs, Grasduinen in het rijke Wervikse dialect*. - SOCW., (1991) 133-143.
75. Verhelst P., *Uit de vakttaal van de houthakker : een dialectologische bijdrage*. - JHKH., (1991) 1-35.
werkterrein : Torhout.
76. Verheye Staf, *Yperlienck je stertje stienkt... Studies over het Iepers dialect. Ieper, Iepers Kwartier, 1991, 184 blz., ill.*
Gedeeltelijk verschenen in Iepers Kwartier vanaf de 12de jg. (1976) : "Ieperse woordjes en uitdrukkingen".
- Zie ook nrs. 199, 268, 349, 425, 720.

5. Archeologie

77. Beauchamp Yves, *L'état actuel de l'archéologie dans la région dunkerquoise*. - RSDHA., 25 (1991) 228-236, krt.

78. Bourgeois J., *Un atelier céramique du XIVe siècle découvert en 1930 à Comines-France*. - MSHC., 20 (1990) 17-32.
79. Bourgeois J., *Bois et objets en bois gorgés d'eau provenant de l'habitat gallo-romain de Ploegsteert*. - MSHC., 21 (1991) 51-66.
80. Bourgeois J. et De Simpel F., *L'archéologie à Comines-Warneton et dans la région en 1989-1990*. - MSHC., 20 (1990) 581-590.
81. Bourgeois J. et De Simpel F., *L'archéologie à Comines-Warneton et dans la région en 1990-1991*. - MSHC., 21 (1991) 431-438.
82. Bourgeois J., De Simpel F. en Roelens P., *Fouilles 1990 à la Montagne du Château à Warneton*. - MSHC., 21 (1991) 432-433.
83. Bourgeois J., De Simpel F. en Roelens P., *L'exposition bilan de quinze années d'archéologie à Comines-Warneton*. - MSHC., 21 (1991) 437-438.
84. Bourgeois J. en Roelens P., *Fouilles 1989 à la Montagne du Château à Warneton*. - MSHC., 20 (1990) 587-588.
85. Bourgeois J. en Rommelaere J., *Bijdrage tot de kennis van het Meetjesland in de Metaaltijden. De opgravingen te Ursel (1985-1989) en te Aalter (1989-1990)*. - AM., 42 (1991) 59-88.
86. Coppens William en Depredomme Luc, *Een vlucht naar het verleden (archeologie, mottehoven, e.d.)*. - OR., 8 (1991) 112-129, ill., krtn.
87. Debonne St., *De Romeinse balans van Wervik*. - SOCW., (1991) 145-153.
88. De Meulemeester J., Dewilde M. (met een bijdrage van Van der Plaetsen P. en Ervynck A.), *De Godelievemotte en de middeleeuwse versterkingen te Gistel*. - Archeologie in Vlaanderen, I (1991) 197-206.
89. Demolon P., *Un atelier de potier du XIIIe à Douai (Nord) (F.)*. - Archaeologia Mediaevalis, 14 (1991) 90-93.
90. De Simpel F., *Sous les caves de Warneton : d'autres caves. L'exemple du "Damier"*. - MSHC., 20 (1990) 589-590.
91. De Simpel F. en Bourgeois J., *Une hâche polie dans le Verdicq à Bas-Warneton*. - MSHC., 20 (1990) 583-587.
92. Despriet Ph., *Abdijenonderzoek in Kortrijk (W.-Vl.)*. - Archaeologia Mediaevalis, 14 (1991) 28-29.
93. Despriet Ph., *Onderzoek van de vesting Menen (W.-Vl.)*. - Archaeologia Mediaevalis, 14 (1991) 15.
94. Devliegheer L., *14de-eeuwse grafzerken uit Sint-Kruis (Brugge) en Lo*. - HEM., 128 (1991) 137-139.
95. Devliegheer L., *De Voorromaanse Sint-Donaaskerk en de Romaanse westelijke kloostervleugel (opgravingen 1955 en later)*. - De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern, Brugge, 1991, 46-92.
96. Devliegheer L., *De Voorromaanse, Romaanse en Gotische Sint-Donaaskerk. Evolutie en invloeden*. - De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern, Brugge, 1991, 118-136.
97. Dewilde M., *De Augustijnenabdij te Zonnebeke (W.-Vl.)*. - Archaeologia Mediaevalis, 14 (1991) 29-30.
98. Dewilde M., *Enkele losse vondsten uit de Onze-Lieve-Vrouw-Ten Duinenabdij te Koksijde*. - Archeologie in Vlaanderen, I (1991) 231-235.
99. Dewilde M., *Het Oosthof te Koekelare*. - Archaeologia Mediaevalis, 14 (1991) 14.
100. Dewilde M., *Opgravingen in de Augustijnenabdij van Zonnebeke*. - B., 91 (1991) 375-380, ill.
101. Dewilde M. en De Meulemeester J., *De opgravingscampagnes van 1987 en 1988 in de Onze-Lieve-Vrouw-Ten Duinenabdij te Koksijde*. - Archeologie in Vlaanderen, I (1991) 213-230.

102. De Witte Hubert en Hillewaert Beatrijs m.m.v. Thoen Hugo, *Archeologisch Jaarrapport 1989-1990*. - Jaarboek 1989-1990 Stad Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1991, 89-107, ill. krt.
103. De Witte H. (red.), *De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern*. Brugge, Die Keure, 1991, 299 blz., ill. (Archeo-Brugge 2).
104. De Witte H., *Historisch overzicht van het archeologisch onderzoek op de Brugse Burg*. - De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern, Brugge, 1991, 7-13.
105. De Witte H., *De opgraving 1987-1989 op de Brugse Burg : de site Burghotel (Holiday Inn Crowne Plaza)*. - De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern, Brugge, 1991, 93-117.
106. De Witte H., *Urban archaeological research and its influence on the knowledge of the town history of Bruges*. - *Archaeologia Mediaevalis, Colloquium Bruxellensis*, 1 (1991) 18-22.
107. Dezutter W.P., *Laatmiddeleeuwse grafkelders in het Sint-Donaascomplex*. - De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern, Brugge, 1991, 137-142.
108. Eryvynck A., *"De beer die woonde op de Brugse Burg". Mens en dier in een vroegmiddeleeuwse versterking*. - De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern, Brugge, 1991, 170-181.
109. Eryvynck A., *Een jaar vol botten, knoken en beenderen*. - *Archaeologia Mediaevalis*, 14 (1991) 10-11.
 Botmateriaal uit de Brugse Burg en de vroegmiddeleeuwse site Hoge Dijken te Roksem.
110. Eryvynck A. en Hillewaert B., *Niet-ceramische voorwerpen uit de oude Burg-fase*. - De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern, Brugge, 1991, 166-169.
111. Gautier A., *Dieren uit het Minderbroederklooster te Kortrijk*. - *Archaeologia Mediaevalis*, 14 (1991) 11.
112. Godderis Jozef, *Werkgroep archeologie Roeselare. Gevonden te Roeselare : een dupondius van keizer Antonius Pius*. - R., 20 (1991) 61-65, ill.
113. Henning J., *Een zeis uit de Merovingische nederzetting te Kerkhove (gem. Avelgem)*. - *Westvlaamse Archaeologica*, 7 (1991) 90-96.
114. Heus Jef, Dewilde Marc en Vandewalle Frank, *De opgravingscampagne 1991 van de Spaenhiers*. - *Coc.*, 6 (1991) 87-89.
 De Mote in de Zuudhoeve te Koekelare.
115. Hillewaert B., *Leerlooiers te Brugge (W.-VI.)*. - *Archaeologia Mediaevalis*, 14 (1991) 3-4.
116. Hillewaert B., *Stadsarcheologisch onderzoek te Brugge (W.-VI.)*. - *Archaeologia Mediaevalis*, 14 (1991) 42-44.
 Onderzoek op bouwerven aan de Garenmarkt, de Eekhoutrei, de Snaggaardstraat, St.-Jansplein en Zwijnstraat.
117. Hillewaert Beatrijs en Eryvynck Anton, *Leerlooierskuipen langs de Eekhoutstraat*. - Jaarboek 1989-90, Stad Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1991, 109-123, ill., krt.
118. Hillewaert B., Eryvynck A. en Huysmans L., *Een waterput in de kapel van het H. Kruis*. - De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern, Brugge, 1991, 194-206.
119. Hillewaert B. en Verhaeghe F. m.m.v. De Bleser C., *Een afvalput uit de 16de-18de eeuw*. - De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern, Brugge, 1991, 207-251.

120. Hollevoet Y., *Een vroeg-middeleeuwse nederzetting aan de Hoge Dijken te Roksem (gem. Oudenburg)*. - Archeologie in Vlaanderen, I (1991) 181-196.
121. Hollevoet Yann en Thoen Hugo, *Een Merovingische pot uit Brugge, bewaard in het museum van de Bijloke te Gent*. - Jaarboek 1989-90 Stad Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1991, 139-142, ill., krt.
122. Jansseune Gilbert, *Opgravingscampagne 1991 op het groot Tempelhof te Slijpe*. - Graningate, 11 (1991) 142-152, ill.
123. Lagache D. en Termote J., *Voormezele (W.-Vl.)*, noodonderzoek Augustijnerabdij. - Archaeologia Mediaevalis, 14 (1991) 95.
124. Mertens J., *Brugge Sint-Donaas*. - De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern, Brugge, 1991, 4-5.
Kort overzicht van de opgravingen van 1955.
125. Mestdagh H., *Mannekenvere*. - Archaeologische Inventaris Vlaanderen, XIV, Gent, 1991, 245 blz., ill.
Archeologische inventaris, vooral van oppervlaktemateriaal.
126. Mestdagh H., *Micromorfologische studie van mortel-, pleister- en vloerbetonfragmenten in de civitas Menapiorum*. - Westvlaamse Archaeologica, 7 (1991) 77-84.
Onderzoek van fragmenten uit Colijnsplaat, Aardenburg, Kerkhove, Tiegem, Kooigem, Wenduine, Oudenburg en Roksem.
127. Nuitten G., *Opgravingen in de bakkerij Rosseel : dwars door de Romeinse vicus*. - SOCW., (1990) 217-224.
128. Poblome J. en Hellin P., *Archeologische fantasie en werkelijkheid. Verslag van de opgravingen te Spiere in het najaar van 1989*. - Westvlaamse Archaeologica, 7 (1991) 85-89.
Uit onderzoek van een circulaire vorm blijkt dat deze recent is. Vondsten uit de laat- en post-middeleeuwse periode.
129. Roelens P. en Bourgeois J., *Découverte d'une pipe en terre cuite décorée au travaux de la Lys à Warneton*. - MSHC., 21 (1991) 435-437.
130. Scheers S., *Keltische munten in West-Vlaanderen*. - Westvlaamse Archaeologica, 7 (1991) 4-15.
131. Scheers S., *De Merovingische munten in West-Vlaanderen*. - Westvlaamse Archaeologica, 7 (1991) 31-42.
132. Termote J., *Opgravingen Sint-Maartensplein, een voorlopige stand van zaken*. Wervik, uitg. SOCW., 1991, brochure.
133. Termote J., *Het stadsarcheologisch onderzoek in Wervik in 1991*. - SOCW., (1991) 155-167.
134. Termote J., *Veurne (W.-Vl.) : stadsarcheologisch onderzoek*. Archaeologia Mediaevalis, 14 (1991) 96.
Grote Markt : gebouwsporen (overwelfde kelder) uit het eind van de 13e eeuw en nieuwe gegevens over de ontwikkeling van het areaal ten Z. van de Grote Markt.
135. Termote J. en Debonne S., *Wervik (W.-Vl.) : onderzoek op het Sint-Maartensplein*. - Archaeologia Mediaevalis, 14 (1991) 97.
Onderzoek naar de Sint-Maartenskerk.
136. Termote J. en Timperman J., *Veurne (W.-Vl.) : onderzoek van de Norbertinessenabdij*. - Archaeologia Mediaevalis, 14 (1991) 98.
137. Thoen H., *Gallo-Romeinse vondsten op de Brugse Burg*. - De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern, Brugge, 1991, 143-148.
138. Van Eenhooge D., *Het Isabellafort te Oostende*. - Archaeologia Mediaevalis, 14 (1991) 12-13.

139. Van Eenhooge D., *Onderzoek in de Vlamingstraat te Brugge (W.-VI.)*. - *Archaeologia Mediaevalis*, 14 (1991) 44-45.
140. Van Heeringen R.M., *Archeologische kroniek over 1987*. - *Archief*, (1988) 129-147, ill.
In Zeeland.
141. Van Heeringen R.M., *Archeologische kroniek van Zeeland over 1988*. - *Archief*, (1989) 129-154, ill.
Vindplaatsen Aardenburg, Sluis en Cadzand.
142. Van Heeringen R.M., *Archeologische kroniek van Zeeland over 1989*. - *Archief*, (1990) 105-120, ill.
Vindplaatsen Aardenburg, Oostburg.
143. Van Heeringen R.M., *Archeologische kroniek van Zeeland over 1990*. - *Archief*, (1991) 123-145.
Vindplaatsen in o.a. Aardenburg, Sint-Kruis (Zeeuws-Vlaanderen), Oostburg en Zuidzande.
144. Van Heeringen R.M., *Archeologisch onderzoek in Zeeland (Nl.)*. - *Archaeologia Mediaevalis*, 14 (1991) 67-71.
Onder meer onderzoek te Oostburg.
145. Verhaeghe Frans, *Grote kooplui en kleinhandel. Bijdrage van de middeleeuwse archeologie tot de economische geschiedenis*. - *TGB.*, 45 (1991) 3, 19-34.
146. Verhaeghe F., Hillewaert B. m.m.v. De Grootte K. en Hollevoet Y., *Aardewerk uit de oude Burgfase*. - *De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern*, Brugge, 1991, 149-165.
147. Verhaeghe F. en Hillewaert B., *Bouwpotten in de Brugse Burgkerk*. - *De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern*, Brugge, 1991, 182-193.
148. Verhulst A., *De Brugse Burg : archeologische gegevens en historische bronnen. Naar aanleiding van het boek "De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern"*. - *HEm.*, 128 (1991) 213-223.
- Zie ook nrs. 45, 49, 153, 157, 158, 159, 160, 321, 337, 338, 408, 419, 484, 527, 611, 717.

6. Numismatiek, Metrologie, Sigillografie, Heraldiek, Iconografie, Chronologie

149. Boniface F., *Les armoriaux des rois de l'épinette à Lille : d'abominables faux*. - *Bulletin de la Commission historique du Nord*, 45 (1991) 5-20.
150. De Clercq René, *Het wapenschild van Ingelmunster*. - *DH.*, 12 (1991) 1, 5-47, ill.
151. Duvosquel J.-M., *La Description des Pays-Bas de Lodovico Guicciardini, un modèle pour les Albums Charles de Croÿ, Lodovico Guicciardini (1521-1589), Actes du colloque international des 28-30 mars 1990*, Leuven, 1991, blz. 273-320 (Université libre de Bruxelles - Vrije Universiteit Brussel, Travaux de l'Institut interuniversitaire pour l'étude de la Renaissance et de l'Humanisme, t. X).
152. Gyselen Gaby, *De passiewerktuigen of arma Christi, lotgevallen van een thema*. - *B.*, 91 (1991) 389-396, ill.
153. Haeck A., *De Middeleeuwse munten in West-Vlaanderen*. - *Westvlaamse Archaeologica*, 7 (1991) 45-61.
154. Lietard Edwin, *Oostendse numismatiek*. - *Pl.* 20 (1991) 88-89, 110-112, 261-264, 281-284, 345-346.

155. Mertens J., Mann, De "Academie" en zijn "Tables des poids et mesures". - HEM., 128 (1991) 63-73.
156. Petillon Cl., Derville A., Garnier B., *Atlas historique et statistique des mesures agraires (fin XVIIIe - début XIXe s.). Nord-Pas-de-Calais.* - Caen, Éditions du Lys, z.d.
Zeer nuttig werkinstrument.
157. Scheers S., *Het muntwezen in Vlaanderen in de Late Middeleeuwen.* - Westvlaamse Archaeologica, 7 (1991) 62-66.
158. Scheers S., *Het muntwezen in Vlaanderen in de Moderne Tijden.* - Westvlaamse Archaeologica, 7 (1991) 67-75.
159. Vandenberghe S., *De Karolingische muntslag in West-Vlaanderen.* - Westvlaamse Archaeologica, 7 (1991) 43-44.
160. Van Heesch J., *Het muntsysteem en de muntcirculatie in de Romeinse tijd aan de hand van enkele Westvlaamse voorbeelden.* - Westvlaamse Archaeologica, 7 (1991) 16-30.
- Zie ook nrs. 11, 130, 131, 630.

7. Genealogie, Biografie

7.1. Algemeen

161. De Meulenaere Fabrice, *Fragments généalogiques (van) Eeckeloot, Rosselle, Lammers, de Meulenaere et Pollet.* - MGN., 41 (1991) 293-310, ill.
162. De Ridder-Symoens H., *Prosopografie en middeleeuwse geschiedenis : een onmogelijke mogelijkheid.* - HMGOG., n.r.45 (1991) 95-117.
163. Desreumaux J., *Wervikse stamvaders anno 1600.* - SOCW., (1991) 175-249.
164. Donche P., *Leeftijd, herkomst, afstamming, beroep, huwelijkse staat en signalement van een compagnie keurlingen in de kasselrij Ieper.* - VS., 27 (1991) 531-545.
Deze lijst is in 1641 opgemaakt.
165. Ervinck Luc, *Rouwprentjesalbum van Vlaamse Oostfronters. Deel I.* Esen-Diksmuide, bij de auteur, 1991, 152 blz., ill.
Alfabetisch gerangschikte afdruk van 180 bidprentjes, recto (meestal foto) en verso, al dan niet met begeleidende levensbeschrijving. Tevens weergave van enkele officiële doodsberichten. Voor het merendeel gaat het om Westvlaamse Oostfrontsoldaten.
166. Ronse de Craene Hubert V., *De volkstelling 1698 in de kasselrij Ieper.* Dikkebus-Ieper, Westhoek, 1990, 120 blz., ill., tab.
167. Vandebroek M., *Een genealogisch handschrift "Dethieu" te Brugge, 1793-1794.* - VS., 27 (1991) 330-336.
168. Vandewalle A., *Vlaamse families op de Azoren.* - Azoren Vlaemsche Eylanden, Brugge, 1991, 4-9, ill.
169. Vandewalle P., *Gezinschoofden te Slijpe in 1630.* - VS., 27 (1991) 481-485.
- Zie ook nrs. 94, 216, 382, 701, 737, 743.

7.2. Bijzonder. Alfabetisch volgens de behandelde familienaam.

170. Thierry Marie-Paule, *Adine, France.* - NBN., Bruxelles, 1990, dl. 2, 11-12.
Romanschrijfster, geboren te Esen (1890-1977).
171. Delmaire Bernard, *Alard.* - NBN., Bruxelles, 1990, dl. 2, 12-13.
Abt van Anchin (Noord-Frankrijk) van 1080 tot 1087 (+ 1087).
172. Delmaire Bernard, *Albéric.* - NBN., Bruxelles, 1990, dl. 2, 13.
Abt van Marchiennes van 1033 tot 1048 (+ 1048).

173. Victoir Joseph, *Bekaert, Henri*. - NBN., Bruxelles, 1990, dl. 2, 34-37.
Architect, geboren te Kortrijk (1823-1894).
174. Kympers Léopold, *Bekaert, Léon*. - NBN., Bruxelles, 1990, dl. 2, 25-29.
Industrieel, geboren te Zwevegem (1891-1961).
175. Schouteteet A., *Dokumenten betreffende de Brugse schilder Ambrosius Benson*. - HEm., 128 (1991) 225-231.
176. Meulemeester J.-L., *Enkele aanvullingen over de primus-viering van Frans Beyts te Brugge in 1782*. - B., 91 (1991) 282-284.
177. Norton Edith F., *Het verhaal van Stefanie (1908-1929)*. - RT., 22 (1991) 141-149, ill.
Over de protestantse Stefanie Bouckaert uit Tielit (1908-1929).
Zie nr. 719.
178. Duvosquel J.-M., *Hommage à Henri Bourgeois, président de la Société d'Histoire de Comines-Warнетon et de la Région durant vingt-cinq ans (1966-1991)*. - MSHC., 21 (1991) 19-50.
179. Gerits J., *Gesprek met Marcel Cafmeyer, medestichter van de Heemkundige Kring van Torhout (1941)*. - OH., 45 (1991) 228-230, ill.
180. Verheye Staf, *Jules Capron, bibliofiel en grootgrondbezitter*. - IK., 27 (1991) 21-32.
1829-1897. Iepers ingezetene en post-mortem weldoener o.a. van het Weldadigheidsbureau van zijn stad.
181. Coenen Daniel, *Carondelet, Jean II*. - NBN., Bruxelles, 1990, dl. 2, 79-83.
O.m. proost van Sint-Donatiaan te Brugge (1469-1544).
182. Catteau G., *Stamboom van Félix Augustinus Castryck en Maria Barbara Beirnaert en daarna met Henrica Francisca Storme*. Komen, auteur, s.d., gr. in -4°, 96 blz., ill.
183. Catteau G., *Constantin Catteau en Marie Thérèse Dassonneville*. Komen, auteur, s.d., gr. in -4°, 103 blz., ill.
184. Martens M., *New informations on Petrus Christus' biography*. - Simiolus, 20 (1990-91), 5-23.
185. Lejeune J., *Pater Jacobus Clou aan de eer door gedenkplaat te Veurne*. - BdK., 33 (1991) 89-98, ill.
Regulier kanunnik van de St.- Nikolaasabdij aldaar (1582-1648), stichter van de kruisweg en de boeteprocessie
186. De Bruyne Michiel, *Een straat voor Domien Cracco*. - R., 20 (1991) 133 en 166-167.
In Roeselare.
187. Campbell Lorne, *Book review : Gerard David by Hans J. Van Miegroet*. - The Burlington Magazine 133 (september 1991) 624-625.
Belangrijke recensie van nr. 175 van de Boekenschouw over 1989.
188. Dumont Georges-Henri, *De Boom, Ghislaine*. - NBN., Bruxelles, dl. 2, 100-102.
Historica, geboren te Torhout (1895-1957).
189. Vanhulle A., *Van "Roste Pol" - de geschiedenis van een Brugse volksfiguur*. - Schr., 20 (1991) 5, 4-12.
Polydore De Boysere, 1871-1914.
190. Goetghebeur Walter, *Jehan de Cuvillier gezeid Coussy, Commandeur van de Hospitaalridders van Sint-Jan van Jerusalem te Slijpe in de jaren 1565 e.v.* - Graningate, 11 (1991) 41-58, ill.
191. De Meulemeester J.L., *Jubileumviering van raadslid-pensionaris Karel de Gheldere 1781*. - B., 91 (1991) 151-155, ill.
192. Descamps H., *L'origine de la famille et l'ascendance des peintres Charles et Henri Degroux*. - MSHC., 20 (1990) 189-206.

193. Van Acker L., *Kanunnik Jan de Hondt uit Kortrijk (1486-1571)*. - B., 91 (1991) 99-104.
194. De Laere R., *Leon de Koninck*. - HBBO., 22 (1991) 15.
Aanvulling op Boekenschouw 1990, nr. 224.
195. Deleruelle Th., *Généalogie Deleruelle-Delobel*, I, Ploegsteert, auteur, 1989-1990, gr. in-4°, dactyl.
196. Deleruelle Th., *Retrouvailles 1990 (famille Deleruelle)*. Ploegsteert, auteur, 1990, gr. in-4°, dactyl.
197. De Neve de Roden Thierry, *Sept siècles en Flandre : les de Neve*. - Brussel, bij de auteur, [s.a.], 525 blz., ill.
198. Chatelain Françoise, *Demade Paul*. - NBN., Bruxelles, 1990, dl. 2, 119-121.
Arts, romanschrijver, essayist en journalist, geboren te Komen (1863-1936).
199. V[andenbergh] R., *In memoriam Jules Dermaux dit Jul' du Tchun*. - MSHM., 13 (1991) 5.
Auteur patoisant.
200. Stevens Marcel M., *Familie Desimpel. Steenbakkers van generatie op generatie*. z.p. (Kortemark), z.u. (bij de auteur), 1990, 689 blz., ill.
Westvlaamse familie, 1580-1990.
201. Desramault Wilfried, *Gustaaf Desramault (1873-1933). De onvergetelijke componist van Jesu Salvator Mundi (1922)*. - IK., 27 (1991) 65-77, ill., foto.
Iepers toondichter.
202. Hoornaert Geert, *Bracht de geboorte van het eerste kind vrede in de familie-relaties de Thiennes-vander Gracht ?*
203. Lagrange M. en Vandeputte M., *De families Dheedene in de Gaverstreek*. - JGOKW., 19 (1991) 229-258.
204. Van Campenhout Frans, *De Kortrijkse arts Gustaaf Doussy*. - LG., 33 (1991) 49-75 en 127-151.
205. Trips Eduard, *Alfons Dumon - de Menten de Horne. Brugs industrieel, politicus en vrijmetselaar*. - BS., jg. 12 (1991) 3, 7, ill.
206. Van Severen Antoon, *Gustaaf-Hendrik Flamen*. - OR., 8 (1991) 3-14, 75-81, 171-179.
Leraar en onderpastoor van Ruiselede.
207. Beschrijver D., *Dagboek van een gedepoteerde priester (E.H. Flotteu, onderpastoor te Beveren-IJzer)*. - Bdk., 33 (1991) 76-80, 106-109, 166-170, krt.
Gedurende de Franse overheersing.
208. Dewitte A., *In memoriam Kan. Paul François (1907-1991)*. - B., 91 (1991) 330.
209. Despy Georges, *Fulgence*. - NBN., Bruxelles, 1990, dl. 2, 173-175.
Eerste abt van Affligem (1087-1122).
210. Van Mingroot Erik, *Gaucher d'Oisy-Inchy ou Gualcherus, Walcherus, Gaucerus*. - NBN., Bruxelles, 1990, dl. 2, 183-188.
Bisschop van Kamerijk (ca.1055-ca.1130).
211. Van der Plas Michel, *Mijnheer Gezelle. Biografie van een priester-dichter 1830-1899*. Tielt, Lannoo, 1990, 608 blz., ill.
212. Boets Jozef, *Gezelle, eindelijk*. - OE., 34 (1991) 188-194, ill.
Betr. vorig nr.
213. Ryserhove Alfons, *Rondom Guido Gezelle en zijn familie*. - JBB., 24 (1991) 130-161, ill.
214. De Meulenaere Fabrice, *Fragment généalogique Godtschalck (XVe-XXe siècles)*. - MGN., 41 (1991) 73-87.
215. Meulemeester Jean Luc, *Enkele nieuwe gegevens betreffende de Brugse edelsmid Gaspar Hanicq*. - BO., 31 (1991) 85-112, ill.

216. Slosse Roger, *Roeselaarse koppen*. - R., 20 (1991) 123-129.
Over Miel Hoet, alias Kraentjie, uitbater van de eerste cinema in Roeselare.
217. Platelle Henri. *Ide*. - NBN., Bruxelles, 1990, dl. 2, 233-234.
Gravin van Boulogne (ca. 1040-1113).
218. Hessel Roger, *Het leven en werk van marktzanger Frans Jacobs (1888-1973)*. - 't Beertje 1992, Brugge 1991, 67-80, ill.
219. Gerits J., *Dr. Aquilin Janssens de Bisthoven, hoofdredacteur van "Mededeelingen van het Verbond voor Heemkunde" (1945-1947)*. - OH., 45 (1991) 241-244, ill.
220. Simons Walter, *Jean de Warneton*. - NBN., Bruxelles, 1990, dl. 2, 240-242.
Bisschop van Terwaan (1099-1130), geboren in Neerwaasten (ca. 1065-1130).
221. Thys Maurice, *Enkele gebeurtenissen gedurende de Eerste Wereldoorlog 1914-1918 in de gemeente Aalter*. - LW., 14 (1990) 1-1, 9-50.
Handelt o.m. over de tragische dood van Henri Lamiroy, vader van bisschop H. Lamiroy.
222. Lamsens E., *De familie Lampsins in Zwevezele in de 15de en 16de eeuw*. - VS., 27 (1991) 499-513.
223. Lesaffre O., *Généalogie des Lesaffre de Comines Sainte-Marguerite 1622-1987*. Kain, Lesaffre, 1988, gr. in-4°, 487 blz., ill.
224. De Meulenaere F., *Généalogie des Massiet, seigneurs de La Bussche à Bas-Warneton du XVIIe au XVIIIe siècle*. - MSHC., 20 (1990) 63-93.
225. De Meulenaere Fabrice, *Compléments à la généalogie de la famille de Massiet*. - MGN., 41
226. Lauwers Wilfried, *De onderduiker Karel Mattheeuws*. - JBB., 24 (1991) 77-81.
227. Demarest H., *Pastoor Merville op Sint-Anna begaan met de jonge trouwers*. - Schr., 20 (1991) 4, 4-12.
228. Bonaert Baron, *Les Mombrey à Ypres*. - P., 56 (1991) 358-378, ill.
229. Trips Eduard, *Jozef Neef, baas van een sfeervolle "Kneipe"*. - BS., 12 (1991), 4, 3, ill.
19de-eeuwse figuur in Brugge.
230. De Meulenaere F., *Dom Jean Ooghe (+ 1588), dernier prieur de Nieppe*. - BCFF., 35 (1991) 14.
231. Pattyn Sylvère, *Victor Pattyn, oudstrijder aan het IJzerfront*. - JKVDP., 7 (1991) 94-112, ill.
Lichterveldenaar.
232. Defoort Eric, *Al mijn illusies bloeien*. Antwerpen, Houtekiet, 1991, 207 blz.
Biografie van Paul Pée (1899-1951) geboren te Brugge, actief in het culturele leven en de journalistiek tijdens het Interbellum.
233. Bossu J., *Petrus Plancius, predikant en geograaf*. - FN., 16 (1991) 107-124.
234. De Meulenaere Fabrice, *Les (van) Pontfo(or)t à Ypres du XVIe au XVIIIe siècle*. - MGN., 41 (1991) 11-16.
235. Schouteet A., *De Brugse schilder Laurens Rave uit de 16de eeuw*. - HEM., 128 (1991) 103-108.
236. Slosse Roger, *Roeselaarsche koppen. Ramoetjies Sinema*. - R., 20 (1991) 188-195.
Van het echtpaar Eugeen Ramoudt en Sylvie Dewulf.
237. De Bruyne Michiel, *Roeselaarse raadsels van Albrecht Rodenbach*. - R., 20 (1991) 58-60.
238. De Laere R., *Dora Rommelaere*. - HBBO., 22 (1991), 64, 79-80, 85-87.
Brugse kunstschilderes.
239. Geirnaert N., *In memoriam Albert Schouteet*. - B., 91 (1991) 33.

240. Van den Abeele Andries, *Stadsarchivaris Albert Schouteet*. - BO., 31 (1991) 113-128, ill.
Brugs stadsarchivaris (1909-1991).
241. Vandewalle André, *In memoriam A. Schouteet*. - HEM., 128 (1991) 127-134.
Stadsarchivaris van Brugge († 1991). Met bibliografie vanaf 1973, bijgehouden door J. De Groote en vervolledigd door N. Geirnaert.
242. Gerits J., *In memoriam Rudolf Six (1919-1990)*. - OH., 45 (1991) 113-114, ill.
243. Lecluyse Filip, *Jos Speybrouck 1891-1956*. - LG., 33 (1991) 115-127, ill.
Kortrijks kunstenaar/graficus en ontwerper.
244. De Wispelaere Paul, *Herinneringen aan Hervé Stalpaert*. - Arsbroek, 8 (1991) 5-9.
245. Spycckere Lieven, *Terugdenkend aan een vriend*. - Arsbroek, 8 (1991) 21-26.
Betr. Hervé Stalpaert.
246. Van den Abeele Andries, *Herinneringen aan Hervé*. - Arsbroek, 8 (1991) 10-11.
247. Dewyndt A., *Mevrouw Tack, de soldatenmoeder 1914-1918 uit Nieuwkapelle*. - BdK., 33 (1991) 8-12, ill.
248. De Coster Willy, *Van Biervliet Jules*. - NBN., Bruxelles, 1990, dl. 2, 352-353.
Professor psychologie R.U.G., geboren te Brugge (1859-1945).
249. Gerits J., *Herinneringen aan Maurits Van Coppenolle, verbondssecretaris (1948-1955)*. - OH., 45 (1991) 247-253, ill.
250. Van Acker L., *Treurgelang over pastoor van Coquelaere*. - B., 91 (1991) 132-139.
Pastoor van Sint-Salvators te Brugge (1770).
251. Arickx Valère, *Vele van dat gheschiet es, Janne, heere van Dadiselle (1431-1481), en het handschrift van deze "gedenckschriften"*. - B., 91 (1991) 5-37, ill.
Van Dadizele.
252. De Laere R., *Leo Vandekerckhove, synthese van een schildersloopbaan*. - HBBO., 22 (1991) 15, 32, 45-47.
253. Seys Raf, *In memoriam Karel van der Espt 1891-1991*. - Vers. 1990-1991, 341-352, ill.
254. Slosse Roger, *Boudewyn Vanderhaeghe*. - R., 20 (1991) 148-153.
Eigenaar van een danszaal in Roeselare.
255. Seberechts Frank, *Jef Van de Wiele (1903-1979) : een biografische schets*. - Vers. 1990-1991, 265-340, ill.
256. Bonneure Ferdinand, *Lodewijk Van Haecke, kapelaan van het Heilig Bloed*. - BS., 12 (1991), 2, 4-5, ill.
257. Gerits J., *Evarist Vanheulebrouck, pionier van de heemkundige werking in Brugge*. - OH., 45 (1991) 214-216, ill.
258. Meulemeester Jean Luc, *De Brugse edelsmidfamilie Van Nieuwerkerke en de Sint-Jacobskerk*. - GiK., 29 (1991), 2, 38-43, ill.
259. Lowyck A., *Enkele aantekeningen nopens Joannes Bartholomaeus Van Roo*. - IK., 27 (1991) 36-42, ill.
Iepers kanunnik en aarts priester (1716-1797), zijn publicaties.
260. Meulemeester J.-L., *Enkele gegevens betreffende de Brugse beeldhouwer Pieter Van Walleghem*. - B., 91 (1991) 381-383.
Aanvulling op Boekenschouw 1990, nr. 328.
261. Blondeau Roger A., *Verbiest Ferdinand*. - NBN., Bruxelles, 1990, dl. 2, 379-383.
Missionaris en astronoom, geboren te Pittem (1623-1688).

262. Leroy Robert, *In memoriam ere-rijksinspecteur Rafaël Verholle*. - TM., 31 (1991), 1, 4.
 263. Lermyte Jean-Marie, *Rafaël Verholle en het Sint-Jozefscollege. Interview van 29 januari 1989*. - TM., 31 (1991), 1, 5-8.
 264. Orloff Sophie, *Verlant, Alphonse*. - NBN., Bruxelles, 1990, dl. 2, 384-387.
 Kunsthistoricus, schrijver en criticus, geboren te Ieper (1862-1924).
 265. Gerits J., *Op bezoek bij Dan Verstraete te Assebroek*. - OH., 45 (1991) 237-239.
 266. Laleman M.C., *Villard de Honnecourt. Een reizend bouwvakker uit de derdiende eeuw*. - FN., 16 (1991) 63-82.

8. Volkskunde

267. Baston H., *Een brokje Meenensche folklore*. - W., 15 (1991) 2, 54-59.
 268. Beele Wilfried en Debrabander Frans, *Nogmaals de Familienaam Beheyt*. - LG., 33 (1991) 83-88.
 Aanvulling op Boekenschouw 1990, nr. 74.
 269. Bloes Georges, *Voetbal tijdens de oorlog te Westende*. - Graningate, 11 (1991) 27-33, ill.
 270. Braeckman W.L., *Het Westvlaams liederhandschrift van Marie Poeyaert*. - V., 92 (1991) 1-26.
 271. Bruggeman Albert, *Fanfare De Eendracht*. - Derlike, 13 (1991) 67-74 en 110-117.

Vervolg op Boekenschouw 1990, nr. 345.

272. Bruneel Noël, *Anderhalve eeuw Kuurnse kermis*. - LG., 33 (1991) 175-215.
 273. Coornaert M., *De verering van St.-Lenaart, St.-Machutus, St.-Quintinus en St.-Macarius in de St.-Donaaskerk te Brugge*. - B., 91 (1991) 157-163.
 274. De Bruyne Michiel, *De reus Rolarius honderd jaar*. - R., 20 (1991) 112-115.
 275. Defraeye Hugo, *Derlijkse volksverhalen*. - Derlike, 14 (1991) 50-56, ill.
 276. Defraeye Hugo, *Het inhuldigen van pastoors te Deerlijk*. - Derlike, 13 (1991) 76-81, ill.

Vervolg op Boekenschouw 1990, nr. 350.

277. Defraeye Hugo, *De Mechachelstoet in Sint-Lodewijk*. - Derlike, 14 (1991) 3-7, ill.
 278. Demarest Hendrik, *Omtrent "Vliegende bladen" van Brugse drukkers*. - 't Beertje 1992, Brugge 1991, 33-66.
 279. Depaeuw R., *La culture de la betterave jadis à Ploegsteert (Comines-Warнетon)*. - MSHC., 20 (1990) 459-468.
 280. Depaeuw R., *Les taupes et les taupiers dans la région de Comines-Warнетon*. - MSHC., 21 (1991) 415-424.
 281. Dezutter Willy P., *Nieuwe afdelingen in het Stedelijk Museum voor Volkskunde*. - Jaarboek 1989-90 Stad Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1991, 68-79, ill.
 282. (Dezutter W.P.), *Tentoonstelling : Carnaval als volkscultuur. Museum voor Volkskunde*. - Informatiebulletin Stedelijk Musea, Brugge, 11 (1991), nr. 3, ill.
 283. Gillard P., *La saboterie de nos régions. Actes du colloque d'Evregnies*. Mouscron, Société d'Histoire de Mouscron et de la Région, 1990, 1 vol. in -8°, 80 blz., ill.
 284. Gyselen G., *Een nieuw bedevaartvaantje te Gistel*. - B., 91 (1991) 322-327, ill.
 285. Huisman Anneke en Koppenhol Johan, *Daer compt de Loterij met trommels en trompetten. Loterij in de Nederlanden tot 1726*. Hilversum, Verloren, 1991, 125 blz., ill.

Met voorbeelden uit Vlaanderen (vooral Brugge).

286. Kerckhof Pieter, *Bijnamen in Hulste*. - LG., 33 (1991) 75-83.

287. Klausing Jef, *Het water was veel te diep. Over de zee en de liefde in het volkslied.* - 't Beertje 1992, Brugge 1991, 81-98.
288. Lemey Paul, *De Ruiseleedse Sint-Eloois-Gilde 1854-1858.* - OR., 8 (1991) 35-46, ill.
289. Lowyck Antoon, "Moordliederen uit de Westhoek na 1830." - 't Beertje 1992, Brugge 1991, 99-109.
290. Messiaen Marcel en Seys Raf, *Sinte-Maarten en het volksleven te Koekelare en elders.* - Coc., 6 (1991) 70-86.
291. Meulemeester J.L., *De Brugse Belofte, een eeuwenoude processie met offerkaars.* - OH., 45 (1991) 145-150, ill.
292. Morel Etienne, *O.-L.-Vrouw van de Vesten of Nood Zoekt Troost te Ieper.* - 't Beertje 1992, Brugge 1991, 110-114.
293. Papin Kristof, *Tempelierslegenden.* - IK., 27 (1991) 78-83.
Uitmoording van de Ieperse Tempeliers in 1307.
294. Stalpaert Hervé, *De studie van de legende in het Vlaamse land.* - Arsbroek, 8 (1991) 27-50.
Herdruk van een artikel uit 1971, zie Boekenschouw over 1971, nr. 122.
295. Top Stefaan, *Kanttekeningen bij de studie van rituelen i.v.m. de levensloop.* - Arsbroek, 8 (1991) 12-20.
296. A.B., *Oude koeiennamen uit Ichtegem.* - B., 91 (1991) 104.
297. A.B., *Het liedeken van de muilezel en de zwarte kat. Ieper 1699.* - B., 91 (1991) 363-365.
298. Vanaelst R., *Danstenten.* - HBBO., 22 (1991) 78-79, 84-85.
In en rond Brugge.
299. Van Biervliet Lori, *Taboe over oude kerkgebruiken in Koekelare.* - B., 91 (1991) 301-302.
300. Vanden Berghe Patrick, *De Brugse Meifoor tussen 1900 en 1950.* - 't Beertje 1992, Brugge 1991, 115-129.
301. Vandenbergh Raf, *Bij een bezoek aan het Nationaal Schoeiselmuseum te Izegem.* - 't Beertje 1992, Brugge 1991, 25-32.
302. Vandenbussche Koenraad, *Valschen chirurgijn ende bedreigher van het publico (1770-1771).* - Ern., 10 (1991) 81-83.
303. Van den Heuvel M.E., *De verdediging van bastaarden door Olivier de la Marche, een vijftiende-eeuwse Bourgondische hoveling.* - HMGOG., n.r. 45 (1991) 33-68.
304. Van de Voorde V., *Le verre soufflé populaire.* - Ter., 40 (1990) 1-20.
305. Van de Voorde V., *Le tir à l'arc à Mouscron, témoin d'une tradition séculaire.* - Ter., 41-42 (1991) 2-27.
306. Vandoorne Roger, *Per moto naar Rome.* - OR., 8 (1991) 51-56, ill.
Zie ook nrs. 11, 12, 18, 34, 35, 74, 75, 152, 179, 185, 189, 218, 219, 229, 236, 242, 246, 249, 254, 257, 265, 322, 329, 339, 343, 370, 402, 433, 449, 456, 457, 459, 466, 467, 471, 473, 513, 535, 541, 545, 548, 555, 558, 619, 629, 633, 666, 690, 703, 705, 717, 732.

II. ALGEMENE GESCHIEDENIS

1. Geschiedenis van Vlaanderen

307. Claeys Robert, De Paep Jozef, De Walsche Aimé, Loete Koen, Mussche Omer, Notteboom Hugo, Van de Woestijne Paul en Verwulgen Julien, *Meetjeslands*

- Koningsboek*, Eeklo, uitg. door HBM., 1991, 104 blz., ill.
Dit boek bevat stukjes over koninklijk bezoek aan gemeenten van het Meetjesland en bezoeken van Meetjeslanders aan de vorsten te Brussel.
308. Dewitte A., *De blijde intrede te Brugge van Mijn Heere François van Franckrijk, 17 juli 1582*. - B., 91 (1991) 38-39.
309. Everaert J. en Stols E. (red.), *Vlaanderen en Portugal. Op de golfslag voor twee culturen*. Antwerpen, Mercatorfonds, 1991, 376 blz., ill.
Verzamelbundel van verscheidene studies.
310. Holzaphel Theo, *Papst Innoenz III, Philipp II August, König von Frankreich und die english-welfische Verbindung 1198-1216*. Frankfurt a. M., Peter Lang, 1991, 334 blz.
Ook betr. de rol van de Vlaamse graaf in de anti-Franse coalitie.
311. Lemaire Cl. en Henry Michèle m.m.v. Rouzet Anne, *Isabella van Portugal, hertogin van Bourgondië, 1397-1474*. Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1991, 218 blz., ill.
Biografie met tentoonstellingscatalogus.
312. Lenders P., *De Zuidelijke Nederlanden en de Amerikaanse onafhankelijkheidsoorlog. Enkele feiten en getuigenissen*. - TG., 103 (1990) 28-42.
m.b.t. de haven van Oostende.
313. *Lexikon des Mittelalters*, dl. V, afl. 6-10 (Kiev-Lukanien), München/Zürich 1991.
Met o.m. bijdragen over :
- Kortrijk, kol. 1454-1455 (G. Declercq en P. Stabel);
- Kortrijk, Schlacht v., kol. 1455 (M. Boone);
- Krummsteert, kol. 1552 (P. Berghaus);
- Lannoy, kol. 1705-1706 (J.-M. Cauchies);
- Lantsloot vander Hagedochte, kol. 1707 (W.P. Gerritsen);
- Leden van Vlaanderen, kol. 1789 (W. Prevenier);
- Liber Floridus, kol. 1944 (B. Braun-Niehr);
- Lille, kol. 1985-1986 (B. Delmaire);
- Litus Saxonicum, kol. 2037 (B. Ward-Perkins);
- Ludwig II v. Nevers, kol. 2196 (W. Prevenier);
- Ludwig v. Male, kol. 2196 (W. Prevenier).
314. Paravicini Werner, *Die Residenzen der Herzöge von Burgund, 1363-1477*. - Patze Hans en Paravicini Werner (red.), *Fürstliche Residenzen im Spätmittelalterlichen Europa*. (Vorträge und Forschungen. Herausgeben vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte. Band XXXVI), Sigmaringen, 1991, 207-263.
315. Van Der Stock Jan (red.), *Stad in Vlaanderen. Cultuur en Maatschappij 1477-1787*. Brussel, Gemeentekrediet, 1991, 616 blz., ill.
Tentoonstellingscatalogus met verscheidene belangrijke artikels.
Vlaanderen : Nederlandstalig België.
316. Van Der Stock Jan, *Sporen van stedelijke cultuur in Vlaanderen 1477-1787*. - Stad in Vlaanderen, cultuur en maatschappij 1477-1787, Brussel, 1991, 11-14.
317. Van Uytven Raymond, *Vlaanderen en zijn steden in het verleden*. - Stad in Vlaanderen, cultuur en maatschappij 1477-1787, Brussel, 1991, 15-18.
318. Verbruggen J.F., *Vlaanderen na de Guldensporenslag. De vrijheidsstrijd van het graafschap Vlaanderen 1303-1305*. Brugge, Westvlaamse Gidsenkring, 1991, 180 blz.
319. Vervenne A., *Hoe welkom de Franse revolutionairen waren. De eerste jaren van de revolutie te Koolskamp*. - B., 91 (1991) 257-264.
- Zie ook nrs. 14, 25, 26, 31, 162, 217, 357, 391, 439, 440, 441, 487, 562, 567, 708, 742.

2. Plaatselijke Geschiedenis

Aalter

Zie nrs. 85, 221.

Aardenburg

320. De Melker B.R., *Het oudste stadsrecht van Aardenburg*. - Archief, (1990) 1-43, ill.

321. Trimpe Burger J., *Romeins Aardenburg*. Aardenburg, 1992, 12 blz., ill.

322. Van Heeringen R.M. en Hendrikse H., *Nieuw licht op de Maria-verering te Aardenburg in de Middeleeuwen*. - ZT., (1991) 97-102, ill.

Zie ook nrs. 126, 141, 142, 143, 320, 717.

Alveringem

323. V(an) A(cker) L., *Jeneverstokerij in Alveringem*. - B., 91 (1991) 305.

Assebroek

324. Colson Jos, *Het gewezen klooster Haverloo te Assebroek*. - Arsbroek, 8 (1991) 69-72, ill.

325. *Van Vrij Technisch Instituut tot Vrije School Haverlo*. - Arsbroek, 8 (1991) 73-84.

Overdruk uit de door de school verspreide brochure.

Zie ook nrs. 18, 246, 526, 677.

Aubes (arr. Rijsel)

326. Descamps P., *Jadis et naguère au pays d'Aubes*. Steenvoorde, Foyer culturel de l' Houtland, z.d., 300 blz.

In het arrondissement Rijsel.

Avekapelle

327. Van Buggenhout J., *Geschiedenis van onze Parochies. Avekapelle*. - BdK., 33 (1991) 2-7, ill.

Beernem

328. Brandt Cyriel, *Het dagboek van Irma van Rie te Beernem, 1914-1918 (dl. 1)*. - JBB., 24 (1991) 84-110, ill.

329. Van Wouterghem Etienne, *Onze herbergen in 1779*. - JBB., 24 (1991) 117-130.

Bekegem

330. Symaëys André, *Bekende pastoors te Bekegem 1900-1939*. - Ern., 10 (1991) 12-13.

Beveren-IJzer

331. Depuydt Romain, *Mijn oorlogsdagen te Beveren-IJzer*. - IJzb., 21 (1991) 156-185.

Herinneringen aan mei 1940.

Zie ook nrs. 207, 737.

Beveren-Leie

332. Debrouwere M. en Ducatteeuw E., *Kroniek van duizend jaar "Beverna cum ecclesia" (2)*. - JGOKW., 19 (1991) 67-136.

Vervolg van Boekenschouw 1990, nr. 416.

333. Debrouwere M. en Ducatteeuw E., *Verdwenen oude bebouwing in Beveren en Desselgem.* - JGOKW., 19 (1991) 137-167.

Boezinge

334. Huys Paul, *Een viering van de Brabantse omwenteling (1790) in Boezinge.* - IK., 27 (1991) 33-35.
Verscheen in de "Gazette van Gend", 25.02.1790.

Bredene

335. Dewulf Daniël, *Bredene. De doortrekking van de Buurtspoorwegstraat.* - JHC., 1991, 3-25, ill., krtn.
336. V(an) A(cker) L., *Het octrooitaref van Bredene.* - B., 91 (1991) 424.

Brugge

337. Coornaert Maurits, *De middeleeuwse vestingswerken van de stad Brugge.* - BO., 31 (1991) 176-191 en 221-246.
338. Declercq G., *Oorsprong en vroegste ontwikkeling van de burcht van Brugge (9de-12de eeuw).* - De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern, Brugge, 1991, 15-45.
339. Dewitte A., *Wapengilden te Brugge in de late middeleeuwen.* - BO., 31 (1991) 171-175.
340. Dezutter W.P. en Ryckaert M. (red.) m.m.v. Vandewalle A., D'hondt Jan, Weymeis Chris, Rau Jaak A., Danneel M., *Kroniek en korte berichten.* - BO., 31 (1991) 247-260.
341. D'Hooghe Catharina, *Corbie in Brugge. Geschiedenis van een stadsbuurt van 1300 tot heden.* -BO., 31 (1991) 5-54.
342. Esther J.-P., *Het Burgplein en de Mallebergplaats. De huizen en hun bewoners in de 19de eeuw.* - De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern, Brugge, 1991, 252-291.
343. Meulemeester J.-L., *Sakramentspanelen in Brugge.* - BS., 12 (1991) 3, 13, ill.
344. Quaghebeur Patricia, *De Brugse katolieken en de landbouw.* - BS., 12 (1991) 4, 12-14, ill.
345. Rau Jaak A., *De "Corps de Garde" op 't Zand (1714-1844).* - BS., 12 (1991) 1, 12-14, ill.
346. Rau Jaak A., *125 jaar geleden verdween het kapucijnenklooster op 't Zand.* - BS., 12 (1991) 2, 10-11, ill.
347. Rau Jaak A., *Het verdwenen minderbroedersklooster in Brugge.* - BS., 12 (1991) 3, 10-11, ill.
Betr. onbekende 18de-eeuwse afbeelding.
348. Rau Jaak A., *De "Onse Vrouwe van Montserratpoort" te Brugge.* - BO., 31 (1991) 64-84, ill.
349. Rotsaert Koen, *De English Philological Society te Brugge.* - BO., 31 (1991) 55-63.
350. Ryckaert Marc, *Historische stedenatlas van België : Brugge*, uitgegeven o.l.v. Adriaan Verhulst en Jean-Marie Duvosquel, Brussel, Gemeentekrediet, 1991, 240 blz., krtn., ill.
Zeer belangrijk standaard- en naslagwerk.
351. Ryckaert Marc, *Historische stedenatlas van België : Brugge.* - TGB., 45 (1991) 3, 56-64, ill.
Voorstelling en synthese van vorig nr.
352. Vanhoutryve André, *De "Poortorre" en Jan van Oudenaarde.* - BS., 12 (1991) 1, 4-5, ill.
Verdedigingstoren en bouwmeester in Brugge.

353. Vanhulle A., *De congregatie van de Dochters van Liefde te Brugge*. - Schr., 21 (1991) nr. 1-2, pp. 5-16 en nr. 3, pp. 4-12.
354. Vanhulle A., *Het oud klooster van de Carmers op Sint-Anna*. - Schr., 20 (1991) nr. 8, pp. 4-12.
355. Vanhulle A., *De zusters Apostolinnen te Brugge*. - Schr., 20 (1991) nr. 7, pp. 5-12.
356. Vanhulle A., *De parochie Sint-Anna omstreeks het concordaat van 1802*. - Schr., 20 (1991) nr. 9, pp. 5-12.
357. Verbruggen J., *Pieter de Coninc en zijn tijd : het Brugge van poorters en ambachten (2); de koning en de koningin komen naar Brugge (3); het Brugge van poorters en ambachten (4); de macht van de ambachten groeit (5)*. - BS., 12 (1991) 1, 8-9, 2, 8-9, 3, 8-9, 4, 8-9, ill.

Vervolg van Boekenschouw 1990, nr. 450 .

Zie ook nrs. 6, 11, 12, 13, 28, 29, 32, 33, 34, 35, 54, 55, 95, 96, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 124, 137, 146, 147, 148, 167, 175, 176, 181, 189, 194, 205, 215, 227, 229, 235, 238, 240, 241, 248, 250, 252, 257, 260, 273, 278, 282, 285, 291, 298, 300, 308, 491, 498, 501, 517, 523, 524, 525, 530, 546, 559, 596, 612, 613, 620, 621, 622, 625, 626, 628, 636, 638, 639, 640, 642, 653, 656, 663, 664, 666, 668, 671, 674, 675, 677, 683, 697, 710, 739, 753, 755, 760,

Cadzand

Zie nr. 141.

Dadizele

Zie nr. 251.

Damme + Vivenkapelle

358. A.B. (= Van Acker L.), *Industrie in het kanton Damme in het Jaar VIII*. - B., 91 (1991) 211.

Deerlijk

359. Benoit Filip, *Deerlijk en zijn inwoners vóór 1600*. - Derlike, 14 (1991) 9-19 en 35-43, ill.
360. Benoit Paul, *Deerlijks Werken van den Akker jubileert*. - Derlike, 14 (1991) 21-26, ill.
361. Bruggeman Albert, *Kerkinterieur (dl. I)*. - Derlike, 14 (1991) 44-49, ill.

In Deerlijk.

Zie ook nrs. 271, 275, 276, 277, 566, 631.

De Panne

Zie nr. 681.

Desselgem

362. Debrouwere M. en Ducatteeuw E., *Van woonsteden en mensen in Desselgem. Herberg "Het Dambord"*. - JGOKW., 19 (1991) 169-197.
363. Debrouwere M. en Ducatteeuw E., *Van woonsteden en mensen in Desselgem. "Het Goed ter Keijsere"*. - JGOKW., 19 (1991) 197-227.

Zie ook nr. 333.

Diksmuide

Zie nrs. 639, 680.

Douai

Zie nrs. 602, 632.

Dranouter

364. Houwen Herman, *Een vluchtroute in 1918*. - AdS., 21 (1991) 93-96, foto, plan.
Inwoners van Dranouter weken uit naar Frankrijk.

Duinkerke

365. Dams Jean, *La correspondance de Jean Penning, greffier de l'amirauté de Dunkerque*. - RSDHA., 22 (1988) 37-70; 24 (1990) 17-32; 25 (1991) 11-32.

Vervolg op Boekenschouw 1987, nr. 619.

Zie ook nrs. 658, 659, 741.

Eeklo

Zie nr. 672.

Eernegem

366. Vandenbussche Koenraad, *100 jaar Rerum Novarum. De eerste jaren van "elk voor allen" (1893-1900)*. - Ern., 10 (1991) 23-29, ill.

367. Vandenbussche Koenraad, *Het Gemeentebestuur tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden*. - Ern., 10 (1991) 1-11.

Zie ook nrs. 45, 49, 302, 557, 712.

Elverdinge

368. Debel Simonna, *Elverdinge vóór de XXe eeuw*. - GiK., 29 (1991) 1, 25-32, ill.

Esen

Zie nr. 170.

Gistel

Zie nrs. 88, 284.

Grevelingen (Gravelines)

Zie nr. 740.

Groede

Zie nr. 30.

Handzame

Zie nrs. 593, 594.

Harelbeke

Zie nr. 616.

Herzeeuw (Herseaux)

369. Deroubaix J., *Petite chronique du quartier d'Herseaux-Gare au rythme de ses ducasses*. - MSHM., 13 (1991) 61-100.

Houthem (Komen)

370. Eekhout E., *Les cafés d'Houthem*. - MSHC., 21 (1991) 351-386.

Hulste

Zie nr. 286.

Ichtegem

Zie nr. 296.

Ieper

371. Lazoore Stefaan, *Uit de oude doos. Diefstal in de Sint-Pieterskerk*. IK., 27 (1991) 43-45.
In Ieper, 1831. Verslag van pastoor P.J. Danneel.
372. Papin Kristof, *Lotgevallen van een Poperingenaar ingetreden bij de Ieperse Tempeliers*. - AdS., 21 (1991) 57-64.
Relaas van de uitmoording van de Tempeliers in Ieper, 1307.
373. Schoonaert Germain, *De wildeman, een dubieus geschenk (1561-1562)*. - AdS., 21 (1991) 121-128, ill.
Schenking van een herberg in 1561 door de abdij van St.-Omaars aan de stad Ieper om te dienen als school.
374. *Tien eeuwen Sint-Pietersparochie te Ieper*. Ieper, z.u., 1991, 270 blz., ill, pln.
Artikels onder auteursnaam in deze Boekenschouw vermeld, zie nrs.10, 591, 606, 701, 706, 713, 716.
375. Van Acker L., *Zoutziederijen in Ieper*. - B., 91 (1991) 98.
Zie ook nrs. 7, 8, 9, 10, 37, 76, 164, 180, 201, 228, 259, 264, 292, 293, 297, 507, 591, 606, 644, 698, 701, 706, 713, 715, 716.

Ingelmunster

376. Pillen Bernard, *Bond Grote en Jonge Gezinnen, afdeling Ingelmunster 70 jaar (1921-1991)*. - DH., 12 (1991) 2, 48-94, ill.
377. Seynhaeve Georges, *O.C.M.W. Ingelmunster en het flatgebouw*. - DH., 12 (1991) 2, 35-47, ill.
Serviceflat "De Ermitage".
378. Verscheure Albert, *Armenzorg, oudemannenhuis en wezenhuis te Ingelmunster 1800-1950*. - DH., 12 (1991) 2, 7-34, ill.
Zie ook nrs. 53, 150, 509.

Izegem

379. Vandromme Antoon, *De handelsbeurs van 1926*. - TM., 31 (1991) 1, 27-34, ill.
380. Vandromme Antoon en Vandenberghe Raf, *De Izegemse Dankkapel*. - TM., 31 (1991) 3, 27-32, ill.
Zie ook nrs. 263, 301, 508, 533, 541, 604, 641, 692, 747.

Kaprijke

Zie nr. 492.

Kerkhove

Zie nrs. 113, 126.

Koekelare

381. Seys Raf en Sohier Rik, *De Catstraat in Koekelare*. - Coc., 6 (1991) 36-41.
Zie ook nrs. 99, 114, 290, 299.

Koksijde

Zie nrs. 98, 101.

Komen

382. Bouckhuys M. en Duvosquel C., *Répertoire biographique du clergé de Comines-Warneton depuis 1801*. - MSHC., 21 (1991) 211-306.

383. Bouckhuys M. en Lauraine H., *Histoire des cloches du doyenné de Comines-Warneton*. - MSHC., 21 (1991) 307-350.
384. Coppe R., Vandereecken J. en Lepers J.-M., *Le chant choral à Comines*. - MSHC., 20 (1990) 469-508.
385. Dendoncker P., *Comines-Warneton au fil des mois : 1989*. - MSHC., 20 (1990) 509-580.
386. Dumortier J., *De la brasserie Jean Dumortier à l'Union des Brasseurs de Comines-France, de 1905-1979*. - MSHC., 21 (1991) 387-408.
387. Duvoisiel J.-M., *La Société d'Histoire de Comines-Warneton et de la Région en 1989-1990*. - MSHC., 20 (1990) 5-16.
388. Duvoisiel J.-M., *La Société d'Histoire de Comines-Warneton et de la Région en 1990-1991*. - MSHC., 21 (1991) 5-18.
389. Schoonheere A., *Les quarante ans de l'Association des Amis de Comines*. - MSHC., 21 (1991) 425-430.
1950-1990.
390. Vanneste A., *Comines, images du temps passé*. - MSHC., 21 (1991) 139-210.
De stad rond 1900.
- Zie ook nrs. 78, 178, 198, 528, 534, 588.

Kooigem

Zie nr. 126

Koolskamp

391. Vervenne A., *Hoe welkom de Franse revolutionairen waren. De eerste jaren van de revolutie te Koolskamp*. - B., 91 (1991) 257-264.
- Zie ook nrs. 720.

Kortemark

392. Stevens Marcel M., *Kortemark. Er was geen mooier dorp dan het onze*. - Roeselare, Creatief, 1991, 140 blz., ill.
Geïllustreerde sprokkelingen uit het verleden, deze eeuw.
393. Vogels Oscar, *Kortemark op Krekebeke. Dorp en streke door de eeuwen heen*. Zedelgem, Flandria Nostra, 1990, z. blz., ill., krtn., pln.
Monografie verrijkt met teruggevonden gedichten van priesterdichter Arthur Moenaert.

Zie ook nr. 599.

Kortrijk

394. Devos Adriën, *Mei 1940, een periode uit het verleden*. - Cur., 26 (1991) 3-4, 23-27, 43-46, 63-65, 83-86, 103-109, 127-128, 147-152 (deze blzn. door Vanhoutte Daniël), 167-168, 187-189, ill.
Persoonlijk relaas van een Kortrijkzaan (vervolg van Boekenschouw 1990 nr. 838).
395. Maddens Niklaas, *Het bezoek van de aartshertogen Albrecht en Isabella aan Kortrijk op 2 februari 1600*. - LG., 33 (1991) 329-333.
396. Van Acker L., *Markten en foren in Kortrijk*. - B., 91 (1991) 219-220.
397. Vanbossele José, *Het bombardement van 21 juli 1944*. - Cur., 26 (1991) 132-137, ill.
Te Kortrijk.

Zie ook nrs. 21, 92, 111, 173, 193, 204, 243, 313, 518, 551, 617, 639.

Kuurne

Zie nr. 272.

Leffinge

398. Barra Jean-Marie, *31 juli 1917 : Een trieste uitvaart te Leffinge (oorlogsslachtoffers)*. - Graningate, 11 (1991) 22-27.

Lichtervelde

Zie nrs. 231, 531, 558, 663, 684, 703.

Lissewege

399. Vandepitte G., *Zwankendamme, wijk van Lissewege, nu Brugge*. - RP., 33 (1991) 3-37.

Lo

Zie nr. 94.

Luingne

400. Christiaens M., *La Briqueterie Moderne à Luingne (1922-1961)*. - MSHM., 13 (1991) 101-123.

Maldegem

Zie nr. 746.

Mannekensvere

Zie nr. 125.

Markegem

Zie nr. 592.

Menen

401. Dejonckheere M., *Rembry's kruis in ere hersteld*. - W., 15 (1991) 2, 51-54, ill.
402. Detaevernier M., *Jenever te Menen in de 19de eeuw*. - W., 15 (1991) 1, 59-60.
403. Pyncket M., *Menenaars in de Provincieraad van West-Vlaanderen, 1836-1978 (dl. 1)*. - W., 15 (1991) 1, 43-59.
404. Pyncket M., *De stadsontwikkeling van Menen in de 19de eeuw*. - W., 15 (1991) 1, 15-43, krtn.
Zie ook nrs. 24, 46, 93, 267, 615, 618, 738, 750.

Mesen

Zie nrs. 43, 644.

Meulebeke

405. V(an) A(cker) L., *Onze-Lieve-Vrouwekapelanij in Meulebeke*. - B., 91 (1991) 213.
Zie ook nr. 550.

Middelkerke

406. Dratwa Daniël, *De villa Johanna te Middelkerke (1901-1964)*. - Graningate, 11 (1991) 89-113, ill.
407. Van Troostenberghe Carlo, *Beëdigde en onbeëdigde priesters van Middelkerke onder Napoleon*. - Graningate, 11 (1991) 121-135.
408. Van Troostenberghe Carlo, *De bunker in de heirweg te Middelkerke*. - Graningate, 11 (1991) 81-87, krtn., ill.

Moen

409. Arickx Valère, *De oude jaarmarkt van Moen 1498*. - B., 91 (1991) 337-345, ill.

Moeskroen

410. Bommerez-Vanneste B., *Petite chronique de Radifil à Mouscron (1933-1960)*. - MSHM., 13 (1991) 125-157.
411. Debaes J. en Vandenberghe R., *Mouscron 1789-1945. Itinéraire du village paysan à la cité industrielle*. - MSHM., 13 (1991) 1, 1-592, ill.
412. Delsalle P., *Marie-Jeanne Deltour, une libertine à Mouscron en 1731*. - MSHM., 13 (1991) 29-33.
413. [Depauw Cl.], *Plans manuscrits de Mouscron avant 1790*. Mouscron, 1990, 1 broch. in -4°, 39 blz., ill.
414. Dhuyvetter B., *Mémoire de pierre, mémoire de guerre. Monuments, plaques, stèles et noms de rues à Mouscron 1914-1918, 1940-1945*. - MSHM., 12 (1990) 1-413.
415. Vandenberghe R., *La Société d'Histoire de Mouscron et de la Région en 1989-1991*. - MSHM., 13 (1991) 7-11.
416. Van de Voorde V., *Les cafés Delbar*. - Ter., 38 (1990) 2-9.
Firma in Moeskroen 1880-1989.

Zie ook nrs. 90, 199, 611.

Moorsele

417. Deleye Jacques, *Het penningkohier van Moorsele uit 1571*. - LG., 33 (1991) 313-329.

Neerwaasten

418. Bouckhuys M., *Le monument aux morts de Bas-Warneton*. - MSHC., 20 (1990) 231-240.
419. De Simpel F., *Le Verdicq à Bas-Warneton. Un fossé du XIIIe-XIIIe siècle, oeuvre des moines du prieuré ?* - MSHC., 20 (1990) 153-176.
420. De Simpel F., *L'Obstal de Bas-Warneton, un système communautaire d'exploitation agricole au XIIIe siècle*. - MSHC., 21 (1991) 79-102.

Zie ook nrs. 220, 224.

Nieuwkapelle

Zie nr. 247.

Nieuwpoort

421. Dalle G., *De Nieuwpoortse vloot in 1778-1783*. - HEm., 128 (1991) 189-212.
422. Dalle G., *"Nieuwpoortse vis, verse vis"*. - B., 91 (1991) 327.
Over de organisatie van de visverkoop in Nieuwpoort (18de eeuw).
423. Demerre G., *Nieuwpoort als kloosterstad*. - Bdk., 33 (1991) 110-118, krt., graf.; 171-178, krt.
De stichtingen vanaf de oudst gekende data.
424. Filliaert Juul, *Stad Nieuwpoort*. - Bdk., 33 (1991) 83-85.
Raadsbesluit 17.10.1924 over het toekennen van premieën aan leerjongens-visser.
425. Vanhuysse A., *Plaatsnamen in Dumons geschiedenis van Nieuwpoort*. - Bdk., 33 (1991) 98-106.
Rechtzettingen. René Dumon, De geschiedenis van Nieuwpoort, 1989 (zie Boekenschouw 1989, nr. 450).

Zie ook nrs. 20, 514, 619, 639, 680, 714.

Oedelem

426. Ryserhove Alfons, *Gesneuvelde lotelingen uit Oedelem in de Napoleontische oorlogen*. - JBB., 24 (1991) 73-77.

Oostburg

Zie nrs. 142, 143, 144.

Oostende

427. Ouvry Robert, *De stichters van de koninklijke jachtclub Oostende*. - Pl., 20 (1991) 76-78, 104-107.
428. Steenacker Henri, *De clubhuizen van de Sport Nautique*. - JHC., (1991), 51-53.
429. Steenacker Henri, *De periode "Steenacker" gezien in de Geschiedenis van de Sport Nautique Oostende*. - JHC., (1991), 47-51.
430. Desopper Georges, *Sas-Slijkens bij Oostende*. - JHC., (1991), 37-47, ill.
Zie ook nrs. 138, 154, 312, 635, 718.

Oostkamp

Zie nr. 752.

Oostkerke (Damme)

431. De Keyser R., *Oostkerke onder de oorlog 1914-1918*. - RP., 33 (1991) 105-122.

Oostrozebeke

Zie nr. 722.

Oudenburg

Zie nrs. 126, 705.

Pittem

Zie nr. 261.

Ploegsteert

432. De Meulenaere F., *La seigneurie de Zavelputte et le hameau du Romarin à Nieppe et Ploegsteert (XVIIe-XIXe siècle)*. - MSHC., 20 (1990) 95-100.
433. Haulot A., *Une enfance au Bizet dans les années 1920*. - MSHC., 20 (1990) 241-254.
434. Walle J.-C., *Un service d'incendie à la campagne : Ploegsteert (1924-1976)*. - MSHC., 20 (1990) 255-320.
Zie ook nrs. 79, 279, 731.

Poelkapelle

435. Decaestecker André, *Dat nooit meer. De frontstreek bij Poelkapelle voor, in en na de eerste wereldoorlog*. Poelkapelle, bij de auteur, 1991, 152 blz., ill., krtn.
Met familiebelevissen.

Poperinge

436. Huys Paul, *Een viering van de Brabantse omwenteling (1790) in Poperinge*. - AdS., 20 (1990) 109-111.
Verslag overgenomen uit de "Gazette van Gend", 25.02.1790.
437. Lemahieu José, *De Koninklijke Rederijderskamer Langhoirs Victorinen van Poperinge bestaat 500 jaar (1491-1991)*. - AdS., 21 (1991) 34-56, ill.

438. Tillie Willy en Cossey Stefaan, *Poperinge in puin mei-juni '40*. Poperinge, Aan de Schreve, 1990, 248 blz., ill.
 Oorlogsdagen 1940. Rijkelijk geïllustreerd.
 Zie ook nrs. 372, 595, 644, 686, 700, 743.

Reningelst

439. Dewitte A., *De Clytte, 1928. Een evaluatie*. - B., 91 (1991) 306-308.

Rijsel

440. Bossenga Gail, *The politics of privilege. Old regime and revolution in Lille*. Cambridge, Cambridge University Press, 1991, xii + 263 blz.
 441. Du Plessis Robert S., *Lille and the Dutch Revolt. Urban stability in an era of revolution, 1500-1582*. Cambridge, Cambridge University Press, 1991, xii + 374 blz.
 442. Gérard A., *Les grandes heures de Lille*. Paris, Perrin, 1991, 562 blz.
 Zie ook nr. 313.

Roesbrugge-Haringe

443. Blondeau Roger A., *Een van de Engelse militairen die op 24 mei 1940 te Roesbrugge de brug over de IJzer in de lucht liet vliegen... is nog in leven!* - IJzb., 21 (1991) 47-48, 54, foto's.
 Terugtocht van Engelse troepen richting Duinkerke.
 444. Hosten Joris L., *De parochie Haringe en de Franse Revolutie*. - IJzb., 21 (1991) 6-8, krt.; 36-38, ill.
 Vervolg. Zie Boekenschouw 1990, nr. 538.
 445. V(an) A(cker) L., *De markten van Roesbrugge*. - B., 91 (1991) 316.

Roeselare

446. Aerbeydt G., *De burggraven van Roeselare in de 16de eeuw*. - VS., 27 (1991) 81-89.
 447. De Bruyne Michiel, *De Ooststraat : vroeger en nu*. - R., 20 (1991) 14-16.
 448. De Bruyne Michiel, *Roeselare tijdens de tweede wereldoorlog*. - R., 20 (1991) 77-90.
 Vervolg Boekenschouw 1990, nr. 542.
 449. Deweerdt Antoon, *Herbergen te Roeselare in de vorige eeuw*. - R., 20 (1991) 4-9, 38-45, 95-102, 116-122, 160-165.
 Vervolg op Boekenschouw over 1990, nr. 545. Aanvulling in R., 20 (1991) 24-25.
 450. [Hoornaert Geert, *Roeselaarse molenkroniek, 18de eeuw (Vervolg 2)*]. - R., 20 (1991) 10-13.
 Zie Boekenschouw over 1989, nr. 552.
 451. Hoornaert Geert, *Bouwen en verbouwen kon geldelijk wel eens interessant uitvallen onder het Ancien Régime*. - R., 20 (1991) 46-48.
 452. Hoornaert Geert, *Jachtwachters en hun taak op het einde van het Ancien Régime*. - R., 20 (1991) 185-187.
 In Roeselare.
 453. Wullaert Jean-Pierre, *Omtrent Het Binnenhuis*. - R., 20 (1991) 92-94.
 Meubelwinkel.
 Zie ook nrs. 16, 60, 112, 186, 216, 236, 237, 254, 274, 604, 660, 694.

Roksem

- Zie nrs. 109, 120, 126.

Ruiselede

454. Claeys Maria, *Pompbuizen*, - OR., 8 (1991) 131-135, ill.
455. Deguffroy Geert, *De Godelievekapel te Ruiselede 1868-1988*. - OR., 8 (1991) 14-21.
456. Depredomme Jozef, *Rond Axpoele en zijn kruis*. - OR., 8 (1991) 99-111, 157-166, ill.
457. Gelaude Frank, *Ruiseleedse brandspuit*. - OR., 8 (1991) 135-136.
458. Gelaude Frank en Van Wouterghem Etienne, *Ruiseleedse kroniek van het jaar 1804*. - OR., 8 (1991) 57-66, ill.
459. Lισταeghe Marcel, *Opening vernieuwde Oude Tielstraat, (1948)*. - OR., 8 (1991) 137-140.
460. A.B. (=Van Acker L.), *De markten van Ruiselede*. - B., 91 (1991) 109.
Zie ook nr. 288.

Rumbeke

461. De Bruyne Michiel, *De Molenreke te Rumbeke*. - R., 20 (1991) 140-143.
De vijf huisjes L. Leynstraat 40-48, in de omgeving van de oude Plaatsmolen.
Zie ook nr. 202, 610.

Schuierskapelle

462. Van Eenoooghe Frank, *Pastors en onderpastors in Schuierskapelle*. - RT., 22 (1991) 248-268, ill.

Sint-Andries

463. Rau Jaak A., *Geschiedenis van de Brugse Rand : Sint-Andries*. Brugge, Van de Wiele M., 1991, 120 blz., ill.

Sint-Eloois-Vijve

Zie nr. 589.

Sint-Kruis (Brugge)

464. Weyts J., *Mensen van bij ons*. Sint-Kruis Brugge. NCMV., 1991, 220 blz., ill.

Reeks biografieën van verdienstelijke mensen uit Sint-Kruis (20ste eeuw).

Zie ook nr. 94.

Sint-Kruis (Zeeuws-Vl.)

Zie nr. 143.

Sint-Margriete

465. Stockman Luc, *De eerste en tweede kerk van Sint-Margriete*. - AM., 41 (1990) 105-110.

Sint-Michiels

Zie nr. 500.

Slijpe

Zie nrs. 122, 169, 190.

Sluis

Zie nr. 141.

Spiere

Zie nr. 128.

Staden

466. Cornette Jozef, *Herberg Sint-Jan in de 18de eeuw*. - GS., 20 (1991) 44-58, ill., plan.

In Staden.

467. Lemahieu Marcel, *Stadense herbergen. I : Van de markt tot het Lindeken*. - GS., 20 (1991) 26-43, ill.

Tiegem

468. Speleers F., *Staf Stientjes en het Vossenhol te Tiegem*. - JGOKW., 19 (1991) 285-304.

Zie ook nr. 126.

Tielt

469. Vander Meulen Daniël, *De stedelijke cultuurdienst van Tielt (juni 1943-september 1944)*. - RT., 22 (1991) 158-210, ill.

Zie ook nr. 177, 604, 719, 726.

Torhout

470. Mestdagh Michiel, *De nieuwe beiaard te Torhout : een hernieuwde kennismaking*. - JHKH., (1991) 36-51.

471. Naert A., *De pijpenmakerij : een vergeten Torhoutse industrietak*. - JHKH., (1991) 97-100.

472. Naert A., *De Torhoutse steenbakkersindustrie van de zeventiende tot de twintigste eeuw*. - JHKH., (1991) 70-96.

473. Verleye C., *Sint-Sebastiaansgilde Torhout*. - JHKH., (1991) 52-69.

Zie ook nrs. 75, 179, 188, 643.

Ursel

Zie nr. 85.

Varsenare

474. Franchoo André, *De politiegevangenis of het "gardekot" te Varsenare*. - BO., 31 (1991) 201-206, ill.

Veldegem

475. Pollet Jules, *Het "comiteit" van Veldegem tijdens wereldoorlog 1914-1918*. - Zilleghem, 12 (1991) 43-66.

Veurne

Zie nrs. 22, 134, 136, 185, 601, 669, 670, 680.

Voormezele

Zie nr. 123.

Waasten

Zie nrs. 82, 84, 129.

Wakken

476. V(an) A(cker) L., *Patenten voor de Borchgraves uit Wakken*. - B., 91 (1991) 425.

Waregem

Zie nrs. 512, 561, 587.

Watou

Zie nr. 48.

Wenduine

Zie nrs. 64, 126.

Werken

Zie nr. 598.

Wervik

477. Bailleur R., *De eerste parochieherder te Kruseke*. - SOCW., (1991) 251-260.
In 1932.

478. Bailleur R., *Grensstad in de Tweede Wereldoorlog*. - SOCW., (1990) 3-94.

479. Decock W., *Ondergedokenen te Wervik*. - SOCW., (1991) 3-18.
In 1940-1945.

480. Desreumaux J., *Ter Vliet*. Wervik, Stedelijke oudheidkundige Commissie, 1991,
1 broch. in -8°, 16 blz.

Geschiedenis van een hoeve van Wervik vanaf de 14de eeuw.

481. Desreumaux J., Nuytten G., Renier J.P., *Twintig Wervikse hoeven*. Wervik, Stedelijke oudheidkundige Commissie, 1990, 1 vol. in -8°, 170 blz., ill.

482. Mareel A., *Bittere herinneringen aan vervlogen jeugdijaren : 1940 en 1941*. - SOCW., (1990) 185-196.

483. Renier J.-P., *De "IJzerweg" te Wervik*. - SOCW., (1991) 105-132.

484. Renier J.-P., *De Stedelijke Oudheidkundige Commissie in het voorbije jaar*. - SOCW. (1990) 225-230 en (1991) 261-266.

Zie ook nrs. 74, 87, 127, 132, 133, 135, 163.

Westende

485. Constandt Marc, *1924 : Het jaar van de hoop te Westende Bad*. - Graningate, 11 (1991) 58-67, ill.

Zie ook nr. 269.

Wingene

486. Lams Guido, *Het Sint-Vincentiusgenootschap in Wingene 1855-1961*. - RT., 22 (1991) 214-247, ill.

Zie ook nr. 604.

Woesten

487. Verhulst A., *Woesten : een dorpsstichting van Diederik van de Elzas, graaf van Vlaanderen (1161)*. - HEm., 128 (1991) 47-62.

Wulveringem

Zie nr. 48.

Zarren

488. Demaree J., *Onderhoudswerken uitgevoerd aan de Wullepitmolen te Zarren*. - Molenecho's, 19 (1991) 186-188, ill.

Zie ook nr. 597.

Zedelgem

489. Deceuninck Victor, *Zedelgem gedurende de eerste wereldoorlog*. - Zilleghem, 12 (1991) 67-80.
 490. Pollet Jules, *Hulp- en voedingscomiteit te Zedelgem (1914-1918)*. - Zilleghem, 12 (1991) 28-40, 124-148.

Zonnebeke

Zie nrs. 97, 100.

Zuidzande

Zie nr. 143.

Zwevegem

Zie nr. 174.

Zwevezele

Zie nr. 222.

III. BIJZONDERE GESCHIEDENIS**1. Recht en instellingen**

491. Bauwens A.R., *De gijzeling van "vijff vaders vant collegie vande Compagnie der Jesuiten tot Brugge" in 1666*. - B., 91 (1991) 164-170.
 492. Buyck Roger, *De heren van Kaprijke en Heine*. - AM., 42 (1991) 113-152.
 493. Clinquart Jean, *La douane et les douaniers dans le Nord de la France pendant la Révolution*. - RSDHA., 25 (1991) 73-98.
 494. Curveiller Elisabeth en Curveiller Stéphane, *Le compte du baillage de Dunkerque de 1392-1393*. - RSDHA., 25 (1991) 1-10.
 495. De Meulenaere F., *Liste des baillis des seigneuries de Nieppe et d'Oosthove du XIVe au XVIIe siècle*. - BCF., 35 (1991) 15.
 496. De Win P., *Het brandmerken als criminele straf in West-Vlaanderen (1802-1850)*. - B., 91 (1991), 89-98.
 497. De Win P., *Rond guillotine en handafhakkingsblok. Doodstraffen in West-Vlaanderen in de periode 1795-1863*. - B., 91 (1991) 289-301.
 498. De Win P., *De eerste carcan-palen en de uitvoering van de kaakstraf in Brugge in de 19de eeuw*. - B., 91 (1991) 113-120.
 499. De Win Paul, *De 19de-eeuwse strafinstrumenten in de verzamelingen van de Brugse Musea. Jaarboek 1989-1990, Stad Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1991, 247-260, ill.*
 500. Dewitte A., *Ackersieken te St.-Michiels-Brugge, 1537. De keure van 1331*. - B., 91 (1991) 366-368.
 501. Gyselen G., *Brugse notabelen na 1801 op zoek naar hun Oostenrijkse borgtocht*. - B., 91 (1991), 85-88, ill.
 502. Kittell Ellen E., *From Ad Hoc to Routine : A case study in Medieval Bureaucracy*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1991, X-265 blz.
 503. Lenders P., *De Luitenant-Civil van de Indaginghe te Gent en te Dendermonde. Vorstelijke rechtbanken voor verbintenissen in Vlaanderen (16de-18de eeuw)*. - HMGO., n.r. 45 (1991) 155-176.

504. Mosselmans Nadia, *Les villes face au prince : l'importance réelle de la cérémonie solennelle sous le règne de Philippe le Bon*. - Duvosquel J.-M. en Dierkens A. (eds.), *Villes et campagnes au Moyen Age*. Mélanges Georges Despy, Liège 1991, blz. 533-548.
505. Platelle H., *Le contrat de vente à titre de mort-gage à Saint-Amand, Etude de deux cas précis*. - Bulletin de la Commission historique du Nord, 45 (1991) 29-36.
506. Quénée I. en Morell-Sampol C., *Crime et société dans la ville et le bailliage de Saint-Omer (1493-1598)*. - BSAM., 23/449 (dec. 1990) 349-402.
507. Rosset Ph., *Une création éphémère : le bureau des finances d'Ypres (1706)*. - Bulletin de la Commission historique du Nord, 45 (1991) 25-28.
508. V(an) A(cker) L., *Zonderlinge leenverplichtingen in Izegem*. - B., 91 (1991) 216.
509. Vandewiele A., *De keure van Ingelmuuster en Vijve met zijn toebehoorten*. - JGOKW., 19 (1991) 305-332.
510. Van Peteghem P., *Grensregelingen tussen de Nederlanden en Frankrijk in rechtshistorisch perspectief*. - FN., 16 (1991) 177-187.
- Zie ook nrs. 35, 37, 162, 191, 313, 320, 367, 420, 432, 500, 540, 632, 650, 662, 697, 750.

2. Economische en sociale geschiedenis. Historische demografie

511. Aelbrecht V., *L'immigration ouvrière belge à Tourcoing sous la Restauration et sous la Monarchie de juillet*. - MSHM., 13 (1991) 35-60.
512. Algoet G., *Een vondeling te Waregem (1899)*. - JGOKW., 19 (1991) 422-424.
513. Baetens Roland en Blondé Roland, *Wonen in de stad : aspecten van de stedelijke wooncultuur*. - Stad in Vlaanderen, cultuur en maatschappij 1477-1787, Brussel, 1991, 59-70.
514. Beun J., *Leven en werken in een steenfabriek te Nieuwpoort*. - BdK., 33 (1991) 22-28, ill.; 70-75.
Vervolg. Zie Boekenschouw 1990, nr. 519.
515. Beun J., *Vlaamse vissersvrouwen in Belgisch Kongo*. - MV., 14 (1991) 1260-1264.
Totstandkoming van de zeevisserij in het voormalige Belgisch Congo (Zaïre) in 1951, dank zij Vlaanse vissers : hun echtgenotes.
516. Bremer J.T., *Vlaamse relschoppers bij de bedijking van het Koe gras (Noord-Holland, 1817)*. - BO., 31 (1991) 207-220.
517. Catry M., *Waarom geen Joden te Brugge gedurende de Middeleeuwen ?* - B., 91 (1991) 309-316.
Zie ook nr. 530.
518. Decuyper Pierre, *Het Kortrijkse Correctie- en Onnoozelhuys in de Persilstraat. XVIIIde en eerste helft van de XIXde eeuw*. - LG., 33 (1991) 243-313, ill., krtn.
519. Degryse R., *De oudste houten kranen in de Vlaamse en andere havens (13de-16de eeuw)*. - HEM., 128 (1991) 5-46, 153-187, ill. en krtn.
520. Delsalle P., *Aux origines du développement industriel de la région Roubaix-Tourcoing-Mouscron (XVIe - XIXe siècles)*. - MSHM., 13 (1991) 13-28.
521. Delsalle P., *Une ville textile sous les vergers. Tourcoing aux XVIe-XVIIIe siècle*. - FN., 16 (1991) 125-144.
522. Derville Alain, *Villes et campagne dans la région Nord-Pas-de-Calais de Charlemagne à Charles Quint*. - Duvosquel J.-M. en Dierkens A. (eds.), *Villes et campagnes au Moyen Age*. Mélanges Georges Despy, Liège 1991, blz. 207-222.

523. Dewitte A., *Ghehoefdich van weeghen ende van dake*. - B., 91 (1991) 184-185.
Beschrijving van een schenking aan de Brugse Magdalenaleprozerie.
524. Dewitte A., *Van schepwinkel tot huisjesmelker*. - B., 91 (1991) 128-131.
Sociaal leven te Brugge in de 19de eeuw.
525. D'hondt J., *De eerste 1 mei-viering te Brugge. Van een mislukte poging in 1891 tot de eerste optocht in 1898*. - HEM., 128 (1991) 113-120.
526. D'hondt J., *Kroniek van een fabrieksgebouw te Assebroek : van katoenspinnerij tot verffabriek, 1847-1991*. - Arsbroek, 8 (1991) 85-98.
527. D'Hooghe Katrien, *Een belangrijke vestiging van leerlooiers in Brugge tussen 1300 en 1480 : de gegevens uit de geschreven bronnen*. - Jaarboek 1989-90, Stad Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1991, 124-138, ill., krtn.
528. Duvosquel Jean-Marie, *Tonlieux et winages à Comines au Moyen Age*. Duvosquel J.-M. en Dierkens A. (eds.), *Villes et campagnes au Moyen Age. Mélanges Georges Despy*, Liège 1991, blz. 323-333, krt. Ook in MSHC., 21 (1991) 67-78.
529. Everaert John, *Vlaamse suikerbaronnen op Madeira*. - Vlaanderen en Portugal, Antwerpen, 1991, 99-117.
530. Geirnaert N., *Geen joden in het middeleeuwse Brugge ?* - B., 91 (1991) 410-412.
Aanvullingen en commentaar bij Boekenschouw 1991, nr. 517.
531. Haeghebaert Luc, *De oprichting van een katholieke mutualiteit te Lichtervelde : De Katholieke Ziekentroost (1890-1914)*. - JKVDP., 7 (1991) 58-74, ill.
532. Johnson W., *Middeleeuwse Vlaamse Zeevaarders op de dool in de Atlantische Oceaan*. - Azoren Vlaamsche Eylanden, Brugge, 1991, 10-13, ill.
533. Lagrou Aurel, *Welstand in het 18de-eeuwse Izegem. Deel 2*. - TM., 31 (1991) 1, 12-24.
Vervolg op Boekenschouw 1990, nr. 633.
534. Libon J., *Sur les registres de sépultures de l'hôpital Notre-Dame à Comines 1739-1792*. - MSHC., 20 (1990) 177-188.
535. Muchembled Robert, *Omgangsvormen en rituelen*. - Stad in Vlaanderen, cultuur en maatschappij 1477-1787, Brussel, 1991, 93-108.
536. Munro John H., *Die Anfänge der Übertragbarkeit : einige Kreditinnovationen im englisch-flämischen Handel des Spätmittelalters (1360-1540)*. - Kredit im spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Europa, Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1991, 39-69 (Quellen und Darstellungen zur Hansischen Geschichte, vol. 37).
537. Munro John H., *Bullion Flows and Monetary Policies in England and the Low Countries, 1350-1500*. Aldershot, Hants., and Brookfield, Vt., Variorum, Ashgate Publishing, 1992, XVI-312 blz.
538. Munro John H., *The Central European Mining Boom, Mint Outputs, and Prices in the Low Countries and England, 1450-1550*. - Money, Coins and Commerce : Essays in the Monetary History of Asia and Europe (From Antiquity to Modern Times), Leuven, Leuven University Press, 1991, 119-183 (Studies in Social and Economic History, vol. 22).
539. Munro John H., *Industrial Transformations in the North-Western Textile Trades, c. 1290- c. 1340 : Economic Progress or Economic Crisis ?* - Before the Black Death : Studies in the "Crisis" of the Early Fourteenth Century, Manchester and New York, Manchester University Press, 1991, 110-148.
540. Munro John H., *The International Law Merchant and the Evolution of Negotiable Credit in Late-Medieval England and the Low Countries*. - Banchi pubblici, banchi privati e monti di pietà nell'Europa preindustriale : amministrazione, tecniche operative e ruoli economici, Genoa, Società Ligure di Storia Patria, 1991, 47-80 (in the series Atti della Società Ligure di Storia Patria, vol. XXXI).

541. Naert José, *De Izegemse borstelnijverheid*. - 't Beertje 1992, Brugge, 1991, 13-24, ill.
542. Nicholas David, *Childhood in Medieval Europe*. - Children in Comparative and Historical Perspective. An International Handbook and Research Guide, Westport, Connecticut, Greenwood Press, 1991, 31-52.
O.m. op basis van Vlaamse bronnen.
543. Nicholas David, *Of Poverty and Primacy : Demand, Liquidity and the Flemish Economic Miracle, 1050-1200*. - The American Historical Review, 96 (1991) 17-41.
544. Nuijten G., *Bronnen tot de geschiedenis van de Wervikse armenzorg (1505-1600)*. - SOCW., (1991) 61-103.
545. Poulussen Peter, *Van burenlust en milieuhinder*. - Stad in Vlaanderen, cultuur en maatschappij 1477-1787, Brussel, 1991, 71-76.
546. Schotte Bernard, *De plundering van een korenschip te Brugge in 1719*. - BO., 31 (1991) 131-146.
547. Simons W., *Een zeker bestaan : de Zuid-Nederlandse begijnen en de Frauenfrage, 13de-18de eeuw*. - TSG., 17 (1991) 125-146.
548. Soly Hugo, *Economische en sociaal-culturele structuren : continuïteiten en verandering*. - Stad in Vlaanderen, cultuur en maatschappij 1477-1787, Brussel, 1991, 30-44.
549. Stols Eddy, *Vlaamse natie te Lissabon*. - Vlaanderen en Portugal, Antwerpen, 1991, 119-141.
550. Struye Peter, *Tussen traditie en vernieuwing : Meulebeekse vroedvrouwen in de 18de eeuw*. - RT., 22 (1991) 106-140, ill.
551. Theys J., *Grensoverschrijdende samenwerking en de positie van Rijsel en Kortrijk, twee aantrekkingspolen in een economisch ontgrensd gebied*. - FN., 16 (1991) 188-202.
552. V(an) A(cker) L., *Turf uit de domaniale bossen*. - B. 91 (1991), 110.
553. Van Acker L., *De Vlaamse vissers- en handelsvloot in het begin van de Franse tijd*. - B., 91 (1991) 225-235.
554. Vande Castele Louis A., *Gebeurtenissen in de visserij gedurende 1946*. - JHC., 1991, 25-37, ill.
555. Vandenbroeck Paul, *Stadscultuur : tussen bovengrondse eenheid en onderhuidse strijd*. - Stad in Vlaanderen, cultuur en maatschappij 1477-1787, Brussel, 1991, 77-92.
556. Vandenbroeck Paul, *Vrouwenhaat, mannenpraat*. - Stad in Vlaanderen, cultuur en maatschappij 1477-1787, Brussel, 1991, 109-126.
557. Vandenbussche Bart, *Eernegemse tweelingen en hun geringe levenskansen in de 18de eeuw*. - Ern., 10 (1991) 66-80.
558. Vandewalle Georges, *Het bier te Lichtervelde*. - JKVDP., 7 (1991) 46-56, ill.
559. Van Houtte Jan A., *Portugal en de Brugse handel tijdens de middeleeuwen*. - Vlaanderen en Portugal, Antwerpen, 1991, 33-51.
560. Van Molle Leen, *Ieder voor allen : de Belgische Boerenbond 1890-1990*. Leuven, Universitaire Pers en Belgische Boerenbond, 1990, 391 blz., ill. (KADOC-studies, 9).
561. Vanthuyne J., *Levensverwachting en doodsoorzaken te Waregem (1901-1910)*. - JGOKW., 19 (1991) 11-41.
562. Van Uytven Raymond, *Burgerrecht en stedelijke instellingen*. - Stad in Vlaanderen, cultuur en maatschappij 1477-1787, Brussel, 1991, 19-29.
563. Verhulst Adriaan, *Précis d'histoire rurale de la Belgique*. Brussel, Editions de l'Université de Bruxelles, 1990, 224 blz.
Belangrijke synthese.

564. Verhulst Adriaan, *Une ville-neuve comtale en Flandre au XIIIe siècle : Kluisen au nord de Gand*. - Duvosquel J.-M. en Dierkens A. (eds.), *Villes et campagnes au Moyen Age. Mélanges Georges Despy*, Liège 1991, blz. 763-771.
565. Verlinden Charles, *De Vlaamse kolonisten op de Azoren*. - Vlaanderen en Portugal, Antwerpen, 1991, 81-97.
566. Vermeulen Marianne, *De heerlijkheid Te Frans tijdens de Middeleeuwen*. - Derlike, 13 (1991) 99-107, ill.
567. Wyffels Carlos, *L'Usure en Flandre au XIIIe siècle*. - BTFG., LXIX (1991) 853-871.
568. Yamada Masahiko, *Le mouvement des foires en Flandre avant 1200*. - Duvosquel J.-M. en Dierkens A. (eds.), *Villes et campagnes au Moyen Age. Mélanges Georges Despy*, Liège 1991, blz. 773-789.
- Zie ook nrs. 1, 37, 39, 40, 115, 164, 168, 169, 174, 180, 205, 285, 300, 303, 323, 336, 339, 341, 342, 344, 349, 357, 358, 360, 364, 366, 375, 376, 377, 378, 402, 409, 410, 420, 422, 424, 433, 438, 439, 445, 452, 460, 466, 467, 471, 472, 475, 476, 483, 485, 486, 487, 490, 523, 524, 525, 530, 535, 591, 629, 640, 676, 681, 687, 695, 712, 732, 753, 755.

3. Literatuurgeschiedenis

569. Bastings A.M., *Maerlants Der Naturen Bloeme als bron voor Ruusbroecs Van den Geesteliken Tabernakel*. - OGE., 65 (1991) 31-38.
570. Daled Paul, *Hoe aktueel zijn Gezelle en zijn verdriet ?* - LG., 33 (1991) 151-175, ill.
 Uitvoerige bespreking van het werk van Van der Plas (Boekenschouw, nr. 211)
571. Debaere Steven en Decruyenaere F., *De wonde in 't hert. Een gesprek met Christine D'haen over Gezelle*. - LG., 33 (1991) 37-49.
572. De Leeuw B., *De briefwisseling van Guido Gezelle met de Engelsen. Een verkenning*. - B., 91 (1991) 186-211.
573. De Vos A., *De receptie van Guido Gezelles poëzie door Hugo Verriest*. - Gz., (1990) 1-25.
574. Dufournet J., *Philippe de Commynes et l'Angleterre*. - MSHC., 21 (1991) 103-118.
575. Dufournet J., *Philippe de Commynes et l'Italie*. - MSHC., 20 (1990) 33-62.
576. Houwen G., *Een niet-gepubliceerde brief van Guido Gezelle aan Ernest Rembry*. - B., 91 (1991) 405-409.
577. Husken W.N.M., *Cornelis Everaert en de Troon van Salomon*. - OGE., 65 (1991) 144-164.
578. Lagrain Robert, *Verzen van G. Gezelle voor kanunnik Andries*. - Rijmtijd (1990) 6, 9-12.
579. Mattelaer Piet, *De terechtstelling van twee onschuldigen. Een verhaal over molenaars en molens en over Streuvels en andere kunstenaars*. - LG., 33 (1991) 227-243, ill.
580. Pleij Herman, *De stedelijke literatuur 15de-16de eeuw*. Stad in Vlaanderen, cultuur en maatschappij 1477-1787, Brussel, 1991, 171-182.
581. *Poèmes de soldats en Flandre (1914-1918)*. - Comité Flamand de France. Annales, 49 (1991) 203 blz.
 Gedichten van soldaten van alle nationaliteiten die in Vlaanderen streden ; in de oorspronkelijke taal, met een Franse vertaling.
582. Spillebeen Willy, *De legende van Uilenspiegel en Charles de Coster, een boek, een auteur, een vertaling*. - KVA., (1991) 100-115.

583. Tournoy Gilbert, *Het humanisme in Vlaanderen 15de-17de eeuw*. - Stad in Vlaanderen, cultuur en maatschappij 1477-1787, Brussel, 1991, 195-208.
584. Van Bergen Jaak, *Een onvoltooid toneelstuk van F.A. Snellaert*. - LG., 33 (1991) 3-37.
585. Verbeeck Ludo, *Verschaeve over Friedrich Hölderlin. Met een blik op een stuk Hölderlin-receptie in Vlaanderen*. - Literaire en esthetische receptie omtrent Verschaeve, Vers. 1990-1991. Colloquiumnummer, 121-151, ill.
586. Westenbroek Jan J.M., *"O wilde en onvervalschte pracht" : een heteroogeen gedicht*. - KVA., (1991) 212-237.

Onderzoek naar literaire schatplichtigheid van dit Gezelle-ge-dicht (o.a. Jan van Ruusbroec).

Zie ook nrs. 1, 37, 39, 40, 115, 164, 168, 169, 174, 180, 205, 256, 264, 270, 313, 349, 392, 396, 437, 555, 631, 655, 673, 679, 682, 688, 698, 702, 707, 725, 726, 727, 728.

4. Geschiedenis van het onderwijs

587. Algoet G., *De Don Bosco-school op de Biest te Waregem*. - JGKOW., 19 (1991) 259-284.
588. [Bouckhuys M. e.a.], *Le livre du cinquantième anniversaire 1939/1940 - 1989/1990*: Comines, Collège Saint-Henri, 1990, gr. in-8°, 95 blz., ill.
589. Delmotte M., *Om de ziel van het kind. De schoolstrijd in het liberale Sint-Eloois-Vijve (1878-1895) en de klerikale Gaversteke (1878-1884)*. - JGOKW., 19 (1991) 333-415.
590. De Vroede M., *Erémisme et instruction dans les Pays Bas autrichiens et la Principauté de Liège au XVIIIe siècle*. - Revue d'Histoire ecclésiastique, 86 (1991) 193-323, krt., tab.
591. English M. en Devloo L., *De "Lamotteschool" te Ieper 1752-1914*. - Tien eeuwen Sint-Pietersparochie te Ieper, 1991, 189-231, ill.
Oorspronkelijk in "De Boekeboom", 5 (1961) 1-2, 3 ; 6 (1962) 1-2, 3.
Zie boekenschouw 1963, nrs. 280-281. Meisjesberoepsopleiding : kantklossen, knippen en naaien.
592. Hollevoet Frans, *Van griffel tot kroontjespen. Het schoolverleden van Markegem*. - RT., 22 (1991) 2-104, ill.
593. Lowie Michel, *Van ganzeveer tot balpen. Het onderwijs in Handzame*. - Crekel Beke, 3 (1991) 9-34, ill., krt.
Vanaf 1639.
594. Lowie Michel, *Het onderwijs in Edewalle*. Crekel Beke, 3 (1991) 35-39, ill.
Gehucht in Handzame, gemeente Kortemark. Aanvang onderwijs in 1840.
595. Schoonaert Germain, *Onderwijsstructuren te Poperinge in de 16de eeuw. Zang-onderricht voor koorknappen en andere muzische expressies*. - AdS., 21 (1991) 86-92, ill.
596. Van Biervliet Lori, *Carton wil geen tweede dovenschool te Brugge*. - B., 91 (1991) 214-216.
597. Vanoverschelde Sylveer, *Scholen en schoolmeesters te Zarren (1600-1917)*. - Crekel Beke, 3 (1991) 155-183, ill.
598. Vanthournout Claudine, *Het onderwijs te Werken*. - Crekel Beke, 3 (1991) 117-153, ill., krt.

Oudst gekend gegeven 1653.

599. Werbrouck Marcel, *Van kosterschool tot gemeentelijk onderwijs te Kortemark, 1633-1960*. - Crekel Beke, 3 (1991) 41-113, ill., pln.
Zie ook nrs. 11, 12, 206, 263, 325, 349, 373, 424, 491, 591, 614, 668, 722.

5. Kunstgeschiedenis en monumenten

600. Balis Arnout, *De nieuwe genres en het burgerlijk mecenaat*. - Stad in Vlaanderen, cultuur en maatschappij 1477-1787. Brussel, 1991, 237-254.
601. Becuwe F., *De bouw van het pesthuis der kapucijnen in Veurne (1610-1611)*. - B., 91 (1991) 121-127, ill.
602. Bossuyt Ignace, *De componist Franciscus Galletus en de Contrareformatie te Dowaai op het einde van de zestiende eeuw*. - FN., 16 (1991) 145-160.
603. Bossuyt Ignace, *De Vlaamse polyfonie en de Portugese muziek*. - Vlaanderen en Portugal, Antwerpen, 1991, 213-229.
604. Callewaert Ferdy, Buyse Piet, Vander Meulen Daniël, *De beiaard van Izegem, Wingene, Tielt, Roeselare*. - GiK., 29 (1991) 5, 3-17, ill.
605. Comblen-Sonkes M., *Les "Primitifs flamands" du Musée Condé*. - Le Musée Condé (Chantilly), 38 (1990) 20-29, ill.
606. Constandt H., *De Sint-Pieterskerk, Iepers oudste monumentale getuigenis*. - Tien eeuwen Sint-Pietersparochie te Ieper, 1991, 39-74, ill., plannen.
Bouwkundige evolutie.
607. Coussée B., *Dentelle de Flandre*. Lille, eigen beheer, 1991, 46 blz., ill.
608. Dacos-Grifo Nicole, *De Vlaamse kunstenaars en hun invloed in Portugal tijdens de renaissance*. - Vlaanderen en Portugal, Antwerpen, 1991, 143-175.
609. Debrabandere Paul, *De staande klok van Van Robays in het Museum van Kortrijk*. - LG., 33 (1991) 333-337, ill.
610. De Bruyne Michiel, *Mozarts muziek voor de gravin van Rumbeke*. - R., 20 (1991) 175-184.
Voor Maria Carlotta von Cobenzl.
611. Declercq D. en Hossey J., *Vestiges d'un Mouscron rural : des fermes au coeur de la ville*. - Ter., 41-42 (1991) 28-33.
Nog bestaande hofsteden.
612. De Coo Jozef, Robert Campin, *Weitere Vernachlässigte Aspekte*. - Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte, 44 (1991), 79-105, 241-256.
Betr. o.m. Brugse goudsmid Jan de Leeuw (15de eeuw).
613. Delaey B., *De bogenrij in de oostgevel van de Wezenkamer van het voormalige landhuis van het Brugse Vrije*. - HEM., 128 (1991) 142-148.
614. Delepierre A.-M. en Huys Martine, *De wederopbouwscholen in de Westhoek*. - M.& L., 11 (1992) 4, 55-57.
615. Deleu Frank, *Drie beiaarden te Menen*. - GiK., 29 (1991) 4, 2-4, ill.
616. Deleu Frank, *Harelbeke : van kapitaalbeiaard tot stadsbeiaard*. - GiK., 29 (1991) 4, 5-6, ill.
617. Deleu Frank, *De stadsbeiaard van Kortrijk*. - GiK., 29 (1991) 4, 7-13, ill.
618. Detaevernier M., *De ingangspoort van de tabaksfabriek D'Heygere te Menen*. - W., 15 (1991) 2, 59-61, ill.
619. Devliegher L., *Oude gevelankers te Nieuwpoort in de 17de en 18de eeuw*. - HEM., 128 (1991) 233-242, ill.
620. (De Vos D.), *Andere nieuwe en belangrijke aanwinsten voor de afdeling Schilderkunst*. - Informatiebulletin Stedelijke Musea Brugge, 11 (1991) 2, ill.
"Achilles bij de dochters van Lykomedes" door E. Quillinus ;
"Portretten van baron en barones De Keerbergh" door J. Ducq ;
"Voor de storm" door W. Van Overstraeten.

621. (De Vos D.), *Nieuwe aanwinsten : tekeningen van Jeanine Behaegel*. - Informatiebulletin Stedelijke Musea Brugge, 11 (1991) 3, ill.
622. (De Vos D.), *Een uitzonderlijke aanwinst voor het Groeningemuseum : Drie-
luik van de Brugse Meester van het H. Bloed*. - Informatiebulletin Stedelijke Musea
Brugge, 11 (1991) 2, ill.
O.-L.-Vrouw met Kind, H. Catharina en H. Barbara. Zijluiken
met stichters J. Christiaens en J. Lampsins met patroonheiligen.
Boodschap op de achterzijde.
623. De Vos Dirk, *Een belangrijk portret van Jacob Obrecht ontdekt : een werk uit
de nalatenschap van het atelier van Hans Memling ?* - Jaarboek 1989-90, Stad
Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1991, 192-209, ill.
624. Devyt C., *Onze windmolens in 1991*. - B., 91 (1991) 427.
625. Dewitte A., *Kunstambachten in de Brugse St.-Jacobskerk, 15de-16de eeuw*. - B.,
91 (1991) 72-78.
626. Dewitte A., *Textiele parementen in de Brugse Sint-Donaaskerk (1632 e.v.)* - B.,
91 (1991) 142-144.
627. Dias Pedro, *De Vlaamse tapijtkunst in Portugal*. - Vlaanderen en Portugal, Ant-
werpen, 1991, 177-199.
628. Esther J.-P., *De Brugse Begijnhofkerk : een behoedzame restauratie*. - M.&L., 11
(1992) 1, 28-39.
629. Fabri Ria, *De "inwendige woninghe" of de binnenhuisinrichting*. - Stad in
Vlaanderen, cultuur en maatschappij 1477-1787, Brussel, 1991, 127-140.
630. Fontaine-Hodiamont Chantal, Maes Luc en Vanden Bemden Yvette, *Un vitrail
de la piète (XVe siècle) au château de Loppem*. - Etude et restauration. Bulletin
Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium Brussel, 23 (1990/1991) 5-32,
ill.
Nederlandse korte inhoud. Met wapenschilden van Agnes van
Bourgondië (1407-1476) of van Jacob van Bourbon (1445-1468)
631. Goossens M., *Het geboortehuis van René Declercq te Deerlijk als museum
gerestaureerd*. - M.&L., 11 (1992) 1, 40-45.
632. Guillouet J., *Les échevins et le jugement dernier*. - Bulletin de la Commission
historique du Nord, 45 (1991) 21-25.
Studie van een schilderij met een gerechtigheidsstafereel dat door
de schepenen van Dowaii besteld werd bij Jean Bellegambe.
633. Haeghebaert Luc, *Aspecten uit de muziekgeschiedenis van Lichtervelde : 2. De
heropricting van de "Société Philharmonique" als fanfare van Lichtervelde
in 1836*. - JKVDP, 7 (1991) 9-35, ill.
634. Harbison Craig, *Jan Van Eyck. The Play of Realism*. - London, Reaktion Books,
1991, 228 blz., ill.
635. Hostyn Norbert, *De cercle artistique d'Ostende*. - Pl., 20 (1991) 301-302.
636. Huvenne Paul, *Het portret van een vergeten oorlogsburgemeester uit de 16de
eeuw : Pieter Pourbus' portret van Jan Wyts*. - Jaarboek 1898-90 Stad Brugge
Stedelijke Musea, Brugge, 1991, 210-220, ill.
637. Jacobs Lynn, *The Inverted "T"-Shape in Early Netherlandish Altarpieces :
Studies in the Relation between Painting and Sculpture*. - Zeitschrift für
Kunstgeschichte, München, 54 (1991) 33-65, ill.
638. Koldewey Adriaan M., *Pilgrim Badges in painted Manuscripts : A North
Netherlandish Example*. - K. van der Horst en Klamt J.C. (ed.), *Masters and
Miniatures. Proceedings of the Congress on Medieval Manuscript Illumination
in the Northern Netherlands, Utrecht 10-13 Dec. 1989*, Doornspijk-Davaco Publishers,
1991, 211-218, ill.
O.a. met Brugse miniaturen geïllustreerd.

639. Lambert Sabine, *Sacramentstorens in West-Vlaanderen (ca. 1550- ca. 1615)*. - GiK., 29 (1991) 2, 2-37, ill.
Besproken worden : de sacramentstorens in de Sint-Jacobskerk te Brugge, de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Nieuwpoort, de Sint-Niklaaskerk te Diksmuide en de Sint-Maartenskerk te Kortrijk.
640. Lane Barbara G., *The Patron and the Pirate : The Mystery of Memling's Gdansk Last Judgment*. - The Art Bulletin 73 (dec. 1991) 623-640, ill.
641. Lermyte Jean-Marie, *De Izegemse begraafplaats*. - TM., 31 (1991) 3, 33-60, ill.
642. Lobelle-Caluwé Hilde, *Beknopte historiek van de Brugse O.C.M.W.-collecties*. - Jaarboek 1989-90 Stad Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1991, 261-284, ill.
643. Lombaert Aimé, *Het klokkenspel in de Sint-Pietersbandenkerk van Torhout*. - GiK., 29 (1991) 4, 14-16, ill.
644. Lombaert Aimé, Duthoo Dany, Ghekiere Albert, Vansuyt Michel, *Beaarden en klokkenspelen in West-Vlaanderen*. - GiK., 29 (1991) 1, 15-23, ill.
Poperinge (Sint-Bertinustoren), Mesen (Sint-Niklaastoren), Ieper (Belfort).
645. Marechal Dominique, *De Brugse School. 125 jaar Brugse schilderkunst in Stadsbezit (1840-1965)*. - Jaarboek 1989-90 Stad Brugge, Stedelijke Musea Brugge, 1991, 172-177, ill.
Met o.a. een lijst van de tentoongestelde werken.
646. (Marechal D.), *Nieuwe aanwinsten : Brangwyn-keramiek*. - Informatiebulletin Stedelijke Musea Brugge, 11 (1991) 1, ill.
F. Brangwyn (*Brugge 1867-1956).
647. (Marechal D.), *Nieuwe aanwinsten : Schilderijen van de "Brugse school"*. - Informatiebulletin Stedelijke Musea Brugge, 11 (1991) 3, ill.
648. Marechal Dominique, *Van portretisten en geportretteerden. Enkele negentiende-eeuwse schilderijen en miniaturen in Brugs Stedelijk bezit*. - Jaarboek 1898-90 Stad Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1991, 221-234, ill.
Werk van A. Gregorius, F. Kinsoen, J.-B. Vanacker, M. Malenchini, B. Duvivier en A. De Mersseman ; portretten van o.a. L. de Potter, J. Steinmetz, J., De Mersseman.
649. Martens Didier, *Un triptique d'Adriaen Isenbrant reconstitué*. - Oud Holland 105 (1991) 157-166, ill.
650. Martens Maximiliaan P.J., *Een gerechtigheidsbuste in het Gruuthusemuseum aan een Brugs zilvermid van de 15de eeuw toegeschreven*. - Jaarboek 1989-90 Stad Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1991, 235-242, ill.
Gerechtigheidshoofd van P. Van der Gote door J. van der Toolne.
651. Meulemeester J.-L., *De Brugse 18de-eeuwse edelsmid Karel Bennisck en het Brugse Vrije*. - Vlaanderen, 40 (1991) 313-314.
652. Meulemeester J.-L., *Brugse edelsmeden werken voor de academie tijdens de tweede helft van de 18de eeuw*. - B., 91 (1991) 40-44.
653. Meulemeester Jean-Luc, *Twee minder bekende schilderijen van Lodewijk de Deyster in Brugse privé-verzamelingen*. - BO., 31 (1991) 195-200, ill.
654. Morel Dominique, *James Ensor et La Plume. Histoire et fortune critique de la première exposition personnelle d'Ensor à Paris (1898-1899)*. - Gazette des Beaux-Arts, 133 (nov. 1991) 205-212, ill.
655. Muyllé Jan, *Genre-icongrafie en genre-schilders in woord en beeld*. - Stad in Vlaanderen, cultuur en maatschappij 1477-1787, Brussel, 1991, 269-278.
656. Papi Gianni, *Un'Apertura sul soggiorno Italiano di Jacob van Oost il Vecchio*. - Studi di Storia dell'Arte I, Todi-Ediart, 1990, 171-201, ill.
Italiëreis van Jacob van Oost sr. (1603-1671), nieuwe toeschrijvingen.

657. Pauwels Aimé, *Nogmaals de "Kist" (schilderij en vervalsingen)*. - LG., 33 (1991) 337-343, ill.
Betr. de "Kist van Oxford".
658. Pfister-Langanay Christian, *Documents inédits sur les orfèvres dunkerquois (XVIe-XVIIIe s.)*. - RSDHA., 25 (1991) 33-42.
659. Pfister-Langanay C., *L'Orfèvrerie dunkerquoise (XVIIe-XIXe siècle)*. - FN., 16 (1991) 203-224.
660. Potvlieghe G. en Roose P., *Werklijst J. Ph. Forest*. - Orgelkunst 15 (1992) 76-85.
19de-eeuwse orgelbouwer te Roeselare.
661. Preimesberger Rudolf, *Zu Jan van Eycks Diptychon der Sammlung Thyssen-Bornemisza*. - Zeitschrift für Kunstgeschichte, 54 (1991), 459-489, ill.
662. Roberts Ann, *The Landscape as legal document : Jan de Hervy's "View of the Zwin"*. - Burlington Magazin, 1991, 82-86, ill.
Identificering van een 16de-eeuwse geschilderde kaart van het Zwin.
663. Schouteet A., *Jan van Eecke en de schilderkunst in Brugge in de eerste helft van de 16de eeuw*. - HEM., 128 (1991) 74-96, ill.
664. Schouteet A., *De oprichting van een sacramentshuisje in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge in 1607*. - HEM., 128 (1991) 97-101.
665. Schreurs Eugeen, *Klanken in de stad*. - Stad in Vlaanderen, cultuur en maatschappij 1477-1787, Brussel, 1991, 157-170.
666. Serck-Dewaide Myriam en Kockaert Leopold, *La Vierge à l'enfant de la chapelle Saint-Basile à Bruges. Polychromies successives, conservation et essai d'identification*. - Bulletin Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium Brussel 23 (1990/1991) 163-179, ill.
Nederlandse korte inhoud. Toeschrijving aan Keulse ateliers, 1ste 1/3 14de eeuw.
667. Sergeys J., *De klokkengieters die voor West-Vlaanderen beiaarden en klokken spelen goten*. - GiK., 29 (1991) 4, 17-23, ill.
In de 19de en 20ste eeuw : Marcel Michiels uit Doornik, Severin Van Arschodt uit Leuven, Frans en Jacques Sergeys uit Leuven.
668. Stroobants J., *De Rijksnormaalschool te Brugge*. - M.& L., 11 (1992) 4, 51-53.
669. Timperman Maurits, *Huize Rutsaert gerestaureerd*. - De Raaf, 1 (1991) 3, 2-27, ill., pln.
Omgebouwd voormalig norbertinessenstift, Veurne.
670. Timperman M. en Goossens M., *Huize Rutsaert in Veurne*. - M.&L., 11 (1991) 2, 41-60.
671. Van Biervliet Lori, *Het neogotisch kunstatelier van Jules van Nieuwenhuysse*. - B., 91 (1991) 79-84, ill.
672. Van Cleven J., *De Eeklose begraafplaats*. - HBM., 5 (1991) 26-41.
Beschrijving van de merkwaardigste graftekens van het Eeklose kerkhof.
673. Van Coolput C.A. en Vandenbroeck P., *Art et littérature sur la description de quelques toiles peintes dans deux textes hennuyers du XIVe siècle*. - RN., 73 (1991) 5-31.
Betreft de beginjaren van het schilderen op doek ; Brugge en Vlaanderen worden verscheidene malen vermeld.
674. (Vandenberghes S.), *Schenking Ost. Nieuwe aanwinst*. - Informatiebulletin Stedelijke Musea Brugge, 11 (1991) 4, ill.
Brugse stadsgezichten door Alfred Ost.

675. Vandenberghe Stéphane, *Enige vroeg zeventiende-eeuwse met leder overtrokken koffers te Brugge en elders*. Jaarboek 1989-1990 Stad Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1991, 243-246, ill.
676. Van Der Stighelen Katlijne, *Burgers en hun portretten*. Stad in Vlaanderen, cultuur en maatschappij 1477-1787, Brussel, 1991, 141-156.
677. Vandewalle A., *Het kerkhof van Steenbrugge en de restauratie van graftekens*. - Arsbroek, 8 (1991) 62-68, ill.
678. Vlieghe Hans, *Maatwerk en confectie*. - Stad in Vlaanderen, cultuur en maatschappij 1477-1787, Brussel, 1991, 255-268.
 Betr. hoofdzakelijk schilderkunst.
679. Willaert Hendrik, *Muziekethetische perceptie bij Cyriel Verschaeve : "Muziek is zingend Bloed"*. - Literaire en esthetische receptie omtrent Verschaeve, Vers. 1990-1991, Colloquiumnummer, 153-173, ill.
680. Zwanepoel Gilberte, Baert Koen, Bourgeois Paul, Van Acker Jan, *Beiaarden en klokkenspelen in West-Vlaanderen, Westhoek*. - GIK., 29 (1991) 3, 3-29, ill.
 Diksmuide (Sint-Niklaastoren, Belfort, IJzertoren), Nieuwpoort (Halletoren, Onze-Lieve-Vrouwetoren), Veurne (Sint-Niklaastoren).
- Zie ook nrs. 2, 3, 6, 7, 8, 10, 19, 21, 23, 24, 27, 28, 29, 95, 96, 103, 107, 122, 145, 152, 173, 175, 176, 184, 187, 191, 194, 201, 215, 219, 235, 238, 243, 252, 258, 260, 264, 266, 337, 342, 343, 345, 348, 352, 361, 380, 401, 406, 408, 455, 456, 465, 470, 488, 513, 526, 595, 689, 690, 692, 698, 705, 741, 750.

6. Geschiedenis van de drukkunst, de pers en de communicatiemediën

681. Beun Jacques, *De Panne schreef maritieme geschiedenis*. - MV., 14 (1991) 1356-1361.
 Begin van draadloze telegrafie in 1900.
682. Coppens Chris, *De burger leest : Leest de burger ?* - Stad in Vlaanderen, cultuur en maatschappij 1477-1787, Brussel, 1991, 209-218.
683. Dewitte A., *Oriëntatie van de lectuur te Brugge, 1780. Een veilingscatalogoog van Joseph de Busscher*. - B., 91 (1991) 360-362.
684. Haeghebaert Luc, *Advertenties uit "De Veldbloem"*. - JKVDP., 7 (1991) 37-44, ill.
 Lichterveldse krant.
685. Lermyte Jean-Marie, m.m.v. Billiouw Luc, Demeurisse André, Leroy Robert, Seynaeve Freddy, Vandromme Antoon, Belaen Joke, Leuridan Joris en Nuijttens Marcel, *150 jaar drukkers in Izegem 1840-1990*. - Speciaal nr. van TM., 31 (1991) 2, 112 blz., ill.
686. *De Poperingsche Keikop. Bladje der Poperingnaars in 't leger. Een krant vol nieuws achter een front van ellende*. z.p. (Poperinge), De vrienden van het Poperings archief, 1989.
 Reprint. 3 jaargangen, 35 nrs. (nr. 1, maart 1917 - nr. 35, 1 en 15 februari 1919).
687. Smeyers Maurits, *Bidden en pronken. Devotie en beeldgebruik 15de-16de eeuw*. - Stad in Vlaanderen, cultuur en maatschappij 1477-1787, Brussel, 1991, 219-236.
688. Van Biervliet Lori, *James Weale en de start van Rond den Heerd*. - B., 91 (1991) 346-359, ill.
689. Van Der Stock Jan, *Prenten en visuele communicatie in de 16de eeuw*. - Stad in Vlaanderen, cultuur en maatschappij 1477-1787, Brussel, 1991, 183-194.

690. Van Troostenberghe Ronny, *Porseleinkaarten aan de kust*. - Graningate, 11 (1991) 7-20, ill.
Zie ook nrs. 32, 33, 180, 216, 232, 236, 278, 349.

7. Kerkgeschiedenis

691. Bauwens A.R., *Het weren van "het ghespijs der papen" in de plattelandsparochies van het Brugse Vrije, 1580-1584*. - B., 91 (1991) 413-417.
692. Blomme Bart, m.m.v. Hessel Luc, *De minderbroeders Kapucijnen te Izegem*. - TM., 31 (1991) 3, 1-26, ill.
693. Cloet Michel, Bostyn Nicole en De Vreese Katrien, *Repertorium van dekenale visitatieverslagen betreffende de Mechelse kerkprovincie (1559-1801)*. Leuven, 1989, 326 blz., kaarten (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, nr. 92).
Belangrijk naslagwerk voor het oude bisdom Brugge en de regionale en plaatselijke geschiedenis.
694. De Bruyne Michiel, *Pastoor-Deken Bernard Moens in de bres voor "moraal en milieu" te Roeselare 1808-1814*. - R., 20 (1991) 49-56.
695. De Clerck Karel en Ducheyne Frederika, *Enkele documenten betreffende het "Sociaal Actieplan" in het bisdom Brugge op het einde van de 19de eeuw*. Gent, C.S.H.P., 1991, 85 blz., ill.
696. Delmaire Bernard, *Un sermon arrageois inédit sur les "bougres" du nord de la France (vers 1200)*. - Heresis. Revue d'hérésiologie médiévale, (1991), 17, 1-15, ill.
Bougres = Katharen.
697. Dewitte A., *Testamenten in de Brugse Sint-Donaaskerk 1500, 1503, 1529*. - B., 91 (1991) 372-374.
698. Duflou Lucien, *De relaties tussen pastoor Camiel Delaere en Gustaaf Delahaye gedurende de wereldoorlog 1914-1918*. - IK., 27 (1991) 1-18, foto's.
Brieven van de pastoor van de St.-Pietersparochie in Ieper aan kunstsmid G.D., zijn medeburger.
699. Herpelinck Roos, *Het bisdom Ieper*. Roeselare, Westvlaams Verbond van Kringen voor Heemkunde, 1991, 479 blz., ill., krt.
700. Herpelinck Roos, *De Onze-Lieve-Vrouweparochie in de tweede helft van de 18de eeuw*. - AdS., 21 (1991) 72-80.
In Poperinge : wezen en werking.
701. Houwen G., *De geestelijkheid van de Sint-Pietersparochie*. - Tien eeuwen Sint-Pietersparochie te Ieper, 1991, 75-119, ill.
In Ieper. Personenoverzicht vanaf de 15de eeuw.
702. Janssens de Bisthoven B., *Luimige aanstelling van dignitarissen in een seminarieclub te Brugge, 1838*. - HEM., 128 (1991) 109-112.
703. Lampaert Filip, *Het Broederschap van den gekruysten Jesus te Lichtervelde*. - JKVDP., 7 (1991) 51-56, ill.
704. Lin Jinshui, *An Examination of the Influence of F. Verbiest on the Policies of the Kangxi emperor toward the Catholic Church*. - Shijie Zongjiao Yanjiu (World Religion Research) (1991) 54-67.
Verscheen oorspronkelijk in het Chinees, herdrukt, met Engelse vertaling in : Sino-Western Cultural Relations Journal, 14 (1992) 1-22.
705. Meulemeester Jean-Luc, *De relikwieën van de H. Arnoldus en zijn schrijn in de O.-L.-Vrouwewerk te Oudenburg*. - BO., 31 (1991) 147-170, ill.

706. Mus O., *Van Sint-Pietersnederzetting tot Sint-Pietersparochie, 9de/10de eeuw-1102*. - Tien eeuwen Sint-Pietersparochie te Ieper, 1991, 11-38, ill., krtn.
Historische benadering.
707. Platelle H., *La cathédrale et le diocèse. Un aspect religieux du rapport ville-campagne*. - Duvosquel J.-M. en Dierkens A. (eds.), *Villes et campagne au Moyen Age. Mélanges Georges Despy, Liège 1991*, 625-641.
Betreft de bisdommen Doornik en Kamerijk.
708. Platelle H., *Terre et ciel aux anciens Pays Bas*. Lille, Faculté des Lettres et Sciences humaines, 1991, 380 blz.
Bundel met bijdragen, waaronder verschillende met betrekking op Vlaanderen.
709. Simons W., *Beguines and Psalters*. - OGE., 65 (1991) 23-30.
710. Simons Walter, *Mendicant collaboration in the fourteenth century : The Bruges pact of 1370*. - The land of Carmel. Essays in Honor of Joachim Smet, O. Carm., Rome, 1991, 171-187.
711. Stockman Luc, *De oprichting van de dekenij Aardenburg (ca. 1295) en het rijke Roomse leven in en om de Mariakerk van Aardenburg (966-1625)*. - AM., 42 (1991) 5-58.
712. Symaëys André, *Iconoclasmie in Eerneghem*. - Ern., 10 (1991) 40-48, ill.
713. Trio P., *De Ieperse Sint-Pieterskerk : enige aspecten van haar middeleeuws kerkelijk en religieus leven*. - Tien eeuwen Sint-Pietersparochie te Ieper, 1991, 121-136.
714. Van Acker J., *Touwtrekken rond een klok van Westvleteren in Nieuwpoort, 1607-1611*. - B., 91 (1991) 274-281.
715. Vandebussche Paul, *Congregatie van de Voorzienigheid van Sées (Orne-Frankrijk). Negen jaar te Ieper (België) : december 1905 - november 1914*. - IK., 27 (1991) 46-64, ill. ; 84-96 ; 111-115.
716. Van den Heuvel J., *De zwartzusters te Ieper, 1402-1914*. - Tien eeuwen Sint-Pietersparochie te Ieper, 1991, 233-270, ill., plan.
Met ledenlijst.
717. Van Heeringen R.M. en Hendrikse H., *Nieuw licht op de Maria-verering te Aardenburg in de Middeleeuwen*. - Westvlaamse Archaeologica, 7 (1991) 97-104.
718. Vansteenkiste Hilde, *Het kerkelijk leven te Oostende in de 17de en 18de eeuw*. - JHC., 1991, 55-139, krtn.
719. Verbrugge Julien, *Protestanten in Tielt (20ste eeuw). Achter en rond "Het verhaal van Stefanie"*. - RT., 22 (1991) 150-156, ill.
Zie nr. 177.
720. Vervenne A., *Een Vlaams doopregister uit 1609*. - B., 91 (1991) 369-371.
Te Koolskamp.
- Zie ook nrs. 33, 36, 92, 97, 98, 100, 101, 111, 118, 122, 123, 136, 155, 171, 172, 177, 181, 185, 190, 201, 206, 207, 209, 210, 211, 220, 227, 230, 233, 250, 256, 259, 261, 273, 276, 284, 291, 292, 299, 322, 324, 327, 330, 341, 346, 347, 353, 354, 355, 356, 366, 371, 372, 373, 374, 382, 383, 384, 405, 407, 419, 423, 444, 462, 477, 486, 491, 517, 530, 547, 591, 595, 601, 602, 606, 664, 687, 688, 720.

8. Geschiedenis van de Vlaamse beweging

721. Bultinck Koen, *Cyriel Verschaeve en de Frontbeweging. Nog maar eens ?* - Vers. 1990-1991, 247-263, ill.

722. De Mûelenaere J., *Un meeting de flamingants à Oostrozebeke*. - B., 91 (1991) 236-256, 397-404.
Westvlaamse collegeleerlingen. Alleen de titel van het artikel is Frans !
723. Engelaere O., *Le mouvement flamand en France de la libération à la mort de Jean-Marie Gantois, 1945-1968*. - FN., 16 (1991) 83-106.
724. Nuyttens M., *Jozef Goossenaerts (1882-1963) en de Franse Nederlanden*. - FN., 16 (1991) 11-21.
725. Persyn Jan, *Een merkwaardige brief van Cyriel Verschaeve in zijn ruimere context (7 november 1920)*. - Vers. 1990-1991, 177-222, ill.
726. Vanlandschoot R., *Eenige bladzijden uit het groote vlaamsche taalboek. Gezelles toespraak voor het Davidsfonds te Tielt 14 oktober 1875*. - Gz., (1990) 62-81, ill.
727. Vanlandschoot Romain, *Het Verschaeve-beeld bij Dirk Vansina. Mythe en werkelijkheid*. - Literaire en esthetische receptie omtrent Verschaeve, Vers. 1990-1991. Colloquiumnummer, 15-119, ill.
728. Verstraete Pieter Jan, *Van verering tot bewondering. Odiel Spruytte en Cyriel Verschaeve*. - Vers. 1990-1991, 223-246, ill.
- Zie ook nrs. 5, 11, 165, 206, 232, 237, 253, 255, 469, 738, 742.

9. Militaire geschiedenis

729. Bailleur R., *Van het Albertkanaal tot de Leie*. - SOCW., (1990) 117-147.
Oorlogsbelevissen.
730. Bailleur R., *De verloren of vergeten soldaten van de klas 1940*. - SOCW., (1990) 165-184.
731. Bourgeois H., *Le séjour de Winston Churchill à Ploegsteert en 1916*. - MSHC., 20 (1990) 207-230.
732. De Clerck Gustaaf, *Soldaten tegen wil en dank : soldaten van Napoleon*. - BS., 12 (1991) 1, 11 ; 3, 16.
Brieven van soldaten van Napoleon uit de streek van Brugge.
733. Decock W., *Dagboek van soldaat 2de klasse, brancardier Georges Speybrouck*. - SOCW., (1991) 19-59.
1939-1940.
734. Decuyper D., *De B-crash nabij de Vijfwegen (Geluwe) op 14 mei 1943*. - SOCW., (1990) 197-216.
735. Decuyper D., *Target Z.195. Les raids de la Royal Air Force sur la Centrale d'énergie électrique de Comines-France en 1941-1942*. - MSHC., 20 (1990) 321-426.
736. Degrande V., *Emiel Sys en de Grote Oorlog (VII)*. - Arsbroek 8 (1991) 58-61.
Vervolg op Boekenschouw over 1990, nr. 834.
737. Deschrijver Daniël, *Het militair hospitaal 1914-1918 Beveren-IJzer*. z.p. (Hoogstade-Alveringem) bij de auteur, z.j. (1991) 149 blz., krtn.
Beschrijving en dodenlijst (632 slachtoffers).
738. Desmet W., *De lotgevallen van vier "verdachte" Menenaars tijdens de meidagen 1940*. - W., 15 (1991) 1, 3-10 ; 2, 3-15.
739. Dezutter Willy P., *Het Fonds Zeebrugge overgebracht naar het Stadsarchief*. - Jaarboek 1989-90 Stad Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1991, 83-85, ill.
Vooral militaria.

740. Foussard D., *Trois interventions des ingénieurs militaires italiens au service de l'Espagne dans les anciens Pays-Bas méridionaux : Cambrai, Gravelines, Anvers.* - FN., 16 (1991) 161-176.
741. Goris Jean-Marie, *Vauban et Dunkerque d'après sa correspondance.* - RSDHA., 25 (1991) 43-72.
742. Huyghebaert J., *De slagorde op het Groeningeveld.* - B., 91 (1991) 45-70, ill.
743. Lemahieu José, *Gesneuvelde Napoleonisten uit Groot-Poperinge.* - AdS., 21 (1991) 81-85, ill., krt.
744. Logie J., *Leve het leven.* - SOCW., (1990) 95-115.
Dagboek 1940-1945.
745. Mehuys Godfried, *Een oorlogsbelevens rond de "Schoorbakkebrug".* - Gratingate, 11 (1991) 72-79, ill.
746. Moelaert Roger, *De 56° Stormo van het Corpo Aereo Italiano op de vliegvelden van Maldegem en Ursel (oktober 1940-april 1941).* - AM., 42 (1991) 153-172.
747. Nuijttens Marcel, *The British War Medal verleend aan Izegemnaren.* - TM., 31 (1991) 1, 35-46, ill.
748. Parez R., *Une résistante à Frelinghien : de l'action à la captivité.* - MSHC., 21 (1991) 409-141.
749. Parez R., *Une résistante warnetonnoise : de l'action à la captivité.* - MSHC., 20 (1990) 427-458.
750. Pyncket M., *Vestingbouw : de vesting Menen. Inventaris van kaarten en plannen van de vesting Menen. Restauratie van de vestingen in Park Ter Walle te Menen.* - W., 15 (1991) 3, 3-82, ill., krtn.
751. Renier J.-P., *Gestorven in den vreemde. Gesneuvelden in Wervik, 1792-93.* - SOCW., (1991) 169-174.
752. Ryserhove Alfons, *Oorlog 1944 aan de Moerbrugge, op het Beverhoutsveld en op de Gevaerts.* - JBB., 24 (1991) 8-69, ill.
In Oostkamp.
753. Van den Abeele Andries, *De "Napoleonisten".* - B., 91 (1991) 265-273, ill.
Aanvulling op nr. 755.
754. Vandewoestyne G., *Uit het dagboek van een Wervikse pionier.* - SOCW., (1990) 149-164.
9 mei 1940-23 april 1941.
755. Van Hoonacker M., *De Maatschappij der Napoleonisten te Brugge.* - B., 91 (1991) 171-183, ill.
Zie ook nr. 753.
756. Van Vooren G.A.C., *Belgische krijgsgevangenen in 1940.* - BGWZ., 20 (1991) 95-106.
15.000 krijgsgevangenen van het Vde Legerkorps ondergebracht in West-Zeeuws-Vlaanderen.
757. Verhelst Pierre, *Dagboek van een oud-strijder 1940.* - Derlike, 13 (1991) 83-94, ill.
758. Verhoeven Etienne, *Le service de renseignements "Marc" (1942-1944). 1ère partie.* - BGTWO., 14 (1991) 6-60.
Met ook aandacht voor de sectie in West-Vlaanderen.
759. Vyncke Jozef en Deguffroy Geert, *De hel van Sedan.* - OR., 8 (1991) 147-157, ill.
Zie ook nrs. 9, 93, 100, 138, 164, 165, 221, 226, 240, 247, 291, 313, 318, 328, 331, 345, 352, 364, 394, 397, 398, 408, 421, 426, 431, 435, 438, 443, 448, 478, 479, 482, 489, 581, 640, 698.

10. Geschiedenis van de wetenschappen

760. Geirnaert D., m.m.v. Geirnaert N., *Wanneer die cuere in wonden wert : signalering van een onbekend artesfragment*. - Een school spierinkjes. Kleine opstellen over Middelnederlandse artes-literatuur, Hilversum, 1991, 62-67.

Fragment van een medisch handschrift uit het Brugse Stadsarchief.

Zie ook nrs. 26, 32, 33, 37, 151, 155, 188, 241, 248, 261, 550, 704.

Lijst van afkortingen en gedepouilleerde tijdschriften

A. = Augustiniana, Heverlee.

AB. = Analecta Bollandiana, Brussel.

ABB., Archief- en Bibliotheekwezen in België, Brussel.

AdS. = Aan de Schreve, Poperinge.

AESC. = Annales, Economies-Sociétés-Civilisations, Parijs.

AM. = Appeltjes van het Meetjesland, Eeklo.

Archaeologia Mediaevalis, Brussel.

Archeologie in Vlaanderen, Brussel.

Archief = Archief van het Zeeuws Genootschap voor Wetenschappen, Middelburg. Arsbroek, Assebroek.

The Art Bulletin = The Art Bulletin. A quarterly published by the College Art Association of America, New York.

B. = Biekorf, Brugge.

't Beertje, volkskundige almanak, Brugge.

BG. = Bijdragen tot de Geschiedenis, inzonderheid van het hertogdom Brabant, Antwerpen.

BGTWO. = Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, Brussel.

BGWZ. = Bijdragen tot de Geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen, Aardenburg.

BIHBR. = Bulletin van het Belgisch Historisch Instituut te Rome.

BdK. = Bachten de Kupe, Westende.

BMGN. = Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden, s'-Gravenhage.

BO. = Brugs Ommeland, Sint-Andries (Brugge).

BROB. = Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.

BS. = Brugge die Scone, Brugge.

BSAM. = Bulletin trimestriel de la Société académique des Antiquaires de la Morinie, Saint-Omer.

BTFG. = Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, Brussel.

BTMG. = Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis, Brussel.

BTNG. = Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, Gent.

BTNZ. = Belgisch Tijdschrift voor Numismatiek en Zegelkunde, Brussel.

BTOK. = Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis, Brussel.

The Burlington Magazine, Londen.

C. = Cîteaux. Commentarii cistercienses, Cîteaux.

- CB. = Cahiers Bruxellois, Brussel.
CBG. = Collationes, Brugge.
CCM. = Cahiers de civilisation médiévale, Poitiers.
CII. = Cnoc is ier, Knokke.
Coc. = Coclariensia. Driemaandelijks tijdschrift van de gemeentelijke kring voor heemkunde van Groot-Koekelare : Koekelare, De Mokker, Zande en Bovekerke.
Crekel beke = Jaarboek Crekel beke, Kortemark.
Cur. = Curtrike, Kortrijk.
Derlike = Derlike. Driemaandelijks tijdschrift van de Heemkring Dorp en Toren. Deerlijk.
DH. = Den Hert, Ingelmunster.
DJ. = Ledenblad. Heemkundige Kring David Jonckheere. Aartrijke.
De Duinen = De Duinen. Bulletin van het wetenschappelijk en cultureel centrum van de Duinenabdij, Koksijde.
EHR. = The Economic History Review, Londen.
Ern. = Ernigahem. Geschied-, heem- en familiekundige kring, Eernegem.
F. = Franciscana, Sint-Truiden.
FN. = De Franse Nederlanden. Jaarboek uitgegeven door de stichting Ons Erfdeel, Rekkem.
Francia = Francia-Forschungen zur westeuropäischen Geschichte, Parijs.
Gazette des Beaux-Arts, Parijs.
GB. = Gentse bijdragen tot de Kunstgeschiedenis, Gent.
GiK. = De Gidsenkring, Brugge.
GK. = Gezellekroniek, Antwerpen.
GP. = De Gulden Passer, Antwerpen.
Gr. = Graningate, Middelkerke.
GS. = Het Gebied van Staden, Staden.
GT. = Ghentsche Tydinghen, Gent.
GZ. = Gezelliana, Antwerpen.
HBBO. = Heemkundige Bijdragen voor Brugge en Ommeland, Sint-Andries.
HBM. = Heemkundige Bijdragen uit het Meetjesland, Eeklo.
Heemschut = Heemschut, Amsterdam.
Helinium = Helinium, Wetteren.
HEm. = Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge.
HG. = Hansische Geschichtsblätter, Keulen.
HGOK. = Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk.
HKCG. = Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, Brussel.
HKCUOW. = Handelingen van de Koninklijke Commissie voor de uitgave van oude wetten en verordeningen van België, Brussel.
HKZNM. = Handelingen van Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis, Brussel.
HMGOG. = Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent.
IJzb. = De IJzerbode, Roesbrugge-Haringe.
IK. = Iepers kwartier, Ieper.
Informatiebulletin Stedelijke Musea, Brugge.
Jaarboek van het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde, Brussel.
Jaarboek van de Stedelijke Musea, Brugge.
JBB. = Jaarboek van de Heemkundige Kring "Bos en Beverveld", Oedelem.

- JGOKW. = Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige kring "De Gaverstreke", Waregem.
- JHC. = Jaarboek Heemkring Ter Cuere, Bredene.
- JHKH. = Jaarboek van de Heemkundige Kring Houtland, Torhout.
- JHKS. = Jaarboek van de Heemkundige Kring "Het Scheldeveld", Sint-Martens-Latem.
- JKVDP. = Jaarboek van de Heemkundige Kring Karel Van de Poele, Lichtervelde.
- Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, New York.
- JMH. = Journal of Medieval History, Amsterdam.
- KB. = Kontaktblad Gidsenbond Brugge en West-Vlaanderen, Brugge.
- KVA. = Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde, Gent.
- LA. = Het Land van Aalst, Aalst.
- LB. = Het Land van Beveren, Beveren-Waas.
- LG. = De Leiegouw, Kortrijk.
- Lias = Lias. Sources and documents relating to the early modern history of ideas, Amsterdam.
- LvdW. = Land van de Woestijne, Aalter.
- MA. = Le Moyen Age, Brussel.
- MD. = Mandeldal, Roeselare.
- MGN. = De middelaar tussen de genealogische navorsers, Brussel.
- Millennium, Nijmegen.
- ML. = Museumleven, Brugge.
- M & L. = Monumenten & Landschappen, Brussel.
- Molenecho's = Molenecho's. Tweemaandelijks orgaan van "Molenzorg" v.z.w. tot behoud van onze molens, Zulte.
- MV. = Mededelingenblad van de Vrienden van het Nationaal Visserijmuseum van Oostduinkerke.
- N. = Naamkunde. Mededelingen van het Instituut voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor naamkunde en nederzettingsgeschiedenis te Amsterdam.
- NBN. = Nouvelle Biographie Nationale, Brussel.
- NBW. = Nationaal Biografisch Woordenboek, Brussel.
- NRA. = Nieuwe Rumbeekse Avondstonden, Rumbeke.
- O. = Ostendiana, Oostende.
- OE. = Ons Erfdeel, Rekkem.
- OGE. = Ons Geestelijk Erf, Antwerpen.
- OH. = Ons Heem, Sint-Martens-Latem.
- OM. = Ons Molenheem, Nieuwkerken.
- Orgelkunst, Grimbergen.
- OR. = Oud Ruysselede, Ruiselede.
- Oud Holland = Oud Holland. Uitgave van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, 's-Gravenhage.
- OZ. = Oostvlaamse Zanten, Gent.
- P. = Le Parchemin, Brussel.
- Pl. = De Plate, Oostende.
- Quaerendo, Amsterdam.
- R. = Rollariensia, Roeselare.
- RB. = Revue Bénédictine, Maredsous.
- RH. = Revue historique, Parijs.
- RHE. = Revue d'histoire ecclésiastique, Leuven.
- Rijmtijd, Schoten.
- RN. = Revue du Nord, Rijsel.

- RP. = Rond de Poldertorens, Oostkerke.
RSDHA. = Revue de la Société dunkerquoise d'histoire et d'archéologie, Duinkerke
(voorheen : les Amis du Vieux Dunkerque).
RT. = De Roede van Tielt, Tielt.
S. = Scriptorium, Brussel.
Schr. = Het Schrijverke. Orgaan van de Culturele Kring Sint-Anna, Brugge.
SE. = Sacris Erudiri, Steenbrugge.
SpH. = Spiegel Historiae, Bussum.
Ter. = Terroir. Bulletin trimestriel du Musée de Folklore Léon Maes, Moeskroen.
TG. = Tijdschrift voor Geschiedenis, Leiden.
TGB. = Tijdschrift (driemaandelijks) van het Gemeentekrediet van België, Brussel.
TM. = Ten Mandere, Izegem.
TRG. = Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis, Groningen.
TSG. = Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.
TT. = Taal en Tongval, Sint-Amandsberg.
V. = Volkskunde, Antwerpen.
Vlaanderen, Tielt.
Vers. = Verschaeviana, Steenbrugge.
Viator, Los Angeles.
het Visserijblad, Oostende.
VK. = Volkskunde, Antwerpen.
VS. = Vlaamse Stam, Antwerpen.
W. = 't Wingheroen, Menen.
WH. = Westhoek. Genealogisch Jaarboek, Dikkebus.
WT. = Wetenschappelijke Tijdingen op het gebied van de Vlaamse Beweging, Gent.
Westvlaamse Archaeologica, Brugge.
ZT. = Zeeuws Tijdschrift, Middelburg.

Register op de auteursnamen

- Aelbrecht V., 511
Aerbeydt G., 446
Algoet G., 512; 587
Arickx Valère, 251; 409
Art A., 31
Baert Koen, 680
Baerten J., 13, 20
Baetens Roland, 513
Bailleur R., 477; 478; 729; 730
Balis Arnout, 600
Barra Jean-Marie, 39; 398
Bastings A.M., 569
Baston H., 267
Bauwens A.R., 491; 691
Beauchamp Yves, 77
Becuwe F., 601
Beele Wilfried, 51; 52; 268
Beernaert Katelijne, 2
Belaen Joke, 685
Benoit Filip, 359
Benoit Paul, 360
Berghaus P., 313
Berteloot Amand, 69
Beun Jacques, 514; 515; 681
Billiouw Luc, 685
Bloes Georges, 269
Blomme Bart, 692
Blondé Roland, 513
Blondeau Roger A., 261; 443
Blondeel Werner, 53
Boets Jozef, 212
Bollen M.J., 4
Bommerez-Vanneste B., 410
Bonaert Baron, 228
Boniface F., 149
Bonneure Fernand, 256
Boone M., 313
Bossenga Gail, 440
Bossu J., 233
Bossuyt Ignace, 602; 603
Bostyn Nicole, 693
Bouchuyt M., 382; 383; 418; 588
Bourgeois H., 731
Bourgeois J., 78; 79; 80; 81; 82; 83;
84; 85; 91; 129
Bourgeois Paul, 680
Bovesse J., 31
Braekman W.L., 270
Brandt Cyriel, 328
Braun-Niehr B., 313
Bremer J.T., 516
Bruggeman Albert, 271; 361
Bruneel Noël, 272
Bultinck Koen, 721
Buyck Roger, 492
Buyse Piet, 604
Callewaert Ferdy, 604
Campbell Lorne, 187
Casier L., 14
Castelain E., 40
Catry M., 517
Catteau G., 182; 183
Cauchies J.-M., 31; 313
Chatelain Françoise, 198
Christiaens M., 400
Claeys Maria, 454
Claeys Robert, 307
Clinquart Jean, 493
Cloet Michel, 25; 693
Coenen Daniel, 181
Collobi Licia, 3
Colson Jos, 324
Comblen-Sonkes M., 605
Constandt H., 606
Constandt Marc, 485
Coornaert Maurits, 41; 273; 337
Coppe R., 384
Coppens Chris, 682
Coppens Wiliam, 86
Cornette Jozef, 466
Cossey Stefaan, 438
Coussée B., 607
Curveiller Elisabeth, 494
Curveiller Stéphane, 494
Dacos-Grifo Nicole, 608
Daled Paul, 570
Dalle G., 421; 422
Dams Jean, 365
Danneel M., 340
Debaere Steven, 571
Debaes J., 411
Debel Simonna, 368
De Bleser C., 119
Debonne St., 87; 135
Debrabandere Frans, 54; 55; 56; 57; 58;
59; 268
Debrabandere Paul, 609
Debrouwere M., 332; 333; 362; 363
De Bruyne Michiel, 16; 60; 186; 237;
274; 447; 448; 461; 610; 694

- De Busschere K., 61
 Decaestecker André, 435
 Decalf G., 62
 Deceuninck Victor, 489
 De Clerck Gustaaf, 732
 De Clerck Karel, 695
 Declercq D., 611
 Declercq G., 313; 338
 De Clercq René, 150
 Decock W., 479; 733
 De Coo Jozef, 612
 De Coster Willy, 248
 Decruyenaere F., 571
 Decuyper D., 734; 735
 Decuyper Pierre, 518
 Defoort Eric, 232
 Defraeye Hugo, 275; 276; 277
 Degrande V., 736
 De Groot K., 146
 Degryse R., 519
 Deguffroy Geert, 455; 759
 Dejonckheere M., 401
 De Keyser R., 431
 De Laere R., 194; 238; 252
 Delaey B., 613
 De Langhe J.E., 63; 64
 Deldicque H., 65
 De Leeuw B., 572
 Delepierre A.-M., 614
 Deleruelle Th., 195; 196
 Deleu Frank, 615; 616; 617
 Deleze Jacques, 417
 Delmaire Bernard, 171; 172; 313; 696
 Delmotte M., 589
 Delsalle P., 412; 520; 521
 Demaree J., 488
 Demarest Hendrik, 227; 278
 De Melker B.R., 320
 Demerre G., 423
 De Meulemeester J., 88; 101
 De Meulenaere Fabrice, 42; 161; 214; 224; 225; 230; 234; 432; 495;
 De Mûelenaere J., 722
 Demeurisse André, 685
 Demolon P., 89
 Dendoncker P., 385
 De Neve de Roden Thierry, 197
 De Paepe Jozef, 307
 Depaape Marc, 4
 Depaew R., 279; 280
 Depauw Cl., 413
 Depredomme Jozef, 456
 Depredomme Luc, 86
 Deprez Ada, 5
 Depuydt Romain, 331
 De Ridder-Symoens H., 162
 Deroubaix J., 369
 Deros M., 14
 Derville Alain, 156; 522
 Descamps H., 192
 Descamps P., 326
 de Schietere de Lophem A., 14
 Deschrijver Daniël, 207; 737
 De Simpel F., 80; 81; 82; 83; 90; 91; 419; 420
 Desmet W., 738
 Desopper Georges, 430
 Despriet Ph., 92; 93
 Despy Georges, 209
 Desramault Wilfried, 201
 Desreumaux J., 163; 480; 481
 Detaevernier M., 402; 618
 Devliegher L., 14; 94; 95; 96; 619
 Devloo L., 591
 De Vos A., 573
 De Vos Achiel, 66
 Devos Adriën, 394
 De Vos Dirk, 6; 620; 621; 622; 623
 Devos Magda, 66
 De Vreese Katrien, 693
 De Vroede Maurits, 4; 590
 Devyt C., 624
 De Walsche Aimé, 307
 Deweerdt Antoon, 449
 Dewilde J., 7; 8; 9; 10
 Dewilde M., 88; 97; 98; 99; 100; 101; 114
 De Win Paul, 496; 497; 498; 499
 De Wispelaere Paul, 244
 Dewitte A., 32; 33; 34; 35; 208; 308; 339; 439; 500; 523; 524; 625; 626; 683; 697
 De Witte Hubert, 102; 103; 104; 105; 106
 Dewulf Daniël, 335
 Dewyndt A., 247
 Dezutter Willy P., 11; 12; 107; 281; 282; 340; 739
 D'hondt Jan, 13; 14; 340; 525; 526;
 D'Hooghe Catharina, 341; 527
 Dhuyvetter B., 414
 Dias Pedro, 627
 Dierkens A., 504
 Donche P., 164

- Dratwa Daniël, 406
Dreesen J.B., 67
Du Plessis Robert S., 441
Ducatteeuw E., 332; 333; 362; 363
Ducheyne Frederika, 695
Duflou Lucien, 698
Dufournet J., 574; 575
Dumont Georges-Henri, 188
Dumortier J., 386
Duthoo Dany, 644
Duvosquel C., 382
Duvosquel Jean-Marie, 14; 151; 178; 350;
387; 388; 504; 528
Eekhout E., 370
Engelaere O., 723
English M., 591
Ervinck Luc, 165
Ervyneck Anton, 88; 108; 109; 110; 117;
118
Esther J.-P., 342; 628
Everaert John, 309; 529
Fabri Ria, 629
Filliaert Juul, 424
Fontaine-Hodiamont Chantal, 630
Foussard D., 740
Franchoo André, 474
François L., 31
Garnier B., 156
Gaus H., 31
Gautier A., 111
Geirnaert D., 760
Geirnaert N., 14; 31; 239; 530; 760
Gelaude Frank, 457; 458
Gérard A., 442
Gerits J., 179; 219; 242; 249; 257; 265
Gerritsen W.P., 313
Ghekiere Albert, 644
Gillard P., 283
Godderis Jozef, 112
Goetghebeur Walter, 190
Goossens M., 631; 670
Goris Jean-Marie, 741
Guillouet J., 632
Gyselen Gaby, 152; 284; 501
Haeck A., 153
Haeghebaert Luc, 531; 633; 684
Haesenne - Peremans N., 31
Hanquart N., 43
Harbison Craig, 634
Haulot A., 433
Heeringa E., 30
Hélin E., 31
Hellin P., 128
Hendrickx Frans, 15
Hendrikse H., 322; 717
Henning J., 113
Henry Michèle, 311
Herpelinck Roos, 699; 700
Hessel Luc, 692
Hessel Roger, 218
Heus Jef, 114
Hillewaert Beatrijs, 14; 102; 110; 115;
116; 118; 117; 119; 146; 147
Hollevoet Frans, 592
Hollevoet Yann, 120; 121, 146
Holzaphel Theo, 310
Hoornaert Geert, 16; 202; 450; 451; 452
Hossey J., 611
Hosten Joris L., 444
Hostyn Norbert, 635
Houwen G., 14; 576; 701
Houwen Herman, 364
Huisman Anneke, 285
Hüsken W.N.M., 577
Huvonne Paul, 44; 636
Huyghebaert J., 742
Huys Martine, 614
Huys Paul, 334; 436
Huysmans L., 118
Jacobs Lynn, 637
Janssen R., 31
Janssens de Bisthoven B., 702
Janssens Luc, 17
Jansseune Gilbert, 122
Johnson W., 532
Kerckhof Pieter, 286
Kimpe W., 18
Kittell Ellen E., 502
Klausing Jef, 287
Kockaert Leopold, 666
Koldewey Adriaan M., 638
König Eberhard, 19
Koppenhol Johan, 285
Kympers Léopold, 174
Lagache D., 123
Lagrain Robert, 578
Lagrange M., 203
Lagrou Aurel, 533
Laleman M.C., 266
Lambert Sabine, 639
Lampaert Filip, 703
Lams Guido, 486
Lamsens E., 222
Lane Barbare G., 640

- Lauraine H., 383
 Lazoore Stefaan, 371
 Le Loup Willy, 2
 Lecluyse Filip, 243
 Lejeune J., 185
 Lemahieu José, 437; 743
 Lemahieu Marcel, 467
 Lemaire Cl., 311
 Lemey Paul, 288
 Lenders P., 312; 503
 Lepers J.-M., 384
 Lermyte Jean-Marie, 14; 263; 641; 685
 Leroy Robert, 262; 685
 Lesaffre O., 223
 Lesage X., 20
 Leuridan Joris, 685
 Libon J., 534
 Lietard Edwin, 154
 Lin Jinshui, 704
 Lis C., 31
 Listhaeghe Marcel, 459
 Lobelle-Caluwé Hilde, 642
 Loete Koen, 307
 Logie J., 744
 Lombaert Aimé, 643; 644
 Lory Jacques, 4
 Lowie Michel, 593; 594
 Lowyck Antoon, 259; 289
 Maddens Niklaas, 395
 Maes Luc, 630
 Marechal Dominique, 6; 14; 29; 645;
 646; 647; 648
 Maréchal G., 31
 Mareel A., 482
 Martens Didier, 649
 Martens Maximiliaan P.J., 184; 650
 Mattelaer Piet, 579
 Mehuys Godfried, 745
 Mertens J., 124
 Mertens J., 155
 Mertens R., 4
 Messiaen Marcel, 290
 Mestdagh H., 125; 126
 Mestdagh Michiel, 470
 Meulemeester Jean Luc, 176; 191; 215;
 258; 260; 291; 343; 651; 652; 653;
 705
 Meyers W., 31
 Moelaert Roger, 746
 Moeyaert C., 68
 Morel Dominique., 654
 Morel Etienne, 292
 Morell-Sampol C., 506
 Mosselmans Nadia, 504
 Muchembled Robert, 535
 Müllenmeister K.J., 21
 Munro John H., 536; 537; 538; 539; 540
 Murray J., 14
 Mus O., 706
 Mussche Omer, 307
 Muylaert W., 14
 Muylle Jan, 655
 Naert A., 471; 472
 Naert Antoon, 45
 Naert José, 541
 Nicholas David., 542; 543
 Norton Edith F., 177
 Notteboom Hugo, 307
 Nuijttens Marcel, 685; 747
 Nuitten G., 127; 481; 544
 Nuyttens M., 724
 Orloff Sophie, 264
 Ouvry Robert, 427
 Papi Gianni, 656
 Papin Kristof, 22; 293; 372
 Paravicini Werner, 314
 Perez R., 748; 749
 Pattyn Sylvère, 231
 Patze Hans, 314
 Pauwels Aimé, 657
 Persyn Jan, 725
 Petillon Cl., 156
 Petit R., 31
 Pfister-Langanay Christian., 658; 659
 Pillen Bernard, 376
 Piron Paul L., 23
 Platelle H., 14; 217; 505; 707; 708
 Pleij Herman, 580
 Poblome J., 128
 Pollet Jules, 475; 490
 Potvlieghe G., 660
 Poulussen Peter, 545
 Preimesberger Rudolf, 661
 Prevenier W., 31; 313
 Pyncket M., 24; 46; 403; 404; 750
 Quaghebeur Patricia, 344
 Quénée I., 506
 Rau Jaak A., 340; 345; 346; 347; 348;
 463
 Renier J.-P., 481; 483; 484; 751
 Roberts Ann, 662
 Roelens P., 82; 83; 84; 129
 Rommelaere J., 85
 Ronse de Craene Hubert V., 166

- Roose P., 660
Rosset Ph., 507
Rotsaert Koen, 349
Rouzet Anne, 311
Ryckaert Marc, 14; 25; 340; 350; 351
Ryserhove Alfons, 213; 426; 752
Scheelings F., 13; 20
Scheers S., 130; 131; 157; 158
Schoonaert Germain, 373; 595
Schoonheere A., 389
Schotte Bernard, 546
Schouteet A., 26; 175; 235; 663; 664
Schreurs Eugene, 665
Seberechts Frank, 255
Serck-Dewaide Myriam, 666
Sergeys J., 667
Sévrin R., 47
Seynaeve Freddy, 685
Seynaeve Georges, 377
Seys Raf, 253; 290; 381
Simon Frank, 4
Simons Walter, 220; 547; 709; 710
Six J., 14
Slosse Roger, 216; 236; 254
Smeyers Maurits, 687
Sohier Rik, 381
Soly Hugo, 548
Speleers F., 468
Spillebeen Willy, 582
Spyckerelle Lieven, 245
Stabel P., 313
Stalpaert Hervé, 294
Stampfle Felice, 27
Steenacker Henri, 428; 429
Steven F.J., 28
Stevens Marcel M., 200; 392
Stockman Luc, 14; 66; 465; 711
Stols Eddy, 309; 549
Stroobants J., 668
Struye Peter, 550
Symaëys André, 330; 712
Termote J., 123; 132; 133; 134; 135;
136
Theys J., 551
Thierry Marie-Paule, 170
Thoen Hugo, 102; 121; 137
Thys Maurice, 221
Tillie Willy, 438
Timperman J., 136
Timperman Maurits, 669; 670
Tock Benoît-Michel, 36
Top Stefaan, 295
Tournoy Gilbert, 583
Triaille-Closset C., 31
Trimpe Burger J., 321
Trio Paul, 37; 713
Trips Eduard, 205; 229
Tristan S., 28
Valcke L., 14
Vanacker Daniël, 5
Van Acker Jan, 22; 680; 714
Van Acker Lucien (= A.B.), 193; 250;
296; 297; 323; 336; 358; 375; 396;
405; 445; 460; 476; 508; 552; 553
Vanaelst R., 298
Van Bergen Jaak, 584
Van Biervliet Lori, 299; 596; 671; 688
Vanbossele Josè, 397
Van Buggenhout J., 327
Van Campenhout Frans, 204
Van Clevén J., 672
Van Coolput C.A., 673
Vandamme L., 14
Vande Castele Louis A., 554
Vandebroek M., 14; 167
Vandecasteele Maurits, 38
Van den Abeele Andries, 240; 246; 753
Vanden Bemden Yvette, 630
Van den Berg Evert, 69
Vanden Berghe Patrick, 300
Vandenberghé Raf, 199; 301; 380; 411;
415
Vandenberghé Stéphane, 29; 159; 674;
675
Vandenbroeck Paul, 555; 556; 673
Vandenbroeke C., 14
Vandenbussche Bart, 557
Vandenbussche Koenraad, 302; 366; 367
Vandenbussche Paul, 715
Van den Heuvel J., 716
Van den Heuvel M.E., 303
Vandepitte G., 399
Vandeputte M., 203
Van der Doe F., 30
Vander Meulen Daniël, 469; 604
Vandereecken J., 384
Vandermaesen M., 14
Vandermersch A., 47
Van der Plaetsen P., 88
Van der Plas Michel, 211
Van Der Stighelen Katlijne, 676
Van Der Stock Jan, 315; 316; 689
Van Derveeghde D., 31
Van de Voorde V., 304; 305; 416

- Vandewalle A., 14; 168; 241; 340; 677
 Vandewalle Frank, 114
 Vandewalle Georges, 558
 Vandewalle P., 169
 Vandewiele A., 509
 Van de Woestijne Paul, 307
 Vandewoestyne G., 754
 Vandoorne Roger, 306
 Vandromme Antoon, 379; 380; 685
 Vandromme-Geldhof A., 70
 Van Eenhooge D., 138; 139
 Van Eenoo R., 31
 Van Eenooghe Frank, 462
 Vanhaute E., 31
 Van Heeringen R.M., 140; 141; 142; 143;
 144; 322; 717
 Van Heesch J., 160
 Van Hoonacker M., 755
 Van Houtte Jan A., 559
 Vanhoutryve André, 352
 Vanhoutte Daniël, 394
 Vanhulle A., 189; 353; 354; 355; 356
 Van Huyse A., 48
 Vanhuysse A., 71; 425
 Vanlandschoot R., 726
 Vanlandschoot Romain, 727
 Van Langendonck W., 72
 Van Loon J., 73
 Van Mingroot Erik, 210
 Van Molle Leen, 560
 Vanneste A., 390
 Vanoverschelde Sylveer, 597
 Van Peteghem P., 510
 Van Severen Antoon, 206
 Vansteenkiste Hilde, 718
 Vansuyt Michel, 644
 Vanthemsche G., 31
 Vanthournout Claudine, 598
 Vanthuynne J., 561
 Van Troostenberghe Carlo, 407; 408
 Van Troostenberghe Ronny, 690
 Van Uytven Raymond, 317; 562
 Van Vooren G.A.C., 756
 Van Wonterghem Etienne, 329; 458
 Verbeeck Ludo, 585
 Verbeke Antoon, 49
 Verbrugge Julien, 719
 Verbruggen J.F., 318; 357
 Verduyn Gaby, 59
 Verhaeghe Frans, 119; 145; 146; 147
 Verhelst J., 13; 20
 Verhelst Pierre, 75; 757
 Verheye Staf, 76; 180
 Verhoeyen Etienne, 758
 Verhulst Adriaan, 148; 350; 487; 563;
 564
 Verleye C., 473
 Verlinden Charles, 565
 Vermeulen Marianne, 566
 Vermeulen U., 31
 Verscheure Albert, 378
 Verstraete Pieter Jan, 728
 Vervenne A., 319; 391; 720
 Verwulgen Julien, 307
 Victoir Joseph, 173
 Vlieghe Hans, 678
 Vogels Oscar, 393
 Vreugde C., 4
 Vrielinck S., 31
 Vyncke Jozef, 759
 Walle J.-C., 434
 Ward-Perkins B., 313
 Wemaere Bart, 50
 Werbrouck Marcel, 599
 Westenbroek Jan J.M., 586
 Weymeis Chris, 340
 Weyts J., 464
 Willaert Hendrik, 679
 Wouters A., 73
 Wullaert Jean-Pierre, 453
 Wyffels Carlos, 567
 Yamada Masahiko, 568
 Zwanepoel Gilberte, 680

MEDEWERKERS AAN DEZE JAARGANG

Becuwe F., Fortem 43, 8690 Alveringem
Cloet M., Bergstraat 111, 3200 Kessel-Lo (Leuven)
De Clerck K., p/a Universiteit Gent, Blandijnberg 2, 9000 Gent
Degryse R., Hof ter Schrieklaan 33, 2600 Berchem-Antwerpen
De Maeyer J., p/a Kadoc, Vlamingstraat, 3000 Leuven.
Devliegher L. Ten Hove 17, 8200 Brugge
Dewilde M., Groeningelaan 19/42, 8500 Kortrijk
Dewitte A., Carmersstraat 122, 8000 Brugge
Geirnaert N., Lindenstraat 11, 8020 Oostkamp
Jacquemyn E., Koude Keukenstraat 49, 8200 Brugge
Janssens de Bisthoven B., Nieuwe Gentweg 41, 8000 Brugge
Loosveld L., Bosweg 2, 8490 Snellegem
Mertens J., p/a Rijksarchief, Geraard de Duivelstraat 1, 9000 Gent
Muylaert W., Jordaenslaan 51, 8370 Blankenberge
Nuytens M., p/a Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge
Rotsaert K., Weimanstraat 30, 8377 Zuienkerke
Ryckaert M., Henleykaai 42, 9000 Gent
Schouteet A.(†), E. De Neckerestraat 10 bus 2, 8000 Brugge
Therry M., Pater Pirestraat 36, 8800 Roeselare
Timperman M., Bloemenlaan 18, 8630 Veurne
Van Acker J., Bloemenlaan 16, 8630 Veurne
Van Biervliet L., St.-Annarei 11, 8000 Brugge
Vandenberghes S., Maria van Bourgondiëlaan 32, 8000 Brugge
Van der Bauwhede D., Grietlaan 12, 8460 Oudenburg
Vandewalle A., Ter Zwanekerke 60, 8200 Brugge
Vandewalle P., Albatrosstraat 15, 8400 Oostende
Valcke L., Bossuytlaan 59, 8310 Brugge
Vervliet H., Woudlaan 13, 2610 Antwerpen-Wilrijk

BIJDRAGEN

- M. DEWILDE, *"Die niet arbeyd, en zal niet winnen."*
Achttiende-eeuwse predikanten over armoede. 3- 32
- M. TIMPERMAN en J. VAN ACKER, *Een opmerkelijk plan*
van de stad Veurne uit ca. 1621. 33- 45
- P. VANDEWALLE, *Vier volkstellingen in de kasselrij*
Sint-Winnoksbergen (1688-1716). 47- 63
- R. DEGRYSE, *Van koggen en koggeschepen in Vlaanderen*
en elders (12de-15de eeuw). 65- 93
- K. ROTSAERT, *Onderwijspolitiek in het Brugse na 1884.* 95-115
- F. BECUWE, *De bouw van het Veurnse Capucijnenklooster*
(1605-10). Een bijdrage tot het zeventiende-eeuwse
bouwbedrijf in Veurne. 155-187
- L. VAN BIERVLIET, *Archief van W.H. James Weale*
in de Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief
van West-Vlaanderen. 189-212

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- J. MERTENS, *Enkele gegevens over de laat-middeleeuwse*
economie van de Duinenabdij. 117-123
- A. SCHOUTEET, *Antoon, Maarten en Pieter Roegiers,*
schilders te Brugge in de 16de eeuw. 125-129
- A. SCHOUTEET, *De Brugse schilder Pieter vander*
Boeierie 1548-1550. 213-214
- A. DEWITTE, *Het stedelijk weefsel omheen de Brugse*
Sint-Donaaskerk, 1e helft 13e eeuw. 215-222

BOEKBESPREKINGEN

- C. VLEESCHOUWERS, *Oorkonden van Sint-Baafs* (J. Mertens) 131-133
- A. JAMEES, *Oorkonden van Pitsenburg* (N. Nuyttens) 133-135

L. VAN BIERVLIET, <i>Brieven van J. Weale</i> (J. Demaeyer)	135-138
H. STORME, <i>Preekboeken en prediking in de Mechelse kerkprovincie in de 17de en 18de eeuw</i> (M. Therry)	138-140
R. HERPELINCK, <i>Het bisdom Ieper 1762-1789</i> (B. Janssens de Bistoven)	140-141
M. DE PAEPE, M. DE VROEDE, J. LORY, F. SIMON, <i>Bibliografie van bronnen voor de geschiedenis van het voorschools, lager, normaal- en buitengewoon onderwijs in België, 1830-1959</i> (K. De Clerck)	223
T. VAN HOUDT, N. GOLVERS, P. SOETAERT, <i>Tussen woeker en weldadigheid</i> (M. Cloet)	224-225
C. VAN DE WIEL, <i>Onderwijsdocumenten uit de 19de eeuw</i> (L. Valcke)	225-226
J.G.J. VAN BOOMA, J.L. VAN DER GOUW, <i>Communio et mater fidelium - Acta des Konsistoriums der niederländischen reformierten Flüchtlings-gemeinde in Wesel, 1573-1582</i> (D. Van der Bauwhede)	226-229
A. VAN DEN ABBEELE, M. CATRY, <i>Makelaars en handelaars</i> (A. Vandewalle)	229-232
	143-153
KRONIEK	233-257
<hr/>	
BOEKENSCHOUW	259-313
<hr/>	

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

Zetel en correspondentieadres : Bossuytlaan 59, 8310 Brugge.

Redactieadres : Ter Zwanekerke 60, 8200 Brugge.

Postrekening : 000-0107939-75 Genootschap voor Geschiedenis, Brugge.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden. Het tijdschrift in zijn huidige vorm is de voortzetting van :

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale : I (1839) - IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : V (1843) - LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : LV (1905) - LXXVI (1933).
- Annales de la société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre. / Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van geschiedenis en oudheden van Vlaanderen : LXXVVI (1934) - CXV (1978).

Verder worden door het Genootschap ook afzonderlijke studies uitgegeven, o.m. in een reeks «Vlaamse Historische Studies». Hierin worden teksten van hoog wetenschappelijk gehalte, over onderwerpen die een brede belangstelling wekken, voorgesteld in een eigentijdse stijl en vorm.

Het lidmaatschap van het Genootschap kost jaarlijks 600 F. Dit geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en op deelname aan de activiteiten van het Genootschap. Bovendien bekomt elk lid een korting van 20 % op de prijs van de jaargangen van het tijdschrift die vóór zijn toetreding zijn verschenen, en op alle afzonderlijke uitgaven. Lid worden kan (met opgave van naam, adres en beroep) door overschrijving van de lidmaatschapsbijdrage op de bovenvermelde postrekening.

BESTUUR : L. Devliegher (voorzitter), J. Marechal (ondervoorzitter), L. Valcke (secretaris-penningmeester), A. Vandewalle (redactiesecretaris), M. Cloet, D. Dalle, A. Janssens de Bisthoven, B. Janssens de Bisthoven, J. Mertens, J. Monballyu, O. Mus, M. Ryckaert, A. Van den Abeele, C. Vandenbroeke, M. Vandermaesen en R. Van Eenoo.

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD :

- Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, (vanaf 1929 ; ontbreken : 1939, 1-2 ; 1963, 1-3 ; 1975, 1-2 ; 1976, 1-4 ; 1977, 1-2), per jaargang 600 fr.
- A. Schouteet, *Een beschrijving van de Bogardenschool te Brugge omstreeks 1555 door Zeger van Male*, Brugge, 1960, in 8°, 225 blz. + 6 pl. 500 fr.
- J. Cuyper, *Journal de Campagne 1914-1917. Oorlogsdagboek van een hulpdokter bij het Belgisch leger*. Uitgegeven door A. De Cuyper. Brugge, 1968, in 8°, XXI - 242 blz., 5 pl. 500 fr.
- L. Devliegher, *Oorlogsdagboeken uit de streek tussen IJzer en Leie*. Brugge, 1972, in 8°, 247 blz. + 20 pl. 500 fr.
- J. Geldhof, *Het Handboek van P. Vandendorpe, pastoor van Nieuwkerke, (1730-1806)*. Brugge, 1974, in 8°, 310 blz. 500 fr.
- A. Schouteet, *Stadsarchief van Brugge, Regesten op de oorkonden*. 1089-1300, 1973, in 8°, 217 blz. (400 fr.). Tweede deel, 1301-1339, Brugge, 1978, in 8°, 362 blz. (600 fr.). Derde deel, 1340-1384, Brugge, 1979, in 8°, 352 blz. (600 fr.). Vierde deel, 1385-1420, Brugge, 1982, in 8°, 325 blz., (700 fr.). Samen 2.300 fr.
- J. Geldhof, *Oorlogsdagboeken over Ieper (1914-1915)*. Tweede deel. Brugge, 1977, in 8°, 472 blz. 700 fr.
- G. Gyselen en J. Hindryckx, *Veurne tijdens de wereldoorlog 1914-1918. Dagboek van Gesquiere*. Brugge, 1979, in 8°, 432 blz. 700 fr.
- E. Dhanens, *De iconografie der Van Eycks*. Brugge, 1982, 88 blz., ill. (VHS1) 290 fr.
- K. Geerts, *De spelende mens in de Boergondische Nederlanden*, Brugge, 1987, 200 blz., ill. (VHS4) 650 fr.
- D. Vanysacker, *Hekserij in Brugge. De magische leefwereld van een stadsbevolking, 16de-17de eeuw*, Brugge, 1988, 204 blz., ill. (VHS5) 795 fr.
- K. Rotsaert, *Het daensisme in West-Vlaanderen*, Brugge, 1989, 254 blz., ill. (VHS6) 950 fr.
- S. Vrielinck en R. Van Eenoo, *IJveren voor Geschiedenis. 150 jaar Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge*, Brugge, 1989, 182 blz. 850 fr.
- A. Schouteet, *Honderdvijftig jaar Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, Analytische inhoud en registers, 1839-1988*, Brugge, 1991, 413 blz. 700 fr.
- L. Van Biervliet, *De brieven van W.H. James Weale aan Jozef A. Alberdingk Thijm, 1858-1884*, Brugge, 1991, 99 blz. 400 fr.
- J. Sabbe, *Vlaanderen in opstand, 1323-1328. Nikolaas Zannekin, Zeger Janszone en Willem de Deken*. Brugge, 1992, 132 blz. (VHS7) 850 fr.